

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

16. YÜZYILDA ÜSKÜDAR'DA GÜLFEM HATUN MAHALLESİ
(1540-1600)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuray Güler

İSTANBUL 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

16. YÜZYILDA ÜSKÜDAR'DA GÜLFEM HATUN MAHALLESİ (1540-1600)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuray Güler

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık

İSTANBUL 2008

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Nuray Güler'in "16. Yüzyılda Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi (1540-1600)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tairihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Mustafa Çetin Varlık
Üniversitesi Marmara

İmza

.....

Üye : Prof.Dr. Ahmet Şimşirgil
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Yrd.Doç.Dr. Recep Ahışalı
Üniversitesi Marmara

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..27/10/2008 tarih ve ..175 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

.....

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	III
SUMMARY	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM GÜLFEM HATUN'UN HAYATI VE YAPTIRDIĞI ESERLER

A- GÜLFEM HATUN'UN HAYATI VE MAHALLENİN ORTAYA ÇIKIŞI	17
B- GÜLFEM HATUN'UN YAPTIRDIĞI ESERLER	23
1- Gülfem Hatun Camii	23
2- Gülfem Hatun Medresesi	26
3- Gülfem Hatun Mektebi	27
4- Gülfem Hatun Zaviyesi	28
5- Gülfem Hatun Hanı	29
6- Gülfem Hatun İmareti	31
C- GÜLFEM HATUN VAKFI	32
1- Vakıf Görevlileri	36
2- Vakıf Tamirleri	40
3- Gülfem Hatun Vakfı'nın İşletilmesi	43
4- Gülfem Hatun Vakfı'nın Şahıslar ile Olan Borç İlişkisi	48
D- MAHALLE HALKININ İLİŞKİDE OLDUĞU DİĞER VAKIFLAR	53

II. BÖLÜM GÜLFEM HATUN MAHALLESİNDE GÜNDELİK HAYAT

A- MEKÂNLAR VE BEŞERİ İLİŞKİLER	56
1- Mahalledeki Evlerin Fiziki Yapısı	56
2- Mahalle Sakinleri	64
3- Aile Hayatı	72
4- Mahkemeye Gelen Şikâyetler Çerçevesinde Gündelik Hayattan İzler	82
5- Gündelik Hayat İçerisinde Köleler	91
7- Dinden Dönen Bir Mühtedi Hikâyesi	96
B- RESMÎ GÖREVLİLER	98
C- MESLEK GRUPLARI	104
D- ASAYİŞ	106

III. BÖLÜM

GÜLFEM HATUN MAHALLESİ'NDE İKTİSADİ HAYAT

A– SATIŞLAR	112
1– Arazi (Bağ, Bahçe, Tarla) Satışları	112
2– Bina (Ev ve Dükkân) Satışları.....	113
B– KİRA	118
C– HİBE	119
D– BORÇ İLİŞKİLERİ	122
E– MİRAS	129
F– VARLIKLAR VE BORÇLAR ARASINDA BİR ŞAHIS: DURALİ B. MUSTAFA	133

IV. BÖLÜM

GÜLFEM ÇARŞISI

A– GÜLFEM KÖPRÜSÜ	139
B– DÜKKÂNLAR	141
C– DÜKKÂN SAHİPLERİ	149
D– ÇARŞIDA SOSYAL HAYAT VE ASAYİŞ.....	153
SONUÇ.....	159
TABLolar	161
KAYNAKÇA.....	169
BİRİNCİL KAYNAKLAR.....	169
İKİNCİL KAYNAKLAR	171

ÖZET

Bu tez çalışmasında, Kanuni'nin cariyesi olan Gülfem Hatun'un hayatı, hemcinsleri gibi Üsküdar'da yaptırmış olduğu mimari eserleri ve bu yapılar etrafında oluşan mahallenin, kurulduğu ilk yıllardan 16. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde fiziki, sosyal ve ekonomik açılardan değerlendirilmiştir. Şehir tarihi çalışmalarına olduğu kadar mimari tarihi çalışmalarına da katkı sağlayacak olan bu tez esas olarak birincil kaynaklara dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu mahalle çalışmasından yola çıkarak ortaya çıkan veriler ışığında dönemin insan ilişkileri, kadınların toplumdaki konumları ve ticari ilişkilerine de ışık tutulmuştur.

SUMMARY

In this thesis, I have expanded upon the life of Gulfem Hatun, the cariye of Sultan Suleyman, the Magnificent and the main architectural edifices she got constructed in Uskudar. I have particularly focused on the quarter established around these buildings and named after Gülfem Hatun herself. I have studied the quarter from the beginning of its establishment up until the end of the 16th century regards its physical, social and economical circumstances. I believe that this thesis, built upon primary sources, will not only contribute to the studies on town history but also to the history of architecture. Moreover, I hope it will also serve as a humble guide for 16th century human relations, social status of women and financial relations.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DB İA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
OTDTS	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
D İA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ty	: Tarihsiz
ÜŞS	: Üsküdar Şer'îye Sicilleri

ÖNSÖZ

İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan bir geçiş yeri ve doğuya açılan ticaret yolunun başlangıç noktası olması dolayısıyla daha eski dönemlerde de stratejik bir öneme sahip olan Üsküdar, asıl değerini Osmanlı topraklarına katılmasıyla bulmuştur. Gerek mimari eserleriyle, gerek yalıları, köşkleri ve mesire yerleriyle, gerekse içinde barındırdığı halkı ile zamanla kendine özgü çekici bir yerleşim yeri haline gelmiştir.

Orhan Gazi'nin Üsküdar'ı ele geçirmesiyle beraber burada yavaş yavaş Türk yerleşimleri başlamıştır. I. Murat döneminde Türk kimliğine bürünen Üsküdar, İstanbul'un fethinden sonra ise tam anlamıyla bir Türk yerleşimi olmuştur. Üsküdar'ın tarihine ve gündelik yaşamına dair yapılan çalışmalar en erken 16. yüzyıla kadar gitmektedir. XIV. ve XV. yüzyıllara ait seyahatnameler ile diğer arşiv kaynakları kısıtlı oranda bilgiler verdiklerinden Üsküdar'ın şehir yapısına ve gündelik hayatına dair pek fazla bilgi bulunmamaktadır. XVI. yüzyıla ait sicil kayıtlarının mevcudiyeti en erken bu dönem ile ilgili orijinal çalışmaları mümkün kılmaktadır.

Bu çalışmamızın ana kaynağını Üsküdar Şer'iyye Sicilleri teşkil etmektedir. Bunlardan günümüze ulaşan en eski tarihli defter 919 (1511) yılına aittir. Bu yüzyılda Üsküdar'a özellikle de itibarlı hanım sultanlar ve valide sultanlar tarafından çok sayıda cami, han, hamam, kervansaray gibi vakıf eserler inşa ettirilmeye başlanmış ve bu yapıların çevresinde mahalleler ve çarşılar oluşmaya başlamıştır.

Bu faaliyetlerin yoğun olduğu bir dönemde yaşamış olan Gülfem Hatun, Kanuni Sultan Süleyman'ın önemli cariyeleri arasında yer alır. Tez konusunu teşkil

eden mahalle ise Gülfem Hatun'un yaptırmış olduğu cami merkezli kllyenin çevresinde oluşmuş ve bu güne kadar varlığını korumayı başarmıştır. Her ne kadar bu kllyeden şimdiye bir kalıntı ulaşmadıysa da cami bir takım bozulmalara uğrayarak bu güne kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

Bu tez çalışmasında yardımlarını gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. M. etin Varlık'a, hiçbir zaman desteğini ve yardımını benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. İsmail Erünsal'a, tezimin okumalarını yapan hocam Dr. Murat Uluskan'a, tez konusunun seçiminde yardımcı olan ve tezin okumalarını yapan Yrd. Doç. Dr. Bilgin Aydın'a, eleştirileriyle beni yönlendiren Fatma Sel Turhan'a, araştırma konusunda büyük kolaylık sağlayan tüm İSAM Kütüphanesi personeline, anlayış ve yardımını benden esirgemeyen eşim Ruhi Güler'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

Bu tezde, kaynakların sunduğu veriler doğrultusunda, 16. yüzyılda bir mahalle örneğinden yola çıkılarak tipik Osmanlı mahallesinin bir portresi çizilmeye çalışılmıştır. Üsküdar Meydanı'nda yer alan bu mahalle adını bu gün de hâlâ devam ettiren Gülfem Hatun Mahallesi'dir. Kaynakların sunmuş olduğu veriler bizi, mahallenin sosyal ve iktisadi açıdan değerlendirilmesine yönlendirmiştir. İncelenen dönem 16. yüzyılın ikinci yarısı olup mahallenin kuruluş tarihi olan 954/1547'den başlayarak 1009/1601'e kadar olan yıllar çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

Gülfem Hatun Mahallesi ile ilgili yapılan bu çalışmanın ana malzemesi Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'dir. İncelenen döneme ait dava kayıtlarından elde edilen malzeme tezin çerçevesini ve başlıklarını belirlemiştir. Çalışma, sicil defterlerinden ilgili döneme ait Gülfem Hatun Mahallesi ile ilgili davaların taranmasıyla başlamış, sonrasında elde edilen kayıtların ayrıntılı bir değerlendirmesi ve analizi ile devam etmiştir. Üsküdar Şer'iyye Sicil Defterleri'nden ilk 101 defter taranarak mahalle, çarşı ve köprü ile ilgili toplam 326 adet dava kaydı belirlenmiştir. Bunlardan 42'si Arapça davalar olup değerlendirmeye alınmamıştır. Ana malzemenin transkripsiyonunun ardından tematik bir sınıflandırılmaya gidilmiş ve bu sınıflandırmanın ışığında ikincil kaynaklarla desteklenen bir mahalle portresi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu tez, birincil kaynakların sunduğu veriler ışığında mahallenin fiziki, sosyal ve iktisadi yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Öte yandan mahalledeki insan ilişkileri, akrabalık bağları, mahallede öne çıkan karakterlerin kişisel hikâyeleriyle tezin ana konusu oluşmuş, böylelikle dönemin sosyal hayatına dair malzemenin sunduğu

imkânlar ölçüsünde mahalleye nüfuz edilmeye çalışılmıştır. Fleischer’in “Osmanlı iskeletini, eksikliği çok duyulan ete büründürme, yalnızca kemikleri değil, organları, damarları, duyguları, ritimleri de belirleme, bugün ancak cansız kalıntıları bulunan organik gerçekliği yeniden yapılandırma girişimi”¹ olarak nitelendirdiği metodolojik yaklaşım, mahalledeki “aktörlerin” birbirleriyle olan ilişkileri, gündelik yaşantıları ve yaşadıkları alan ile olan kendine özgü meseleleriyle tezin ilgi alanını daha geniş bir perspektife taşıma imkânı vermiştir. Mahalle yerleşiklerinin, aralarındaki ilişkilerin ve iletişim şeklinin değerlendirmeye tabi tutulması dönemin sosyal ve ekonomik ilişkilerine de ışık tutmaktadır. Ayrıca 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda küçük bir birim olan mahalle ve sakinleri, dönemin sosyal ve ekonomik şartları içerisinde konumlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki mahalle, sadece dönemin siyasi ve ekonomik olayları çerçevesinde değerlendirilmek yerine, olayların merkezine yerleştirilerek, dönemin süregelen sosyal ve ekonomik olayları ya da eğilimleri bu merkez esas alınarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Metodolojik açıdan bu tez, birbirinden bağımsızmış gibi görünen kişisel hikâyelerin birbiriyle ilişkileri kurularak ortaya çıkan veriler doğrultusunda bir hikâyeye dönüştürme ve yine verilerin sağladığı imkânlar ölçüsünde sosyal ilişkileri masaya yatırarak anlamlı ve birbiriyle ilişkili bütünler ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu çalışmada ayrıntıya kaçan ve önemsiz gibi görülen bilgilerden de istifade edilmeye gayret gösterilmiştir. Aslında bu yaklaşım Fransız Annales ekolüne karşın 1970’lerin sonu ile 80’lerin başında İtalya’nın Bologna Üniversitesi’nde bir grup akademisyenin başlattığı ve Fleischer’in de tercih ettiği mikro-tarihçilik; yani gündelik hayata inme ve başka metotlar uygulandığı takdirde ortaya çıkamayacak kişilere tarihin kapılarını aralama girişiminin² bir uzantısıdır. Mikro-tarihçilik, “‘delile dayalı paradigma’ olarak bilinen, geniş bir materyal ağına sırtını dayayarak adeta bir dedektif edasıyla her türlü

¹ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, yay. haz. Ekrem Çakıroğlu, Çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 3.

² Edward Muir, “Introduction: Observing Trifles”, *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, Edward Muir ve Guido Ruggiero (ed.), Baltimore and London: the John Hopkins University Press, 1991, p.xxi.

ayrıntı ve ipucunu devreye sokma ve mikroskobik bir analizle detaylardan gerçek hayatlara ulaşmayı hedefler.”³

Böyle bir şehir tarihi çalışması yaparken bir tarih araştırmacısının karşılaşılabileceği ortalama sorunlardan bahsetmekte fayda vardır. Bir tarihçinin vazgeçilmez malzemesi, araştırdığı konu ile ilgili dönemin kaynaklarıdır. Birincil kaynaklara dayalı çalışma yapmanın başlıca sorununun dönemin yazısını çözmekten öte, anlayışını çözmeye çalışmaktır ve böylesi bir çalışmanın çok daha zor ve uzun soluklu bir iş olduğu görülmüştür. Belgelere nüfuz edebilmek uzun bir zaman gerektirmekteyse de belirlenen süre zarfında mümkün olduğunca en doğru şekilde belgelerin anlaşılmasına gayret sarf edilmiştir. Ancak yine de dönemin anlayışına nüfuz edebilmenin zorlukları göz önüne alınarak doğru değerlendirme yapmak hususunda eksikler olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Araştırma boyunca karşımıza çıkan sorunlardan bir diğeri, mahallede yaşayan kişilerin başlarından geçen olayların tamamının belgelere yansımamış olmasıdır. Çağdaş günlük hayatı anlamaya çalışan bir sosyolojik araştırmada araştırmacı, üzerinde çalıştığı denekle ilgili olarak araştırmanın bütün veçhelerinde derinlemesine sorular sorma ve boşlukları doldurma imkânına sahip iken tarih disiplini içerisinde çalışan bir araştırmacı çalıştığı dönemin günlük hayatında boşlukları ancak belgeler çerçevesinde doldurabilme imkânına sahiptir. Araştırmanın sonucunda anlamlı bir fotoğrafın ortaya çıkarılması, ancak çok sayıda ve çeşitli konularda çalışmaya müracaat edilerek mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte eksik kalan, anlamlı bir bütün oluşturmayan hikâyelerin ortaya çıkması da kaçınılmazdır.

Malzemenin bizi hapsedtiği alan, bir takım soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Eksik kalan ve ortaya çıkan bu boşlukların en göze çarpanlarına, belki başka çalışmalarda doldurulması gerekli kısımlarına değinmek istiyorum. Öncelikle karşımıza çıkan ilk soru işareti Gülfem Hatun’un hayatı ile ilgilidir. Gülfem Hatun’un hayatına, yaptırmış olduğu eserlerinden, kurmuş olduğu vakfından ve bir tahrir defterinde yer alan vakfiyesinin ufak bir özetinden yola çıkılarak nüfuz edilmeye

³ Giovanni Levi, “On Microhistory”, *New Perspectives on Historical Writing*, Peter Burke (ed.), Oxford & Cambridge: Polity Press, 1995, s. 109.

çalışılmışsa da, hayatı ile ilgili daha detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olamamıştır. Dönemin şeyhülislam ve âlimi Ebussuud Efendi tarafından hazırlanan vakfiyesinin yerinin tespit edilememesi, kendisi ve hayatı ile ilgili boşlukların doldurulmasını imkânsız kılmaktadır. Vakfiyeye ulaşılması halinde bu eksik kalan noktaların tamamlanacağı düşüncesindeyiz.

Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'nde bahsedilen tarihten önce Gülfem Hatun Mahallesi'nin adının geçmemesi, aşağı yukarı bu tarihlerde kurulduğunu göstermektedir. Bu tarihlerden önce söz konusu yerde her hangi bir mahalle kurulmuş muydu? Mahalle yerleşimi, inşa edilen caminin çevresine insanların doğal olarak yerleşmesiyle mi oluşuyordu, yoksa yerleşimler belli bir prosedüre mi tabi idi? Mahalle oluşumuna dair bu ve buna benzer sorular aydınlanmayı beklemektedir.

Çalışmamızda akıllarda soru işareti bırakan başka bir yön, davalarda yer alan vekâlet işleyişi ile ilgili olmuştur. Mahkemelerde şahısların özellikle kadınların mahkemeye çıkmayıp kendi yerlerine vekil tayin ettikleri sıkça gözlemlenen bir durumdur. Gülfem Hatun Mahallesi sakinleri de mahkemede kendi yerlerine vekil tayin etmekteydiler. Bu yüzyılda, özellikle kadınların tamamına yakınının mahkemede vekil tayin etmeleri sadece mahallede değil, genel olarak toplumda yaygın olduğu sicillere dayalı çalışmalarda görülmektedir. Mahkemeye çıkan kadınların sayısı çok fazla değildir.⁴ Burada açıklığa kavuşmayan husus, mahkemede vekil kullanmayan kadınlardır. XVI. yüzyılda bir Osmanlı kadını hangi sebeplerle mahkemeye bizzat kendisi çıkardı? Bizi bu soruya götüren nokta, incelenen davalarda dikkati çeken iki dul kadın olmuştur. Bu iki kadını diğer kadınlardan ayıran husus boşandıktan yıllar sonra bir dava vesilesiyle çıktıkları mahkemede kendi adlarına vekil tayin etmemeleridir. Vekilsiz mahkemeye çıkan kadınlar ele alınarak bunun sebeplerini araştırmaya yönelik bir çalışma, bu konuda bir değerlendirme yapmayı kolaylaştırabilir. Ulaşılan bilgiler de, klasik dönem Osmanlı kadını hakkındaki çalışmalara destek olabilir.

⁴ Ronald C. Jennings, "The Office of Vekil in 17th Century", *Studia Islamica*, Paris, 1975, s. 155, 164. ayrıca bkz. Muhiddin Tuş, Konya Şer'iyye Sicil Belgelerine Göre Osmanlılarda Temsil Müessesesi: Vekâlet, *Tarih İncelemeleri Dergisi: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılına Armağan*, c. XIV, İzmir, 1999, s. 147–148.

Kesinlik kazanmayan başka bir husus ise Osmanlı mahremiyeti ile ilgili tartışmalara da önemli bir katkı sağlayacak olan, evlerin kaç aile tarafından paylaşıldığı meselesidir. Sicillerde dükkân kiralarna sık sık rastlanırken evlerin kiralanması konusunda hiçbir bilginin yer almaması, bu konuyu muallâkta bırakmıştır. Satış, hibe ya da rehine konu olan evlerin genellikle bahçesi, mutfığı, kileri, su kuyusu, fırını ve tuvaleti ile teşekküllü olarak el değıştirmelerine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu evlerin sadece bir aile tarafından mı kullanıldığı yoksa ev sahipleri tarafından kiraya mı verildiğı hususu açıklığa kavuşmamıştır. İncelenen ikincil çalışmalarda bu hususu aydınlatıcı bilgilere de rastlanılmamıştır.

Son olarak sicillerin incelenmesiyle Üsküdar'ın merkezinde daha önce bilinmeyen ve kaynaklarda zikredilmeyen bir çarşının ve köprünün varlığının ortaya çıkması, beraberinde bir takım soruları da gündeme getirmektedir. Bu çarşının ve çarşı içinde yer alan köprünün Gülfem Çarşısı ve Gülfem Köprüsü adını almış olmasının sebepleri nelerdir? Köprü ne zaman inşa edilmiş ve hangi tarihlerde yıkılmıştır? Söz konusu çarşı ve köprü hakkında çok farklı birincil kaynakları devreye sokacak şekilde yeni çalışmalar yapılarak, daha detaylı bilgilere ulaşılabilir.

Gülfem Hatun'un Üsküdar'da yaptırdığı külliyei ve buna bağılı olarak gelişen mahalleyi, Üsküdar'ın merkezinde yer alan ve Gülfem ismini almış olan çarşayı incelemeyi hedefleyen bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde mahalleye adını vermiş olan Gülfem Hatun'un hayatı, yaptırdığı eserleri ve vakfı incelenmiştir. 16. yüzyıl mahalle oluşumu genellikle bir cami çevresinde gelişmekte, cami ve külliye'nin banisinin adı mahalleye verilmektedir. Dini hüviyetin baskın olduğu toplumsal bir yapıda sosyal ihtiyaçlar, yine dini-kurumsal yapılarla karşılanmakta, Müslüman toplumlarda ise çoğu kurum bir külliye içerisinde yer aldığından mahallenin oluşumu da cami ve ona bağılı bir külliye çevresinde gerçekleşmektedir. Sicillerde Gülfem Hatun ve eserleri hakkında çok çeşitli bilgi yer almamakla birlikte var olan ikincil kaynaklar ışığında Gülfem Hatun'un bir portresi çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde tezin sağladığı en önemli katkı, Gülfem Hatun külliyesinde varlığı daha önce bilinmeyen eserlerin ortaya çıkarılmış olmasıdır. Gülfem Hatun'un cami, medrese, mektep ve kervansaraydan oluşan bir külliye inşa ettirdiğı

bilinmekle beraber külliye içindeki han ve zaviyeden bugünün kaynakları habersizdir; bu han ve zaviyenin varlığı kadı sicillerinin incelenmesi sayesinde gün ışığına çıkarılmıştır. İkinci olarak Gülfem Hatun'un, külliyesine kaynak sağlamak için yaptırmış olduğu vakfı ele alınmıştır. Elimizdeki veriler, vakfın mahalledeki ve toplumdaki konumunu belirlemeye yardımcı olacak bir çerçevede ele alınmıştır. Vakfın işleyişi, vakıf ile ilgili yapılan yolsuzluklar, geçirdiği tamirler orijinal bilgiler olarak ortaya konmuştur.

İkinci bölümde mahallenin gündelik hayatına nüfuz edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir çalışmada karşılaşılabilecek en önemli problem, mahkemeye yansıyan, dolayısıyla “olumsuz örneklerden” yola çıkılarak, sosyal hayatı tanıma çabasının sebep olduğu handikaplardır. Bu sebeple, davaların “biricikliği” unutulmadan, onların imkân tanıdığı ölçüde sosyal hayat hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışılmış, genellemeler de bulunmak yerine, bilgileri, ait oldukları toplumsal doku içerisine yerleştirme kaygısı güdülmüştür.

Bu bölümde yine mahallenin fiziki ve sosyal yapısı, birincil ve ikincil kaynaklar harmanlanarak dağınık bilgilerden bir bütün oluşturulmaya gayret gösterilmiştir. Bundan sonra genel olarak mahalle sakinleri tanıtılmıştır. İncelenen sicil kayıtlarında aile hayatına ışık tutacak hususlar, daha ziyade boşanma davaları –daha ağırlıkta olduğu için- doğrultusunda değerlendirilmiştir. Diğer taraftan karı-koca arasında mahkemeye yansıyan bir takım anlaşmazlıklar, aile hayatının en mahrem konularını ortaya çıkaracak verileri de elde etmeyi sağlamıştır. Karı-koca arasındaki borç ilişkilerinin varlığı ve özellikle borç veren tarafın çoğunlukla kadın olması da, kadının o dönemdeki konumuna dair çalışmalara bir veri kazandırması açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Öte yandan Osmanlı kadınının aynı dönemde batıdaki hemcinslerinin sahip olmadığı mülkiyet haklarına sahip olduğu yönündeki bilgiyi destekleyecek yönde çok sayıda örnek ortaya konmuştur. Mahalle ve sakinleri incelenirken civar mahalledeki dikkat çekici hususlar da mercek altına alınmış veya konuya olan ilgisi kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Diğer taraftan mahkemeye yansıyan anlaşmazlıklar çerçevesinde farklı sosyal gruplardaki insanların hayatlarına, sorunlarına, çevreleriyle olan ilişkilerine ışık

tutulmaya çalışılmıştır. Sicillerde rastladığımız köleler ve onların hayatlarına dair bilgiler özellikle zikredilmeye değerdir. Osmanlı gündelik yaşamında kölelerin varlığı göz ardı edilemezdi. Sicillerde kimi zaman kaçmış, kimi zaman azat edilmiş olarak karşımıza çıkan köle, kimi zaman da bir vakıf mütevellisi ya da mahallede ileri gelen bir şahıs olarak karşımıza çıkabilmektedir. Kölelerin sosyal hayattaki haklarına, rollerine ve statülerine örnek olabilecek kayıtlar değerlendirilmiştir.

Yine bu bölümde incelediğimiz bir mürted vakası ve davanın işleyiş süreci de bu dönemde Osmanlı Devleti'nin mürtedlere bakışını ve Osmanlı ceza hukuku uygulamasını da örnekler nitelikte ele alınmıştır. Kayıtların sunduğu bilgiler dâhilinde Üsküdar'da ve mahallede bulunan resmi görevliler ve mahallede yaşayan insanların meslek bilgileri de yine bu bölümde değerlendirmeye tabi tutulan konular arasındadır.

Üçüncü bölümde mahallenin ticarî yönü ele alınmaya çalışılmıştır. Ele aldığımız sicillerde ticari hayatın kapsamına giren meseleler sınırlıysa da, sicillere yansıyan şahıslar arasındaki borç ilişkileri, gayrimenkul alım-satımları, mahallede yaşayan insanlar arasındaki ekonomik ilişkilere ışık tutar niteliktedir. Sadece ekonomik ilişkiler değil, yerleşikler arasındaki sosyal ilişkiler de kayıtların elverdiği şekilde incelemeye tabi tutulmuştur. Bu alım-satım ya da kiraya konu olan evlerin değerleri dönemin fiyatları hakkında bir fikir vermekle beraber, dönemin para politikalarını yansıtacak kadar yekûn tutmamaktadır. Örneğin 16. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen fiyat artışlarını mahalledeki evlerin fiyatlarından yola çıkarak değerlendirmek pek mümkün olmamıştır. Ekonomik bir veri niteliği taşıyan tereke kayıtlarının sayısı incelenen kayıtlar arasında çok az bir yer tutmaktadır. Bunun yanında miras paylaşımı ile ilgili olarak kardeşler ve akrabalar arasında yaşanan husumetlere dair çok sayıda kayda rastlanmaktadır. Miras davalarından yola çıkılarak hem dönemin ortalama fiyatları hem de sosyal problemlerden yola çıkılarak sosyal hayatı değerlendirme imkânı doğmuştur.

Dördüncü bölümde çarşı ve köprü ve ayrıca esnaflar arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkiler ele alınmıştır. Üsküdar'ın merkezinde yer alan bu çarşı ve köprüden günümüze herhangi bir iz kalmamıştır. Mahallenin bitiminden başlayan çarşının sahile kadar uzandığı ve geniş bir alana yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca üzerindeki

dükkânların varlığı ile pek az örneği bulunan taş köprü de yine ekonomik işleyişe katkı çerçevesinde incelenmiştir. Sicil kayıtları sayesinde tahmini olarak çarşının ve köprünün yerleri de tespit edilmiştir. Çarşıda sosyal ve güvenlik konuları da eldeki birincil kaynakların müsaade ettiği şekliyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Mahalle odaklı bu çalışma, klasik dönem Osmanlı şehrinin en alt birimini mercek altına alması ve şehrin bir parçası olarak mahalleyi incelemesi sebebiyle esasen kuramsal olarak hem Osmanlı şehir çalışmalarına eklemlenmekte hem de şehir çalışmalarının sunduğu kuramsal çerçeve “Gülfem Hatun Mahallesi” örneğinde uygulama alanı bulmaktadır.

Şehir, çok genel manada büyük bir kalabalığın yoğun bir şekilde yerleştiği ve sakinlerinin birbirleriyle kişisel tanışıklıklarının olmadığı kadar geniş bir alan olarak düşünülür.⁵ Geleneksel olarak çoğunlukla şehirde evler birbirine yakın inşa edildiği gibi çoğu zaman duvarlar da birbirine bitişiktir. Şehir, bir mahalle ve yoğun bir ev yerleşimine işaret eder. Bu açıdan bakıldığında bir yerin şehir olabilmesi için mahallerin büyük olması gerekli fakat tek başına yeterli değildir. Kalabalık nüfusa sahip bu büyük mekânda insanlar arasında iktisadi faaliyetlerin de yer alması gerekir. Şehir sakinleri arasındaki ekonomik ilişkiler tarımdan ziyade ticaret ve alış-verişe dayanır. Bütün bu oluşumların yanı sıra çok yönlü bir ekonominin varlığı da şarttır.⁶ Şehrin vazgeçilmez unsurları arasında belirleyici öğeler olan sur, pazaryeri, yönetim binaları ve ibadethaneler gelir. Ayrıca bu büyük insan kalabalığının yönetilmesi ve güvenliklerinin sağlanabilmesi için kısmi otonomiye dayanan kimi kurumların geliştirilmiş olması gerekmektedir.⁷

Bir İslâm şehir tipinin üç ana unsuru bulunmaktadır. Bunlar; “cami”, “pazar”, ve “hamam”dır. Cami, dini vazifelerin yapıldığı ve sosyal münasebetlerin geliştirildiği temel yapıdır. Camilerin hemen yanında ise pazaryerleri ve hanlar yer almıştır. Bu

⁵ Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Çev. Musa Ceylan, Editör: Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, İstanbul: Bakış Yayınları, 2000, s. 54.

⁶ Max Weber, *a.g.e.*, s. 73–74.

⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11–15 Ekim 1976)*, c. II, Ankara, 1981, s. 1265.

merkezlerin etrafında meydana gelen mahalleler, şehrin temel fiziki yapısının en önemli kısmını oluşturmaktadır.⁸ Ortaçağ İslâm şehirlerinde dini alt gruplara göre şekillenen mahalleler yüksek duvarlarla birbirinden ayrılmaktadır. Mahallenin genel karakteristiğini oluşturan çıkmaz sokaklar İslâm şehirlerinin vazgeçilmezidir. Bu sokaklar ana caddeye açılmakta ve caddeler sağlam kapılar ile kapatılmaktadır. Alt bölümlerde toplumsal hayatın tüm gereksinimlerini karşılayan her türlü kurum mevcuttur.⁹ Bu durumu Gülfem Hatun Mahallesi özelinde de gözlemlemek mümkündür. Çarşının kurulu olduğu caddeye açılan cami merkezli Gülfem Hatun külliyesi çevresinde gelişen Gülfem Hatun Mahallesi'nde toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılayacağı her türlü yapıyı içinde barındırmaktadır.

Bir Bizans şehri üzerine kurulan İstanbul'un Osmanlı Dönemi'nde diğer İslâm şehirlerinden daha farklı bir yapıda olması beklenebilirdi. Fakat konut tasarımı ve yerleşme biçimlerinde bazı farklılıklar olsa da mahallenin bir mescit çevresinde gelişmesi, konut ve yol ilişkileri ve çıkmaz sokakları ile İstanbul da bir İslâm şehrinin haiz olduğu özelliklere sahip olmuştur. Bu sonucu doğuran durum Osmanlı'nın İslâmî ilkelere bağlı kalması ile ilişkilendirilmektedir.¹⁰ Fakat Osmanlı, diğer Müslüman ülkelerden ayırt edilmesini sağlayacak kendine özgü bir biçim ve kendine has bir anlam meydana getirmiştir.¹¹ Osmanlı şehri kendinden önce var olan kültür üzerine kurulmuş ve XV. yüzyılda Osmanlı şehrinin kuruluşunda önemli bir etken olan vakıf-imaret sistemini oluşturarak XVI. yüzyılda bu sistemi geliştirmiş ve kendine özgü bir şehir ortaya çıkmıştır.¹²

Ortak düşünce yapısına, inanca, gelenek-göreneklere, örf-adetlere ve ortak kültüre göre biçimlenen şehir, kolektif bilinci oluşturur. Mahalle ise bu sistem içerisinde

⁸ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, İstanbul, 1979, s. 105.

⁹ Nikita Elisséeff, "Fiziki Plan", *İslam Şehri*, editör: R. B. Serjeant, Çev. Elif Topçugil, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, s. 137.

¹⁰ Doğan Kuban, "Mahalleler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul: Tarih Vakfı, 1994, s. 242.

¹¹ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Çev. Aslı Ataöv, 1. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 23.

¹² Halil İncalcık, "İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, 1990, c. I, s. 9-10. (İstanbul'un fethinden sonra Müslüman halk boşaltılan evlere yerleştirilmiş ve devlete kira ödemişlerdir. Halil İncalcık, İslam şehri'nin çok plansız ve öylesine oluşan bir yapı olduğunu ve yerleşiklerini amaçsız grup olarak yorumlayan tartışmaları reddederek Osmanlı uygulamasının kurulu bir düzen üzerinde geliştiğini savunmaktadır.)

şehrin en küçük birimidir.¹³ Kelime anlamı itibariyle mahalle, “mahall” ile aynı kökten türeyen ve başlangıçta “konaklanan yer” manasına gelen bir kelimedir. Sonradan mahalle, en özel ifadeyle şehrin bir semti manasını almış ve bu mana Türkçeye geçmiştir.¹⁴ Osmanlı kentinde “mahalle” kavramı fiziki değil, toplumsal bir birim olarak değerlendirilmiştir. Tahrir defterlerini hazırlayan Osmanlı bürokratları için “mahalle” vergilendirme birimidir.¹⁵ Osmanlı için mahalle, köy ve kasaba klasik dönemlerden itibaren iktisadi ve idari açıdan kendi içine kapalı en alt yönetim birimi olarak algılanmıştır.¹⁶ İslâm şehirlerinde mahallelerin oluşmasında dinin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Klasikleşmiş ifade ile mahalle “birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir.” Bir diğer tanımıyla, “aynı mescitte ibadet eden “cemaat”ın aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir.”¹⁷ İslâm şehrinin karakteristiğini ortaya koyan bu tanımlama aynı zamanda Osmanlı mahallesinin de yerinde bir tarifidir. Gülfem Hatun Mahallesi’nin kurulduğu ilk yıllarda rastladığımız bir kayda göre mahallenin Gülfem Hatun Camii Mahallesi diye anılması¹⁸ mahallelerin oluşumunda caminin fiziki olduğu kadar sosyal açıdan da merkez konumda bulunduğuna önemli bir işarettir. Mahallede oturan “sakinin”, “cemaat” ya da “cemaat-i müslimin” diye tanımlanması sadece cami cemaatini değil ailelerini de kapsayan bir ifade olduğunu yine karşılaştığımız davalarda görmekteyiz.¹⁹ Cami çevresinde

¹³ Selma Mine Erses, "Mahalle Kimliği", Sayı: 40, *İstanbul*, İstanbul, 2002, s. 59.

¹⁴ Mehmet Bayartan, Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Sayı: 13, İstanbul, S. 94–95.

¹⁵ Mutlu Özgen, “Geçmişimizi Anlamalı Kılan Mekânlar; Osmanlı Kentinde ‘Mahalle’”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: , İstanbul, 2006, s. 62.

¹⁶ Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mahalle”, *TDVİA*, c. XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s. 325.

¹⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. IV, İstanbul 1994, s. 69–70.

¹⁸ ÜŞS, 15/8b–1.

¹⁹ ÜŞS, 15/137b–3. Bu dava kaydına göre cemaatin aslında bütün mahalle sakinlerini –kadınları da- ifade ettiği görülmektedir. (Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki Merhum Mehmed Paşa Câmi’inin hatîb ve imâmı Mevlânâ Hasan b. Murâd ve Hacı Kabil nâm müezzini ve cemâatinin ekserisi meclis-i şer’a hâzırân olup ehl-i şenâyî’den ve hırludan ve hırsuzdan cemâatinizde kim vardır deyu mübaşir olan Mustafa Çavuş mahzarında teftiş ve tefâhhus olundukda Çerkeş Hâtûn ve kızı Bitlû Reis nâm Şa'bân ve Hayyat İlyâs Hâtûnu dimekle ma'rûf Hâtûn kızıyla bunlar eyü degüldür, nâmahrem kimesneler ile kelimât iderler eyü kimesneler degüldür denildikde mezbûrân İmâm Hasan Fakîh'den ve Müezzin Hacı Kabil'den ve cemâatinden kefil bulunmayup mezbûrân Hasan Fakîhle Hacı Kabil'den bu Hâtûnlar için zararsız bive ve kefil olurmüş deyu suâl olundukda yaramazlığını görmedik amma mezbûreler için eyü demezler biz kefil olmazuz deyu cemâati mezbûrenin ve kefil olmadıkları kayd-ı sicil olundu. Tahriren fi-evâhîr-i şa'bânu'l-muazzam sene 957. Şuhûdü'l-hâl: Mevlânâ Abdullah b. Ya'kûb, Mevlânâ Şemseddin İmâm-ı Cami-i Gülfem, Ca'fer Fakîh b. Sinan Fakîh, Ali b. Ömer ve Veli b. Nureddin ve gayruhum)

yerleşmiş olan Osmanlı mahallesinin yönetimi de yine caminin sorumlusu imam tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bir külliye içinde yer alan cami yanında mektep, medrese, kervansaray ve han gibi sosyal kurumlar, mahalle sakinlerinin ve dışarıdan gelen misafirlerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile oluşturulmuş yapılardır.²⁰ Örneğin Gülfem Hatun Külliyesi içerisinde yer alan mektep, medrese mahalle halkına hizmet, han ve zaviye ise dışarıdan gelen misafirlerin konaklaması için tesis edilmiş yapılardır.

Batılı araştırmacılar, çeşitli dini ve etnik gruplara göre şehrin bölge ve semtlere ayrılmasının bir İslâm şehrinin en önemli özelliği olduğunu vurgulamışlardır.²¹ Fakat Osmanlı toplumu mahalle ve köylere ayrılırken, etnik aidiyetten ziyade dini aidiyet belirleyici unsur olmuştur.²² Osmanlı toplumunda Müslim ve Gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde oturması dinin merkez rol oynadığının da önemli bir göstergesidir.²³ Farklı dinlere mensup insanların oturduğu mahallelere çok sık rastlanmaz. İncelenen 60 yıllık bir dönem içerisinde bir Gayrimüslim mahalle sakinine rastlanmaması Gülfem Hatun Mahallesi'nin bir Müslüman Mahallesi olduğunu göstermektedir. Sicillere yansıyan veriler doğrultusunda Üsküdar'daki Gayrimüslim halkın daha çok Çengelköy bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca mahalle sakinlerinin aralarında akrabalık bağları da mevcuttur.²⁴

Kişilerin birey olarak değil, etnik dinsel gruplar içinde bir 'üye' olarak var olabildikleri Osmanlı düzeninde mahalle, bu gruplaşmalar içinde bir alt-birim olarak işlev görmektedir.²⁵ Mahalledeki kefalet sisteminin varlığı kolektif şuuru oluşturmuş ve yerleşiklerin bir birlerine olan sorumluluklarını hep canlı tutmuştur. Toplum içindeki var olan bu kefalet sistemi ortak şuurun benimsemediği davranışların ortadan kaldırılmasını kolaylaştırmış, bu da halkın kendi kendini idare etmesinin yolunu

²⁰ Yayın Kurulu (C. E. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat), "Mahalle", *The Encyclopaedia of Islam*, c. V, New Edition, Leiden, 1979, s. 1222.

²¹ Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *a.g.m.*, s. 324.

²² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev.: Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 46.

²³ Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife: Bilimsel Birikim*, Sayı: 1, Konya, Bahar 2001, s. 132-133.

²⁴ Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife: Bilimsel Birikim*, Sayı: 1, Konya, Bahar 2001, s. 132.

²⁵ Mutlu Özgen, *a.g.m.*, s. 62.

açmıştır. Merkezi bir sistemin oluşturulmasının zor olduğu bir dönemde halkın kendini idaresi, yönetimin işini kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Mahallede kefilsiz bir şahsın ikametine izin verilmemesi, herhangi bir şahıs hakkında bir soruşturma açıldığında ilk müracaat merciinin, mahallede birlikte yaşadığı insanlar olması, bu durumun iyi bir göstergesidir. Kefalet sisteminin işlerliğini kazandıran husus, mahalle içerisinde işlenen bir suçun faili bulunmadığında mahalle sakinlerinin suçu paylaşmasıdır.²⁶ Mali konularda da kolektif şuurun canlı tutulduğunu görüyoruz. Örneğin halktan toplanan birçok vergi mahalle bazında toplanmaktaydı. Vergiler mahalle halkının ortak bütçesinden ödenmekte, bir kişinin ödemeyi yapmaması maliyetin diğer sakinlerden karşılanması sonucunu doğurmaktaydı.²⁷ Bu bir bakıma halkın, merkezi otoriteye olduğu kadar²⁸ birbirlerine karşı olan sorumluluğunun da bir göstergesidir. Bu açılardan bakıldığında mahalle bir bakıma temel yönetim birimi olarak addedilmiştir.²⁹

Klasik İslâm şehirlerinde ticaret ve ikamet alanları birbirinden ayrılmıştır. Buna sebep olarak kamu ve özel hayatın birbirinden ayrı tutulma çabası gösterilmektedir. Fakat asıl gaye, yönetimin, halkın özel hayatı ile ilgilenmemesi, aksine kalabalık kamu alanlarını yani çarşı ve pazarları kontrol altında tutmaya çalışmasıdır. Böylelikle mahalleler, muhtar bir hüviyet kazanmıştır. Devlet kontrol mekanizmasını daha çok ticari bölgelerde etkin kılmaya çalışmıştır.³⁰ Gülfem Hatun Çarşısı'nın varlığı bu hususun açık bir örneğidir. Gülfem Hatun Mahallesi'nin hemen başucundaki boş geniş bir alanda bir çarşının varlığı, mahalle içindeki ticari yapılanmaları engellemiş ticari faaliyetlerin çarşıda toplanmasını sağlamıştır. Resmi görevlilere akseden toplumun huzur ve asayişini ihlal eden davranışların çoğunun çarşıda vuku bulduğu görülmektedir.³¹

BİRİNCİL VE İKİNCİL KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

²⁶ Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife: Bilimsel Birikim*, Sayı: 1, Konya, Bahar 2001, s. 132-133.

²⁷ Işık Tamdoğan-Abel, "Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine 'Bizim Mahalle'", *İstanbul*, Sayı: 40, İstanbul 2002, s. 67.

²⁸ Özer Ergenç, *Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler*, s. 1266.

²⁹ Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mahalle", *TDVİA*, c. XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s. 324.

³⁰ Yel, Küçükbaşçı, *a.g.m.*, s. 325.

³¹ ÜŞS, 27/43b-5, ÜŞS, 92/35b-4, ÜŞS, 96/93b-4,

Gülfem Hatun Mahallesi'nin işlendiği bu tez çalışmasının ana malzemesini birincil kaynaklar oluşturmaktadır. Üsküdar Şer'iyye sicil defterlerinden ilk 101 defter taranarak Gülfem Hatun Mahallesi ile ilgili bulgular tespit edilmiştir. Bazı defterlerden konu ile ilgili hiç malzeme çıkmazken bazılarında çok sayıda kayda ulaşmak mümkün olmuştur. Gülfem Hatun Mahallesi ile ilgili kayıt bulunan ve dolayısıyla bu çalışma kapsamında değerlendirmeye alınan defterler şunlardır: 12, 15, 16, 22, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 35, 37, 38, 39, 43, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 57, 60, 61, 69, 76, 78, 81, 84, 85, 88, 92, 94, 95, 96, 100. İçinde mahalle ile ilgili kayıtlar bulunmasına rağmen defterlerin Arapça olması hasebiyle kayıtlar kenarda tutulmuş fakat kullanılamamıştır. Bunlar 21, 28, 80, 89 nolu defterlerdir. Bu defterlerin incelenmesiyle 300 hüccet kaydı ortaya çıkmış ve bu kayıtlar çerçevesinde mahalle ve çarşı değerlendirilmiştir. İkincil kaynak değerlendirmelerimiz, mahalleye adını veren Gülfem Hatun'un hayatı ve eserleri hakkında yazılmış olan eserleri bir analize tabi tutmayı amaçlamaktadır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki Gülfem Hatun ile ilgili başlı başına bir çalışma yapılmamış; Gülfem Hatun'a dair bilgiler sadece Üsküdar ya da vakıf çalışmaları içerisinde yer almıştır.

Gülfem Hatun adını ilk olarak, 1201/1787 tarihinde eserini kaleme almış olan Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'den duyuyoruz. Gülfem Hatun'un Kanuni Sultan Süleyman'ın cariyesi olduğunu da ilk olarak bu eserden öğrenmekteyiz. Ayvansaraylı Gülfem Hatun Camii'nden bahsederken hayatı ile ilgili de bir takım bilgiler vermektedir. Bu eser sonraki dönemlerde konu hakkında yazılan bütün eserlere de kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Şehit edilmiş olan Gülfem Hatun'un şehadeti ile ilgili ilk tartışmayı Ayvansaraylı başlatmış görünmektedir. Ayvansaraylı, Gülfem Hatun'un şehit edilmesi ile ilgili olarak Sultan Beyazıt'a yazmış olduğu niyetnamenin* sebep olabileceği yorumunu yapmaktaysa da bunu hiçbir kaynağa dayandırmamaktadır.³² 1314 [1896–1897] tarihinde Mehmed Raif kaleme aldığı *Mir'ât-ı İstanbul* adlı eserinde Ayvansaraylı'dan farklı bir şey söylemez. Mehmet Raif mahallenin varlığından bahsetmektedir. Yalnız Gülfem Hatun Camii'nin yanması ile

* Bu niyetnamenin ne ifade ettiği çok açık bir şekilde anlaşılmamakla birlikte aşağıda bahsi geçeceği üzere Gülfem Hatun'un Şehzade Bayezıt'a yazmış olduğu mektup olması kuvvetle muhtemeldir.

³² Ayvansarâyî Hüseyin Efendi Alî Sâtî' Efendi Süleymân Besîm Efendi, Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar), Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 615.

ilgili verdiği bir bilgi sonraki kaynaklar tarafından tekzip edilmiş, daha çok verdiği bu yanlış bilgi ile anılmıştır.³³ Gülfem Hatun'un başka yerlerde de mimari eserler yaptırdığını, İbrahim Gökçen'in 1946 tarihinde Manisa'nın vakıf ve hayır eserlerini tanıttığı kitabında Gülfem Hatun'un burada çok sayıda eşme ve mektep yaptırdığını söylemesiyle öğreniyoruz. Ayrıca Gülfem Hatun'un burada vakfettiği birçok dükkân da bulunmaktadır. Gökçen çalışmasında birincil kaynaklar sunmaktadır.³⁴ Konu ile ilgili bir sonraki alışma M. Çağatay Uluçay'a aittir. Uluçay, 1956'da yayımlanan *Haremden Mektuplar* adlı kitabında Topkapı Sarayı Arşivi'nden bulduğu Gülfem Hatun'a ait bir mektuba yer vermiştir. Uluçay, kitabında bu mektubun Yavuz'a yazılmış olduğuunu iddia etmektedir.³⁵

Gülfem Hatun hakkında en detaylı ve kapsamlı bilgi büyük şkdar tarihçisi İbrahim Hakkı Konyalı'ya aittir. Konyalı, ilk defa Gülfem Hatun Medresesi'nden bahseden kişidir. Kanuni adına, 1546'da İstanbul'daki vakıfların tespitinin yapıldığı tahrir defterini de Konyalı Bulgaristan'a satılacağı sırada ele geçirmiş ve genel anlamda ilk defa bu defterden kendisi bahsetmiştir. Konyalı, Gülfem Hatun Vakfı'nın adının da geçtiği bu defterdeki vakıf isimlerini vermektedir.³⁶

Sonraki yıllarda bu vakıf tahrir defteri Barkan ve Ayverdi tarafından transkribe edilerek yayınlanmıştır. Bu sayede Gülfem Hatun imareti ve vakfı ile ilgili ilk bilgiler ortaya çıkmıştır. İstanbul ve şkdar'da yer alan bir takım Gülfem Hatun Vakfı'na ait dükkânların varlığından haberdar olunmuştur.³⁷ 1980'lı yıllara gelindiğinde Kamil Su, Mesir Konferansları'nda sunduğu bir bildiride Gülfem Hatun'un Manisa'daki vakıf ve hayırlarına değinmiştir. Gökçen'in Gülfem Hatun'un Manisa'daki vakıflarına dair verdiği bilgileri reddeden Su, Kanuni'nin cariyesi olan Gülfem'in Saruhanoğulları sultanlarından olan Glgun –Manisa'da çok sayıda vakıf eseri bulunan- ile

³³ Mehmed Raif, *Mir'at-ı İstanbul*, c. I, Haz: Günay Kut, Hatice Aynur, İstanbul: elik Gülersoy Vakfı, 1996, s. 102.

³⁴ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar: Hicri 954–1060*, İstanbul: CHP Manisa Halk Evi Yayınları, 1946, s. 97.

³⁵ M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1956, s. 55–60.

³⁶ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile şkdar Tarihi*, c. I, İstanbul: Türk Yeşilay Cemiyeti, 1976.

³⁷ Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrır Defteri 953 (1546) Târihli*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1970, s. 435–436.

karıştırıldığını iddia etmekte ve bunun delillerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Su'nun, bildirisinde verdiği bir takım bilgileri kaynağa dayandırmaması sunduğu bilgilerden şüphe duymamıza sebep olmuştur.³⁸ 1985'te yayımladığı *Padişahın Kadınları ve Kızları* adlı eserinde tekrar Gülfem Hatun'a yer veren Uluçay, yukarıda bahsi geçen mektubun Yavuz Sultan Selim'e değil şehzade Bayezıd'a yazılmış olduğu bilgisini vererek yaptığı yanlış düzeltmektedir. Uluçay, ayrıca vakıf muhasebe defterlerinden Üsküdar ve İstanbul'da bir takım Gülfem Hatun Vakfı'na bağlı dükkânları da tespit etmektedir.³⁹

Tarkan Okçuoğlu, İstanbul Ansiklopedisi'nde Gülfem Hatun Mahallesi, Camisi ve Medresesi maddelerinde bugüne kadar bilinenlerin dışında başka bir bilgi bulunmaz.⁴⁰ Semavi Eyice'nin kaleme aldığı İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Gülfem Hatun Camii" maddesinde de söylenenlerin dışında farklı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak makalede caminin mimarisi ile ilgili, diğer eserlere nazaran daha detaylı bilgiler mevcuttur. 1930'larda türbe ve mektebin yıkılmış olduğunu bu makaleden öğrenmekteyiz.⁴¹

Gülfem Hatun'un Vakfı konusunda ilk detaylı bilgileri Tahsin Özcan vermektedir. Üsküdar sicillerine dayalı yaptığı çalışmada Kanuni dönemi Üsküdar'daki para vakıflarını tespit eden Özcan, Gülfem Hatun'un vakfı'nın diğerleri arasında en dikkati çeken ve çok zengin bir vakıf olduğunu vurgular.⁴²

³⁸ Kamil Su, "Gülfem, Öteki adıyla Gülgün Hatun'un Manisa'daki Vakıf ve Hayırları", 1. Mesir Konferansları, 20-30 Nisan 1982, Manisa: Manisa Turizm Derneği Yayınları, s. 33-41.

³⁹ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980, s. 37. (bu kitaba bak)

⁴⁰ Tarkan Okçuoğlu, "Gülfem Hatun Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, s. 438; Okçuoğlu, "Gülfem Hatun Mahallesi", "Gülfem Hatun Medresesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1995, s. 170.

⁴¹ Semavi Eyice, "Gülfem Hatun Camii", *TDV İA*, c. XIV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 238-239.

⁴² Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 51-52.

Mehmet Nermi Haskan, Üsküdar'ın tarihi konusunda hazırlamış olduğu üç ciltlik eserinde çok orijinal bilgiler vermese de Gülfem Hatun'un hayatı ve eserleri hakkında detaylı ve derleyici bilgiler mevcuttur.⁴³

Son olarak Tülay Sezgin Üsküdar Sempozyumu'na sunduğu bildiride Üsküdar'daki hatun türbelerinden bahsetmektedir. Gülfem Hatunu ve türbesini de değerlendiren Sezgin, Gülfem Hatun'un ölümü, camisi ve mektebi hakkındaki mevcut bilgileri tekrar etmekten öteye geçememiştir.⁴⁴

⁴³ Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, II, III, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001.

⁴⁴ Tülay Sezgin, "Üsküdar'daki Hatun Türbeleri", *Üsküdar Sempozyumu I: 23–25 Mayıs 2003 Bildiriler*, c. II, Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004, s. 139.

I. BÖLÜM

GÜLFEM HATUN'UN HAYATI VE YAPTIRDIĞI ESERLER

A- GÜLFEM HATUN'UN HAYATI VE MAHALLENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Gülfem Hatun, Kanuni Sultan Süleyman'ın cariyelerinden olup daha sonraları kadınları arasında yer almıştır. Özellikle Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra Kanuni'nin en yakınında bulunan kadınlardan biridir.⁴⁵ Barkan, 1541 tarihli vakfiyeyi incelerken bu dönemde sarayda Gülfem adında bir cariyenin olduğunu söylemekte, fakat vakfiyeyi düzenlettiren Gülfem ile saraydaki Gülfem'in aynı kişi olup olmadığı konusunda tereddüt etmektedir. Gülfem'in vakfına Eski Saray reisinin hasbî nâzır tayin edilmesinden dolayı sarayla bağlantısının kesinliğinden bahsetmektedir.⁴⁶ Adı “gül ağızlı” anlamına gelen Gülfem Hatun'un 949 [1542/43] yılında Şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından tasdik edilmiş vakfiyesinden babasının Abdurrahman adında birisi olduğu öğrenilmektedir. İ. Hakkı Konyalı, Gülfem'in babasının adından yola çıkarak sonradan Müslüman olduğunu söylemekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: “*Dönmelerin babaları Allah'ın güzel adlarının önüne (kul) anlamına gelen bir (abd) getirmek suretiyle gelişi güzel verilirdi.*”⁴⁷

Vakfiyesinde ve mezar taşında adı Gülfem şeklinde geçer. *Hadikatü'l-Cevami*'de bu ad “gül renkli” anlamında Gülfam şeklinde yazılsa da doğrusu

⁴⁵ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980, s. 37.

⁴⁶ Barkan-Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, s. 435.

⁴⁷ Konyalı, a.g.e, s. 156.

Gülfem'dir.⁴⁸ Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde de bu ismin "Gülfâm" şeklinde geçtiği görülmektedir.⁴⁹ Haskan, Ramazan 1179 [Ağustos 1765] tarihli bir arzuhaldeki bilgiye dayanarak Gülfem'in ikinci bir adı daha olduğunu söylemektedir: "*Gülfem, diğer nâmla Gülgûn Hatun'un Manisa'da bir tekkesi dahi olduğu anlaşılmaktadır.*"⁵⁰

Gülfem Hatun'un Kanuni'nin cariyeleri arasında ayrı bir yeri olduğu ilgili kaynakların sıkça tekrar ettiği bir husustur. Diğer kaynaklardan farklı olarak Leslie Pierce, Gülfem Hatun'un saraydaki konumu ve statüsü hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. 1552 tarihli bir hazine defterindeki bilgiye göre Gülfem Hatun'un haremde oldukça yüksek statüye sahip olduğunu öğreniyoruz. Haremde bir cariyenin ortalama maaşı 6 akçe iken Gülfem Hatun'un aldığı maaşın 150 akçe olması Pierce'ı Gülfem'in görevinin belirsiz olmasına karşın onun kethüda hatun görevinde bulunduğu düşüncesine götürmektedir.⁵¹ Sarayda bu kadar iyi bir statüye sahip bir cariyenin isminin bugüne kadar duyulmamış olması muhtemel ki çocuğu olmamasından kaynaklanmaktadır. Kanuni'nin oğulları Mahmud ve küçük yaşlarda vefat eden Murad'ın annelerinin Gülfem olduğunu iddia edenler varsa da Gülfem Hatun'un vakfiyesinde ve mezar taşında adının sadece "Gülfem bt. Abdurrahman" ibaresi ile geçmesi ve haseki ünvanının bulunmaması çocuğu olmadığını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵²

Gülfem Hatun'un Hürrem Sultan ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu, 1526 tarihindeki Mohaç Seferi sırasında ve daha sonraki 1537 Avlonya Seferi sırasında padişaha yazdığı iki mektupta görülebilir. Bunlardan birincisinde: "*Bayezıd bendeniz, Cihangir bendeniz, Mihrimah cariyeniz ayak topraklarınıza yüzlerini sürerler... Gülfem cariyeniz ve dayeniz mübarek ayağınız topraklarına yüz sürerler...*" demektedir, ikinci mektubunda ise: "*Gülfem cariyenize kutu içinde bir şişe ile 60 filori göndermişsiniz.*

⁴⁸ Konyalı, *a.g.e.*, s. 156–157.

⁴⁹ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 9. kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 41.

⁵⁰ Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 204. (BOA, M. Cevdet Tasnifi Evkaf Defteri III, No: 24693, s. 2259.)

⁵¹ Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 179.

⁵² Kamil Su, "Gülfem, Öteki adıyla Gülgün Hatun'un Manisa'daki Vakıf ve Hayırları", *1. Mesir Konferansları, 20–30 Nisan 1982*, Manisa: Manisa Turizm Derneği Yayınları, s. 39. Ayrıca bkz. S. A. Skilliter, "Khurrem", EI, C. II, s. 69.'den aktaran Pierce, *a.g.e.*, s. 79-80. Pierce bu iddiayı kesin bir dille reddetmektedir. 1552 tarihli hazine defterlerinde şehzade ve sultan kızı anneleri "X'in validesi" olarak geçerken Gülfem adı bu ve diğer kayıtlarda sadece "Gülfem Hatun" olarak yazılmıştır.

Gözlerim karardı. Derhal şişeyi açtım, gel gör halim ne oldu, misafir de vardı. Ne söylediğimi bilmedim, uzun gün uyukladım...” demektedir.⁵³

1558 yılında elli dört yaşında iken vefat eden Hürrem Sultan'ın yerini, dört sene için Gülfem cariyenin aldığı anlaşılmaktadır.⁵⁴ Uluçay, *Haremden Mektuplar*⁵⁵ adlı kitabında Gülfem Hatun tarafından kaleme alınmış bir mektubu yayınlarken bu mektubun Yavuz Sultan Selim'e yazıldığını düşünmüş daha sonra *Padişahların Kadınları ve Kızları*⁵⁶ adlı kitabında bu mektubun Şehzade Bayezid'a yazılmış olduğu kanısına varmıştır. Gülfem Hatun, Kanuni'ye şehzadeligi esnasında (1513–1520) vali olarak bulunduğu Manisa Sarayı'nda hizmet etmiş ve daha sonra da Topkapı Sarayı'na gelmiştir. İstanbul'a geldiğinde Horoz Köyü'nde bulunan Karaca Ahmed Sultan'ın Türbesi'ni yenilemiştir.⁵⁷ Zaman içerisinde türbenin çevresine mezarlar yapılmış ve gün geçtikçe büyük bir mezarlık halini almıştır. 928 yılında Yenişehir Kadısı'na yazılan bir hükümde kendisinden “... Seyyidet'ül-muhadderat tâcü'l-mesturat Gülfem Hatun damet ismet-üha...” diye bahsedilmesi onun hükümdar ailesinden olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Hükümün başında Kanuni Sultan Süleyman'ın tuğrası vardır. Bu hükme göre 930 yılında Manisa'da Yenişehir'in Karahisar Köyü'nde bir çeşme yaptırtmıştır.⁵⁸ Gülfem Hatun'un Manisa'da Göktaşlı Camii'nin yanına yaptırdığı bu çeşme bugün de mevcuttur ve üzerinde altı mısralı kitâbesi vardır.⁵⁹ Evliya Çelebi⁶⁰ de

⁵³ Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 202–203.

⁵⁴ Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 202–203.

⁵⁵ Kanuni'nin oğulları Şehzade Bayezid ve Şehzade Selim arasındaki taht mücadelelerinin hüküm sürdüğü bir sırada Gülfem Hatun'un Bayezid'a yolladığı mektup adeta bir nasihat niteliğindedir: “Bu def'a devlet ve saadet birle geru memlekete geldiğünüz istima' olucak be-gayet ferah kesbedüp şâdü hürrem olduk. İnşallah hayırlı saate mübarek kudumiyle gelmiş olarsınız. Ümittir ki, sultanım şân-ı azametinize lââyık ve kemâl-i aklınıza münasip ki izhar iş-şems-i ve'l kamerdir, öylece hareket ederler ki, padişah atanız hâl-i hayatta iken pîr ve mariz olmuştur ve mübarek hâtırları incinüb rencide olub hazret-i sultanıma nagâh bir beddua etmiyeler. Ve bundan akdem abavü an-ceddinizden sâdır olmyan iş ki, ata hal-i hayatta iken üzerine kıyamete dek dâsitân edüb tavârihte yazılmalu, sultanıma lââyık olmyan adıyla zikrolunmya. Cihâna gelüb gitmek hod iyu bir murad içindir. Şol ki, padişah atanız kavî-i karar olunmuştur, anın üzerine saadetlû sancağınızda saltanat sürün. Bihamdilillâh şimdi dahi padişahsın. Ve adl-ü şecaat işi tace lââyık gönüllerde makbul olmuş selâtinsin beyt: Heman cehdet ki, bahtı dilerse pâydâr/Kim işünden râzı ola girdgâr./Allah-ü Taalâ müyesser etmişse cümle mahlûkat dirilüb men'edemez... beyt: / İş ki, andan fitne kopar işleme/Hiç kimseyle adavet eyleme. Ve sultanıma ma'lûmdur ki, kişiye bin dost olsa olur az cohdurur, bir düşmen olsa kine say... Eğer alayım dersin peyveste Şah, cehdet ki, ardınca nice ah... Ve mutazzaridir ki, Sultanım, bol ve âlî lûtfundan bu kemisenin küstahlığın affederler ki, haddinden ziyâde dür ve revâdır ki, hakkuna denile... Beyt: /Siz kim ulusun cihanda ey delû/Kim nasihat versin bana ulu./Amma vallâh ve billâh ve tallâh, Sultanımın sâdık il-fuâd ve hâlis il-utaka cariyesi olduğundandır, anı bir Allah bilür...” M. Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1956, s. 55–60.

⁵⁶ Uluçay, *a.g.e.*, s. 37–38.

⁵⁷ Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 202.

⁵⁸ Uluçay, *Haremden Mektuplar*, s. 55–60.

⁵⁹ Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 202.

Gülfem Hatun'un Manisa'daki diğer bir çeşmesinden bahsetmektedir. Gökçen'in Çaprazlar'da yer aldığını söylediği çeşme ile aynı çeşme olması muhtemeldir.⁶¹ 946 [1539/40] tarihli olan bu çeşmenin üzerinde dört mısıralı bir kitâbe bulunmaktadır:

“Bu hakîre dedi Gülfâm Hâtûn
Müyesser eylesün Hak ana Kevser
Eyitdi Câmî'î bu hayra târih
İçin Allâh yoluna âb-ı Kevser (sene 946)”

Gülfem Hatun'un Manisa'da ayrıca yaptırmış olduğu bir de mektebi bulunmaktadır. Gülfem Hatun, camisine Manisa'da otuz dükkân ve 20.000 akçe de nakit para vakfetmiştir.⁶² Fakat Kamil Su, Manisa'da hayır eserleri bulunan Gülfem Hatun'un Kanuni'nin cariyesi olan Gülfem Hatun ile aynı kişi olmadığını iddia etmektedir. Gülfem Hatun'un Manisa'da çok sayıda eserler yaptırmış olan Saruhanoğulları prenseslerinden olduğu söylenen Gülgün Hatun ile karıştırıldığını ve bu karışıklığın da Gülgün Hatun'un diğer adının Gülfem Hatun olmasından ileri geldiğini söylemektedir. Su, bu iddialarını kanıtlayacak ayrıntılı iddialar ortaya koymaktadır.⁶³

Ahmet Refik Altınay'ın⁶⁴ kaynak göstermeden özetle ve Haskan'ın⁶⁵ ayrıntılı bir şekilde halk rivayetine dayanarak kaydetmesine göre Gülfem Hatun, Üsküdar'da camisini yaptırmaya başlamasının ardından bir dönem nakit sıkıntısı içerisine girmiştir. Nakit ihtiyacını gidermek için Kanuni ile birlikte geçireceği geceyi hasekilerden birine satmıştır. Bu durum Kanuni'nin kulağına gidince olayın aslını bilmeyen padişahı çok üzmüştür. Kanuni, küçük düşürüldüğünü düşünerek Gülfem Hatun'u öldürtmüştür. Gülfem Hatun'un öldürtülmüş olduğu mezar taşındaki “Şehide-i Saide” yazısından anlaşılmaktadır. Ancak 969 [1560–1561] yılında vefat eden Gülfem Hatun'un bu tarihten önce camiye tamamlatmış ve vakfiyesini 1541 yılında düzenlettirmiş olması

⁶⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. IX, s. 41.

⁶¹ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar: Hicri 954–1060*, İstanbul: CHP Manisa Halk Evi Yayınları, 1946, s. 97.

⁶² Gökçen, *a.g.e.*, s. 98.

⁶³ Su'nun iddialarında yanlışla düştüğü noktalar bulunmaktadır. Örneğin, Manisa'daki hayırlar yaptıran kişinin Gülfam ismi ile anıldığını söylemekte ve Kanuni'nin cariyesinin adının Gülfem olduğunu iddia etmektedir. Fakat ÜŞS'de Gülfem ismi çoğunlukla Gülfam şeklinde geçmektedir. Diğer taraftan yukarıda da bahsi geçtiği üzere bir arzuhaldeki kayda göre Kanuni'nin cariyesi Gülfem'in diğer adının Gülgün olması çift taraflı bir karışıklık oluşturmaktadır. Su, *a.g.m.*, s. 34–39.

⁶⁴ Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 56.

⁶⁵ Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 202.

rivayetin gerçek olmadığını ortaya koymaktadır.⁶⁶ Gülfem Hatun’un ölümüyle ilgili üzerinde pek durulmayan bir diğer rivayet Ayvansarayî Hüseyin Efendi’den gelmektedir. Ayvansarayî Hafız Hüseyin Efendi “‘‘Hâtun-ı mezkûrun şehîden vefâtı gâliba Şehzâde Sultân Bâyezîd’e niyyetnâmesi olduğundan iktizâ eylemiştir’’ sözleriyle ifade etmektedir. Bu niyyetnamenin yukarıda bahsi geçen Gülfem’in yazdığı mektup olsa gerektir. Fakat bu hususta yazılan kaynakların bu noktayı ele almamaları da Gülfem’in ölümüyle ilgili bunun kuvvetli bir delil olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan yukarıda tamamı verilen niyyetnamenin bir nasihat mektubu olduğu açıktır. Ayvansarayî’nin, eserinde Gülfem ile ilgili diğer yazdıkları şu sözlerden ibarettir: ‘‘Seng-i mezarında: Sâhibetü’l-hayrât sa’îde-i şehîde Gülfam Hâtûn fî sene tis’a ve sittîn ve tis’a mi’ete 969, fî saferü’l-hayr [Ekim/Kasım 1561]’’ deyu mesturdur.’’⁶⁷

Gülfem Hatun Mahallesi Üsküdar Meydanı’nın yakınında Hâkimiyet-i Milliye Caddesi üzerindeki Mimar Sinan Çarşısı’nın batı tarafında yer alır.⁶⁸ XVI. yüzyılda mahallenin konumunun aşağı Üsküdar olarak nitelendirildiği sicil kayıtlarında görülmektedir.⁶⁹ Bugün Gülfem Hatun Mahallesi; Ahmed Çelebi, Rumi Mehmed Paşa, Tembel Hacı Mehmed, İnkılâp Mahalleleri ile çevrilidir. Mahalle; Gülfem, İmam Nasır, Tel Çıkmazı, Mithat, Eski Mahkeme, Tepsi Fırını, Kapıcı Çıkmazı, Açık Türbe sokaklarından oluşmaktadır.

Günümüzde ‘‘Adalet Tarihi Müzesi’’ olarak düzenlenmiş olan tarihî ‘‘Üsküdar Mahkemesi’’ Gülfem Hatun Mahallesi sınırları içinde yer almaktadır.⁷⁰ II. Mustafa’nın yaptırmış olduğu Şehzade Mustafa Çeşmesi hâlâ varlığını korumaktadır.⁷¹ İbrahim Hakkı Konyalı’nın *Üsküdar Tarihi*’nde İstanbul Vakıflar Baş Müdürlüğü Arşivi’nden

⁶⁶ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 37–38.

⁶⁷ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî’ Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü’l-Cevâmi’ (İstanbul Câmileri ve Diğer Dini–Sivil Mi’mari Yapıları)*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 615.

⁶⁸ Semavi Eyice, ‘‘Gülfem Hatun Camii’’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (*DİA*), C. XIV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 238.

⁶⁹ ‘‘...aşağı Üsküdar’da Gülfem Mahallesi’nde...’’ ÜŞS, 85/23a–3.

⁷⁰ Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, C. II, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001, s. 555.

⁷¹ Mehmed Raif, *Mir’at-ı İstanbul*, Haz. Günay Kut, Hatice Aynur, C. I, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, 1996, s. 102; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, C. II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1945, s. 320.

tespit ettiği Kanuni dönemi Üsküdar vakıf kayıtları listesinde Gülnuş Emetullah Valide Sultan Vakfı da Gülfem Hatun Mahallesi sınırları içinde gösterilmektedir.⁷²

Klasik Osmanlı Mahallesi, cami ya da mescid etrafında gelişerek oluşmaktadır. Bu sebeple camiyi yaptıran kişinin ismi, cami çevresinde oluşan bu yeni mahalleye verilmektedir.⁷³ Osmanlıda mahalle geleneğinin bir uzantısı olarak Gülfem Hatun Camii ve Külliyesi'nin yapımından sonra çevresine yavaş yavaş insan toplulukları yerleşmeye başlamıştır. Mahalle, bu sayede genişleyerek merkezine aldığı caminin adını almıştır.

Sicillerde Gülfem Hatun ismine ilk olarak Gülfem Hatun hanında vefat eden kişiler dolayısıyla evail-i Safer 949 [Mayıs/1542] tarihinde rastlanılmaktadır.⁷⁴ 25 Safer 950 [30 Mayıs 1543] tarihinde kaydedilmiş bir hükümde ise Gülfem Hatun'un zaviyesi ve muallimhanesinden bahsedilmektedir. Muallimhane için Dizdar Mahmud Bey'den 109 [akçe] değerinde olan beş araba odun, zaviye için Mahmud Bey'den 60 [akçe] değerinde bir araba odun, Ali'den ise değeri 25 [akçe] eden bir araba odun alınmıştır.⁷⁵

Gülfem Hatun Mahallesi ile ilgili ilk bulgulara ise 954 [1547/48] tarihinde, yani yukarıdaki tarihten beş yıl sonra mahkemeye yansıyan iki olay dolayısıyla ulaşılmaktadır. Bu sebeple yerleşimlerin bu tarihlerde başladığı söylenebilir. Evahir-i cemaziyelevvel 954 [Temmuz/1547] tarihinde vefat etmiş olan Ayşe bt. Hasan'ın terekeseine beytülmal emini Hasan Bey tarafından el konulmasıyla ilgili olarak düzenlenmiş bir hükümde,⁷⁶ dikkat çekici bir husus olarak mahalle, Gülfem Hatun Mahallesi olarak değil, Gülfem Hatun Camii Mahallesi olarak geçmektedir. Yani mahalle henüz teşekkül edip bilinir hale gelmediğinden camiye nispetle anılmaktadır. Bir başka hükme göre caminin bu tarihlerde “mescit” olarak da anıldığı görülmektedir. Mahalleliden olan Ayas b. Abdullah, evini Gülfem Mescidi'ne imam olan kişiye vakfetmiş ve vakfiyesinde her Cuma gecesi [Perşembeyi Cuma'ya bağlayan gece]

⁷² İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, C. I, İstanbul: Türk Yeşilay Cemiyeti, 1976, s. 46.

⁷³ Halil İnalçık, “İstanbul: An Islamic City”, *Journal of Islamic Studies*, 1990, C. I, s. 11; Himmet Taşkömür, “Osmanlı Mahallesinde Beşeri Münasebetler”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1*, Ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, C. I, İstanbul: İlke Yayınları, 1996, s. 439.

⁷⁴ ÜŞS, 12/48b-1.

⁷⁵ ÜŞS, 12/78-8.

⁷⁶ ÜŞS, 15/8b-1.

Ayas'ın eşi Dilber bt. Abdullah için “Tebareke Sûresi” okunmasını şart koşmuştur.⁷⁷ Aynı tarih diliminde yer alan belgelerde yapının hem “cami” hem de “mescid” olarak zikredilmesi o dönemde mahallenin bir “cami”den ziyade bir “mescid” etrafında gelişmesiyle ilgilidir. Mahallenin büyümesiyle ve ihtiyacın artmasıyla birlikte “mescid”e minber eklenerek “cami”ye dönüşmektedir.⁷⁸ Mescidin camiye dönüşmesinin mahalle halkının talepleriyle gerçekleşmekte olduğuna dair örneklerle rastlamak mümkündür.⁷⁹

B– GÜLFEM HATUN’UN YAPTIRDIĞI ESERLER

Hayırsever saraylı kadınlardan olan Gülfem Hatun’un Üsküdar’da ve Manisa’da yaptırdığı çeşitli eserler bulunmaktadır. Bunlardan Üsküdar’da bulunanlar Gülfem Hatun Camii, Gülfem Hatun Medresesi, Gülfem Hatun Mektebi, Gülfem Hatun Zaviyesi, Gülfem Hatun Hanı ve Gülfem Hatun İmareti’dir.

1– Gülfem Hatun Camii

İstanbul’un fethinden sonra kervan yollarının Asya’daki başlangıç noktalarından biri olan Üsküdar, İstanbul surları dışındaki en önemli yerleşim yerlerinden biri olma özelliğini kazanır. XVI. yüzyıldan itibaren saraydaki kadınlar, etkinliklerini arttırmaya başlayınca Mihrimah Sultan ile birlikte külliyeler inşa ettirerek vakıf kurmaya başlamışlardır. Bu yüzyılda Üsküdar’a özellikle de itibarlı hanım sultanlar ve valide sultanlar tarafından çok sayıda cami, han, hamam, kervansaray gibi vakıf eserler inşa ettirilmeye başlanmış ve bu yapıların çevresinde mahalleler ve çarşılar oluşmuştur.⁸⁰

Bu bağlamda vakıf eser yaptıran saraylı hanımlardan Gülfem Hatun’un külliyesinden bahsedilecektir. Manisa’da ve Üsküdar’da yaptırmış olduğu vakıf eserlerinden anlaşıldığı üzere Gülfem Hatun zengin olduğu kadar hayırsever bir

⁷⁷ ÜŞS, 15/176b–2.

⁷⁸ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001, s. 5.

⁷⁹ Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, Sayı: 5, 2003/2, s. 106.

⁸⁰ Tülay Sezgin, “Üsküdar’daki Hatun Türbeleri”, *Üsküdar Sempozyumu I: 23–25 Mayıs 2003 Bildiriler*, C. II, Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004, s. 139.

kadındır da. Fakat muhtemel ki çocuğu olmamasından dolayı Gülfem Hatun ismi Osmanlı siyasi tarihinde fazlaca yer işgal etmemiştir.⁸¹

Cami, Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi'nde Mahkeme Arkası Sokağı'nın içinde ve Üsküdar Mahkemesi'nin çarprazında yer alır. Haskan, muhtemelen Gülfem Hatun'un 1541 tarihli vakfiyesine dayanarak caminin 1539–40 yılında inşa edilmiş olduğunu söylemektedir.⁸² Pierce, bu cami ile ilgili yanıltıcı bir bilgi vermektedir. Gülfem Hatun'un camiyi kadınlar için yaptırmış olduğunu ve yakın bir zamana kadar sadece kadınların kullanımında olduğunu belirtmektedir.⁸³ Fakat Osmanlı toplumunda caminin mahalledeki merkez konumunun ve mahalle oluşumunun incelenmesi halinde⁸⁴ içine düşülen hatanın büyüklüğü fark edilecektir.

Camiler imaretin tam ortasında ve seçilen yerin en hâkim noktasında bulunur, imaretin diğer parçaları bunun etrafında dizilmiştir.⁸⁵ Taştan inşa edilen cami moloz taş dokulu olup çatısı ve kubbesi ahşaptır. Kuzey, güney ve batıya bakan duvarlarında iki sıra halinde pencereler yerleştirilmiş olup altında bodrumu da bulunmaktadır. Üst kattaki pencereler Sultan Abdülaziz döneminden (1861–1876) sonra yapıldıkları anlaşılan, neogotik üslûpta, ince uzun ve sivri kemerli pencerelerdir. Son cemaat yeri ahşap, mahfilî ve tavanı beton olarak tamamen yenilenmiştir. Tezyinli mihrabı ve minberi özgün değildir.⁸⁶ Sağındaki tuğla gövdeli, tek şerefeli minaresi Mimar Sinan döneminin eseridir. Kapısının üstünde ta'lik yazı ile üç satır halinde şu kitâbe bulunmaktadır:⁸⁷

“Bihamdillâh! Yine ma'mur olub oldu ibadetgâh
Bu Gülfem Camii yanmış idi bir hayli sâl akdem
Yine ashab-ı hayr-ü himmet arz-ı iştirak etti
Nükud-u vafire sarf eyleyüb inşâya çok âdem
Seniha gül gibi tarih açıldı bağ-ı tabımda

⁸¹ Barkan-Ayverdi, *a.g.e.*, s. 435.

⁸² Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 200.

⁸³ Peirce bu bilgiyi Üsküdar çarşısındaki bir caminin bekçisinden aldığını söylemektedir. Peirce, *a.g.e.*, s. 267.

⁸⁴ İnalçık, “*İstanbul: An Islamic City*”, s. 11.

⁸⁵ Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 19.

⁸⁶ Tarkan Okçuoğlu, “Gülfem Hatun Camii”, *DBİA*, C. III, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, s. 438.

⁸⁷ Konyalı, *a.g.e.*, C. I, s. 154.

Gülistana şebîh oldu yapıldı cami-i Gülfem”

Sene 1285 [1868/69]

Şair Senîhî'nin kaleme aldığı bu kitâbeden caminin yanmış olduğu ve uzun bir süre harap bir vaziyette kaldığı anlaşılmaktadır. Mehmed Raif⁸⁸ caminin 1705–06 yılında yanmış olduğunu söylemekteyse de, konuyla ilgili yazılmış diğer bütün kaynaklar bu tarihin yanlış olduğunu belirterek caminin 1850'deki yangında harap olduğunu ifade etmişlerdir. Bu tarihte çarşı içinde bir paçacı dükkânından çıkan yangın her tarafı sarmış, cami de bundan nasibini almıştır. Cami halkın yardımları ile 1285 [1868] yılında tamir görerek bugünkü halini almıştır.⁸⁹

Gülfem Hatun Camisi orijinal görüntüsünü XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan restorasyon işlemleri sırasında kaybetmiştir. Bugünkü şekliyle cami dikdörtgen planlı, üstü kiremit kaplı ahşap çatı ile örtülü, gösterişsiz bir yapı halindedir. Şimdiki görünümüyle bir sanat değeri taşımayan minaresi de geç dönemde değişikliğe uğradığından külahı küçük bir kubbe biçimindedir.⁹⁰

Konyalı eserinde, caminin sokağa bakan bahçe duvarının önünde iki tane mermerden su teknesi bulunmakta olduğunu kaydeder. Bugün mahalle esnafı bu mermerlerden bir tanesinin geçmiş yıllarda çalınmış olduğunu söylemektedir. Nitekim Tarkan Okçuoğlu da makalesinde bu su teknelerinden bir tanesine değinmektedir. Bu mermerin üzerinde Hattat Abdullah'ın hazırladığı sülüs kitâbesinde 1873 tarihi kayıtlıdır.⁹¹ Son cemaat yerinin önüne ise 1868 tarihli olduğu anlaşılan bir çeşme konmuş ve üstüne “Sahibü'l-hayrât rûhu için sebil” yazılmıştır. Haskan, ahşap olan son cemaat yerinin 1970'de kârgir olarak yenilenmiş olduğunu belirtmektedir. Caminin sol tarafı bahçe halindedir. Gecekondu şeklinde iki odası vardır. Gülfem Hatun'un türbesi yıkılırken Sinan devri mezar taşı sanatının bir örneği olan ayak ve baş taşları bugün caminin kible tarafına, kendisinin diktirmiş olduğu düşünülen çınar ağacının yanına kaldırılmıştır. Üstündeki kitâbede Gülfem Hatun'un 1069 [1658] yılında öldüğü yazılıdır. Hâlbuki onun vakfiyesinde ve arşiv kayıtlarında 949 h. [1542/43] tarihi geçmektedir. Aradaki 120 yıllık fark bir yanlışlığı ortaya koymaktadır. Cami ve türbe

⁸⁸ Mehmet Raif, *a.g.e.*, C. I, s. 102.

⁸⁹ Konyalı, *a.g.e.*, s. 155–156; Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 203.

⁹⁰ Eyice, “Gülfem Hatun Camii”, *a.g.e.*, s. 239.

⁹¹ Okçuoğlu, “Gülfem Hatun Camii”, *a.g.e.*, s. 438.

yanarken mezar taşı da yandığı için yenisi yapılırken taşın 969 tarihi yerine yanlışlıkla 1069 rakamları yazıldığı kanısına varılmıştır.⁹² Dikkati çeken diğer bir hata da kitâbe üzerindeki “Gülfem Hatun binti Abdullah” yazısıdır. Vakfiyede ve diğer arşiv kaynaklarında Gülfem’in baba adının “Abdurrahman” diye geçmesi kitâbe üzerine baba adının da yanlış yazılmış olduğunu göstermektedir. 1768 yılında eserini kaleme alan Ayvansaraylı’nın Gülfem’in ölümünü 969 yılı olarak göstermesi yanlışlığın 1850 yangınından sonra gerçekleşen tamir esnasında yapıldığını göstermektedir.

Caminin kible tarafında bir hazire bulunmaktadır. Burada Gülfem Hatun’un mezarı ile birlikte dört kişinin daha mezarı vardır. Bu mezarlardan birisi 1640–1641 tarihinde vefat eden Aziz Mahmud Hüdayî Efendi Camii’nin mukabelecisi Mehmed Efendinin’dir.⁹³ Üsküdar Şerriyye Mahkemesi bu türbenin biraz ilerisinde bulunmaktaydı.⁹⁴

2– Gülfem Hatun Medresesi

Bugün mevcut olmayan medresenin yine Üsküdar’da Gülfem Hatun Camisi, mektebi ve türbesinin yanında bulunmuş olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁵ Sâî’nin vermiş olduğu listede Mimar Sinan’ın yaptığı eserler arasında Gülfem Hatun Medresesi de yer alır.⁹⁶ Cami, mektep ve türbenin adı bu listelerde geçmemekle birlikte, bu yapıyı da Mimar Sinan’ın yaptırdığı düşünülmektedir.⁹⁷ Medrese klasik mimari özellikte inşa edilmiştir. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi’nin, eserinde medreseye hiç değinmemesi medresenin eserin yazıldığı tarih olan 1768 senesine ulaşmadığını göstermektedir.⁹⁸

3– Gülfem Hatun Mektebi

Osmanlı Devleti’nin eğitim-öğretim sisteminin ana unsurunu oluşturan medreselerden bir önceki aşamayı teşkil eden mekteplerde küçük çocuklara okuma yazma dersleri ve Kur’ân eğitimi verilmekteydi. Bir yönüyle bugünkü anaokul ile

⁹² Konyalı, *a.g.e.*, s. 155–156.

⁹³ Haskan, *a.g.e.*, C. I, s. 203.

⁹⁴ Haskan, *a.g.e.*, C. II, s. 555.

⁹⁵ Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 288

⁹⁶ Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü’l-Bünyân ve Tezkiretü’l-Ebniye (Yapılar Kitabı)*, Haz. Hayati Develi, Samih Rifat, İstanbul: Koçbank Yayınları, 2002, s. 182. (Yazma eserdeki sayfa numarası: 556).

⁹⁷ Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 288.

⁹⁸ Haskan, *a.g.e.*, C. III, s. 1240.

ilkokullara karşılık gelen mekteplere sıbyan mektebi de denilmektedir. XVI. yüzyıl ortalarına kadar mektep için “muallimhane” kelimesinin çok sık kullanıldığı, bu dönemden sonra genel olarak “mekteb”in tercih edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁹ Nitekim Gülfem Hatun Mektebi’nin 950 [1543/44] tarihli bir kayda göre “Muallimhane” olarak anıldığı görülmektedir.¹⁰⁰

Gülfem Hatun Mektebi camiye yakın bir yerde köşede ve eski adı Karacaahmet Caddesi olan Hâkimiyet-i Milliye Caddesi’ne bakan türbesi yanında bulunmaktaydı.¹⁰¹ 976 [1568/69] tarihli bir sicil kaydına göre mektebin tamiri dolayısıyla düzenlenmiş bir hükümde mektebin önünde avlusu, avlunun bir köşesinde yer aldığını düşündüğümüz mektebin tuvaleti (kenif) ve başka bir köşede sundurmanın yer aldığını öğrenmekteyiz.¹⁰² Bu mektebin alt köşesinde yine Gülfem Hatun’un yaptırmış olduğu çeşmesi yer almaktaydı.¹⁰³

1941 yılında Konyalı bu mektebi görmüş olduğunu söylemekte ve şunları eklemektedir: “*Mekteb, Kâğıtçı Rıdvan’ın bahçesinde idi. Bakımsızlıktan yıkılmış, arsa haline gelmişti. Büyük bir çınarın altında da Gülfem Hatun’un Türbesi bulunuyordu. Türbenin sağında Yemişçi Mehmed’in iki evi var idi.*” Konyalı, mektep, sebil ve çeşme gibi eserlerin çoğu cami, mescit, saray, hamam, han ve kervansaray gibi yapılarla birlikte yapıldığı için Sâî’nin Mimar Sinan’ın yaptığı eserlerin listesinde göstermeye lüzum görmediğini ve büyük ihtimalle bu mektebi de Mimar Sinan’ın yapmış olduğunu ifade etmektedir. Konyalı¹⁰⁴, 1941 yılında bu mektebi görmüş olduğunu söylerken Haskan¹⁰⁵, 1930 yılında bu mektebin varlığından bahsederek 1940 yılında mektebin yıkılmış ve yerinin satılmış olduğunu ifade etmektedir. Eyice¹⁰⁶ ise Üsküdar Meydanı açılıp 1930’larda ana cadde genişletilirken türbe ve mektebin yıkılmış olduğunu, mezar taşının da caminin yanına taşınmış olduğunu kaydeder. Burada da tarihler konusunda bir ihtilaf mevcuttur.

⁹⁹ Mefail Hızlı, *Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*, 2. baskı, Bursa: Rahmet Yayınları, 1995, s. 27–28.

¹⁰⁰ ÜŞS, 12/78–8. Ayrıca bkz. s. 30.

¹⁰¹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *a.g.e*, s. 615.

¹⁰² ÜŞS, 30/136–7.

¹⁰³ ÜŞS, 26/73b–804; Haskan, *a.g.e*, C. II, s. 910.

¹⁰⁴ Konyalı, *a.g.e*, C. II, s. 308.

¹⁰⁵ Haskan, *a.g.e*, C. II, s. 911.

¹⁰⁶ Eyice, *a.g.e*, s. 238.

Mektebin yapıldığı tarihi gösteren bir kitâbesi yoktur.¹⁰⁷ Haskan 969 [1561–62] tarihinde Gülfem’in, camisini tamamlayamadan vefat ettiğini ileri sürerek, diğer eserleri gibi bunun da ölümünden bir müddet sonra tamamlamış olduğunu düşünse de diğer kaynaklar¹⁰⁸ 1561 yılından önce camiyle birlikte mektebi de bu tarihten önce tamamlamış olacağı düşüncesindedir.

Bunun haricinde 1877’de kurulmuş bir okula da “Gülfem Hatun Kız Rüşdiyesi” adı verilmiştir. 1877 tarihli bir devlet salnamesine göre okulun otuz öğrencisi ve dört öğretmeni vardır.¹⁰⁹

4– Gülfem Hatun Zaviyesi

Osmanlı toplumunda camilerin çevresine inşa ettirilen mektep, medrese, han vs. gibi hayır binaları bütün olarak külliyei oluşturmaktadır. Erken dönemlerde bu teşkilatın içinde zaviyeler de yer almakta idi. Bu bakımdan Semavi Eyice zaviyeleri, zaviyeler ve zaviyeli camiler diye ikiye ayırmaktadır. XVI. yüzyılda zaviyeler bir takım tarikatlara bağlı müesseseler halini almaya başlamışlardır. Külliyelerin müştemilatında hücre şeklinde olan zaviyeler işlevlerini değiştirmeye başlayınca mimari özellikleri de değişiklik göstermiştir. Zaviyelerin, müştemilat içinde yer alması XVI. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür.¹¹⁰

Bugün kaynaklarda yer almayan Gülfem Hatun Zaviyesi’nin varlığı da sicil sayfaları arasında saklı kalmıştır. En küçük tekke yapısı olarak tanımlanan zaviye dervişlerin toplantı, ibadet ve zikir gibi uygulamalarının yapılmasının yanı sıra, gelip geçen halk için misafırhane niteliği de taşımaktadır. Zaviyeler genellikle şehrin dışına ya da kenar bölgelere kurulmaktadır.¹¹¹ Fakat Gülfem Hatun Zaviyesi’nin şehrin tam

¹⁰⁷ Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 308.

¹⁰⁸ Konyalı, *a.g.e.*, C. I, s. 156; Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, s. 37.

¹⁰⁹ Haskan, *a.g.e.*, C. II, s. 911.

¹¹⁰ Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini–İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, Sayı: 1–2, 1963, s. 24, 31–32.

¹¹¹ Aydın Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Futüvvet Yapıları*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi, 1977, s. 162, 165; M. Çetin Varlık, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı*, Erzurum, 1980, s. 176; Halil Sahillioğlu, “Zaviye”, *İA*, C. XIII, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986, s. 468.

merkezinde yer alması zaviyenin daha çok sosyal yönüne vurgu yapması açısından önemlidir.¹¹²

İncelenen sicillerde Gülfem Hatun Zaviyesi iki yerde geçmektedir. 950 [1543/44] tarihli bir hüccet kaydına göre zaviyenin ve bu tarihte “muallimhane” adıyla geçen mektebin halktan toplanan odunlarla ısıtıldığı anlaşılmaktadır.¹¹³

Diğer bir kayıt zaviyede 973 [1565/66] tarihinde vefat eden bir yolcu ile ilgilidir. Geride, birkaç parça giyim eşyası ve bir miktar paradan başka bir şey bırakmamıştır. Bu yolcunun bıraktığı malların değeri 149 akçe olup, bu meblağın bir kısmı dellaliye ve diğer cenaze masraflarına harcanmış ve kalan 86 akçe ise Üsküdar zaimine teslim edilmiştir.¹¹⁴

5– Gülfem Hatun Hanı

Üsküdar Kadı Sicilleri’ndeki kayıtlara göre Gülfem Hatun’un yaptırmış olduğu bir de hanı¹¹⁵ mevcuttur ki, bugüne kadar literatürde hiç bahsi geçmemektedir. Bugün izine rastlanılmayan hanın hangi tarihte yok olduğu bilinmemektedir. Üsküdar Mahkeme Defterleri’nde bahsi geçen hanın Gülfem Hatun Mahallesi içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Gülfem Hatun Hanı’nın yanında mahalle sakinlerinden olan Hasan b. Mahmud’un, eşi Emine bt. Cafer ile ortak mülkiyet hakkına sahip oldukları evleri yer almaktadır.¹¹⁶ Hanın diğer yanında ise Gülfem Hatun Vakfı’na bağlı bir at değirmeni bulunmaktadır.¹¹⁷

Handa vefat etmiş yolcuların tereke kayıtlarına rastlanması hanın, yabancıların konakladığı bir misafirhane olarak kullanıldığını göstermektedir.¹¹⁸

¹¹² Zaviyeler sosyal açıdan ayrı bir önemi haizdir. Varlık, *a.g.e.*, s. 176.

¹¹³ ÜŞS, 12/78–8

¹¹⁴ ÜŞS, 29/186b–1.

¹¹⁵ Hanlar, vakıfların gelir kaynakları içerisindedir. Genellikle iki ya da üç katlı olan hanlar hücre şeklinde birçok odadan meydana gelmektedir. Hanlar tüccar sınıfının ve değişik şehirlerden gelen yolcuların barınmalarını, ticaret yapmalarını ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamaktadır. Cafer Çiftçi, *Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004, s. 101.

¹¹⁶ ÜŞS, 95/53a–4.

¹¹⁷ ÜŞS, 100/112b–5.

¹¹⁸ Bu binaların imaret çevresinde veya biraz yakınında yapılışı ve bulunuşu oradaki arastada yerleşen alışveriş dolayısıyla. Eski hanlar oturmak ve yatmak için olduğu kadar alışverişe de yararlandı. Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, s. 39.

Nitekim 949 yılının Safer [Mayıs/Haziran 1542] ayında Kara Hamza¹¹⁹ ve 950 tarihinin Muharrem ayının ortalarında [takriben 20 Nisan 1543] Zikri cemaatinden ve Kürt taifesinden olan Mahmud Bey b. Ahmed Bey bu handa vefat etmiştir.¹²⁰ Handaki misafirin ölümünden sonra bıraktığı mallar eğer bir yakınına ulaşırsa onlara teslim edilmekte, aksi durumda resmi görevliler mallara el koymaktaydılar.

956 [1549/1550] yılında handa konaklamakta olan Rumelili ehl-i seferden adı bilinmeyen bir misafir Zilhicce ayının son günlerinde öldürülmüştür. Bu cinayet ile ilgili dava muhtemelen bir başka mahkemede görülmüş olmalıdır, çünkü Üsküdar sicil kayıtlarında bu cinayet ile ilgili başka herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Cinayetin Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerini oldukça tedirgin ve meşgul etmiş olması da yüksek bir ihtimaldir.¹²¹

Handa misafir olarak konaklarken vefat eden kişilerin eşyalarının kayda geçirilmesi vesilesiyle haberdar olunan diğer han misafirleri arasında 979 yılının Rabiülevvel ayının 29'unda [21 Ağustos 1571] handa vefat eden ...,¹²² 980 [1572/73] senesinde vefat eden Behram¹²³ ve Selanikli başka bir misafir¹²⁴ yer alır. Bu üç kişinin ölümünün Rabiülevvel ayına denk gelmesi ise ilginçtir. Hanın misafirlerinden diğer bir kişi ise 994 [1585/86] yılında vefat eden Satılmış Abdurrahman adında bir şahıstır.¹²⁵

Han, olağan misafirleri dışında hana gizlice giren misafirlerini de ağırlamaktaydı. Sahibinden kaçarak kendine barınak arayan köleler de muhtemelen çarşıda gezerken tesadüfen rastladıkları Gülfem Hatun Hanı'na sığınabilmekteydiler. Hanın bu kaçak misafirlerinden biri, Rıdvan adında Rum asıllı bir köle olup Ankara'daki sahibinden kaçarak Üsküdar'a gelmiştir. 993 senesi Rabiülevvel'in 6. günü

¹¹⁹ Ölümünden sonra kendisinden kalan bir merkebi ve bir çuval ipliği mahkemece kayıt altına alınmıştır. ÜŞS, 12/48b-1.

¹²⁰ Mahmud Bey'in geride bıraktığı 120.480 akçe eden mal varlığından çok zengin bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır. Misafir olarak bulunduğu handa bile yanında birçok eşyası bulunması ve bey diye anılması ileri gelen birisi olduğunun göstergesidir. Bir katır dört at ak, kırmızı, yeşil ve kürklü nohudi renklerde dört adet ferace, dört tane çuka vs. şeklinde uzayıp giden bir tereke listesinde yer alan eşyalar mahkeme tarafından kayıt altına alınarak kardeşi olan Şah Yusuf Bey'e teslim edilmiştir. ÜŞS, 12/42b-5.

¹²¹ Adı bilinmeyen bu maktulden kalan bargir [at] çarşıda açık artırmaya sunulurken 110 akçe veren Yani'ye satılmıştır. Diğer birkaç parça eşyanın satılmasıyla elde edilen 56 akçeyi de Üsküdar Subaşı Mehmed almıştır. ÜŞS, 15/156b-2.

¹²² ÜŞS, 35/164b-2.

¹²³ Rabiülevvel ayında vefat eden Behram'dan kalan merkeb ve esbabin değeri 130 akçe etmektedir. ÜŞS, 38/43a-1.

¹²⁴ ÜŞS, 38/46b-3.

¹²⁵ ÜŞS, 69/89a-3.

[8 Mart 1585] Üsküdar zaimi Mustafa Bey'in mahkemeye getirdiği bu köle çatık kaşlı, sarışın, kaba bıyıklı, şaşı gözlüdür. Sahibi ise Hoca Yunus adında bir kişidir. Köle sonradan Üsküdar zaimine teslim edilmiştir.¹²⁶ Sahibinin tespit edilmesinden sonra Ankara Yörük ve Baci kazalarının kadısı Mevlana Mehmed Efendi'nin vekili Memi b. Abdullah mahkemeye gelerek subaşı Mustafa Bey'den bu köleyi teslim almıştır.¹²⁷

6- Gülfem Hatun İmaretı

Sicillerde zaman zaman Gülfem Hatun Vakfı'nın ya da külliyesinin genel manada imaret olarak tanımlandığı görülmektedir. Fakat asıl manada külliyenin içinde ayrı bir bina olarak oluşturulmuş imaret, içinde yemek pişirilen yer manasına gelmektedir.¹²⁸ Sicillerde "Aş evi" manasında kullanılan imaret adına, burada vazifeli kişilerin görev değişimi sebebiyle rastlanmaktadır.¹²⁹ Gülfem Hatun İmaretı'nin caminin yakınında ve kervansarayının yanında yer aldığı söylenmekte, 1768 yılında tamamlanan *Hadikatü'l-Cevâmi*'de bahsi geçmemesi bu tarihlerden önce yok olduğunu göstermektedir.¹³⁰ Bu binalarda başta vakıf görevlileri olmak üzere medrese öğrencilerine, fakirlere ve misafirlere günde iki öğün yemek verilmekteydi. Bu müessese için vakfiyelerde geniş bir kadro belirlenmiştir.¹³¹

Bahsi geçen 1546 tarihli vakfiye özetinde imarete pişen yemekler şu şekilde gösterilmiştir: Her gün bir kile pirinç çorbası, 3 şinik buğday çorbası, 1 kile ekmek, 1 akçelik tuzlu nohut, 1 akçelik maydanoz ve soğan, 1 akçelik yoğurt ve kimyon, 10 vukiyye et, Regaib gecelerinde, Ramazan'da, bayramlarda ve Aşura günlerinde her gün 2 kile pirinç, 5 vakiyye sade yağ, bu günlerde her gece 2 kile ekmek, her gün 2 kile pirinçli zerde, 5 vakiyye ballı zerde. Her ay kapların kalaylanması ve her gün tamir vazifeleri gibi imarete yapılması gerekli rutin işler arasında zikredilmektedir.¹³²

Topkapı Sarayı Arşivi'nden edinilen bir belgeye göre ise imarete şu yemeklerin pişmekte olduğunu öğreniyoruz: Her gün 15 vukiyye et, her gün 11,5 kile

¹²⁶ ÜŞS, 69/52b-3.

¹²⁷ ÜŞS, 69/52b-4.

¹²⁸ Tahsin Özcan, *(Klasik Dönem) Osmanlı İmaret Sisteminin İktisadi İşleyişi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991, s. 17.

¹²⁹ Bkz. 36. ve 37. sayfalara.

¹³⁰ Haskan, *a.g.e*, C. II, s. 986.

¹³¹ Özcan, *a.g.e*, s. 17.

¹³² Barkan-Ayverdi, *a.g.e*, s. 436.

buğdaydan ekmek, iki günde bir aş buğdayı, Ramazan ayında otuz gün ve diğer aylarda Cuma gecelerinde günde ikişer kile pirinç, zerde, Ramazanda her gün, diğer günlerde, Cuma gecelerinde bal, pirinç, nohut, tuz, safran, odun ve saireye sarf edilecek, kalan para ile de mevlit okutulacak.¹³³

C– GÜLFEM HATUN VAKFI

949/1542 tarihinde külliyeinin inşasının tamamlanmasının ardından Gülfem Hatun, vakfiyesini hazırlatarak dönemin Şeyhülislamı olan Ebussuud Efendi'ye tescil ettirmiştir. Vakfın da bu tarihte kurulmuş olması lazım gelir. Arşiv kayıtları arasında henüz bu vakfiyeye ulaşılamamış fakat 953 [1546/47] tarihli İstanbul tahrir defterlerindeki suretinden faydalanılmıştır. Bu defteri Barkan ve Ayverdi latinize ederek gün ışığına çıkarmıştır.¹³⁴

Osmanlı döneminde özellikle bahsi geçen yüzyılda vakıfların bir yönetim binası olup olmadığı hususunda Gülfem Hatun vakfı örneğinden yola çıkarak bir takım bulgulara ulaşılmıştır. Osmanlıda vakfın müstakil bir yönetim binasına sahip olmadığı, mütevellilerin vakıf işlemlerini kendi evlerinden yürüttükleri iddiası bu araştırmanın taramaları sırasında ortaya çıkan bir belge ile problemli hale gelmiştir. Bahaeddin Yediyıldız'a göre vakıf binasının oluşumu XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır.¹³⁵ Hâlbuki Üsküdar Sicillerinde çıkan bu belgeye göre Gülfem Hatun Vakfı'nın müstakil bir binası bulunmaktadır.¹³⁶ Dolayısıyla ikiyüz yıl evvel de vakıf binalarının bulunduğu tarihi bir gerçek haline gelmiştir. Ayrıca bu belgede vakfın kabaca bir şekli de ortaya konulmaktadır.¹³⁷

Para vakfının tüm sermayesi nakit para olarak kurulur. Bu sermaye işletilerek elde edilen kar belirtilen hayır işine harcanırken diğer taraftan da ana sermayeye ilave

¹³³ Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, s. 37–38.

¹³⁴ Barkan-Ayverdi, *a.g.e.*, s. 435–436.

¹³⁵ Vakıf diye bahsedilen yapının ayrıca tahsis edilmiş bir binası yoktur. Vakfın yöneticileri vakfı kendi evlerinden idare etmekteydiler. Bir vakıf binasının oluşumu ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 184.

¹³⁶ ÜŞS, 30/136–7.

¹³⁷ ÜŞS, 30/136–7. Ayrıca bkz. s. 42–43.

edilir.¹³⁸ Vakıf kayıtlarında vakıfların ellerinde bulunan nakit ve gayrimenkuller vakfın “asl-ı mal”ı olarak ifade edilmektedir.¹³⁹ Bahsi geçen vakfiyeye [1541 tarihli] göre vakfın sermayesi 360.000 akçedir. Fakat bunun 160.000 akçesi ile gelir getirecek mülkler satın alınmıştır.¹⁴⁰ Diğer taraftan 972 [1564/65] tarihli bir sicil kaydına göre ise vakfın 550.000 akçe nakit parası bulunmaktadır.¹⁴¹ Bu iki veri, yıllar içinde vakıf sermayesinin artışı göstermesi bakımından önemlidir. Gülfem Hatun’un, külliyesi için İstanbul ve Üsküdar’da çeşitli akarlar vakfettiğine dair vakıf muhasebe, tahrir defteri ve şer’iyye sicil defterlerinde kayıtlara rastlanmaktadır.

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri’nden tespit edilen 953 [1546/47] tarihli vakfiye suretine göre Gülfem Hatun, külliyesine Çakır Ağa Mahallesi’nde Ahi Baba Vakfı yanında üç ev, bir dükkân ve bir oda, bir fırın, müşterek kullanılan su kuyusu, Saruca Paşa Mahallesi’nde Mevlana Gürânî Kervansarayı’nın yanında birçok evden müteşekkil altı üstlü bir bina, bu binanın bitişiğinde bir ekmek fırını, kasap dükkânı, bir oda, bir su değirmeni, yine aynı mahallede altı üstlü birçok odadan müteşekkil bir bina, bir mahzen bir dükkân, Çelebioğlu Mahallesi’nde Terceman Yunus Bey Vakfı yanında altı üstlü birçok evden müteşekkil bir bina, Samanviran Mahallesi’nde Harratin Çarşısı’nda iki katlı 20 bablı hücerat ve yanında iki katlı haneler (haneha), Efrenciyyin Kilisesi’nin yanında bulunan altı üstlü bir hane, Üsküdar’da Vakıf Kervansarayı’nın* yakınında dükkânlar vakfetmiştir.¹⁴²

968 [1560/61] tarihli vakıf muhasebe defteri kayıtlarına göre ise Gülfem Hatun, külliyesine şu yerleri vakfetmiştir: “İstanbul’da Samanviran Mahallesi’nde yirmi dört oda** , Bitpazarı civarında on oda, Hacı Üveys Mahallesi’nde bir ev, dört dükkân, Alaca Hamam civarında altı ev, Çelebioğlu Mahallesi’nde beş ev, Molla Gürani

¹³⁸ Seyfettin Erşahin, “Osmanlı’da Vakıf-Esnaf İlişkisi Üzerine”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. XXXXIII, Sayı: 4, Ankara, 2007, s. 127.

¹³⁹ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁴⁰ Barkan-Ayverdi, *a.g.e.*, s. 435–436.

¹⁴¹ ÜŞS, 27/98b–2.

* Burada kastedilen Gülfem Hatun’un kervansarayı olabilir. Fakat gerek Şer’iyye sicillerinde gerekse ikincil kaynaklarda Gülfem Hatun Kervansarayı’nın varlığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁴² Barkan-Ayverdi, *a.g.e.*, s. 435–436.

** 978 tarihli bir sicil kaydında Samanviran Mahallesi’ndeki bu yirmidört odanın doğramacı (harratin) dükkânı olarak kullanıldığı ve bu tarihte tamir gördüğü belirtilmektedir. Bkz. Vakıf Tamirleri başlığına.

Kervansarayı yanında bir fırın, üç ev, bir kasap dükkânı, Üsküdar'da iki ev, beş dükkân, bir bahçe, Galata'da bir ev..."¹⁴³

Bu iki kaynak dışında XVI. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde vakfiyede görülmeyen fakat sicillerde tesbit edilen vakıf mülkleri de bulunmaktadır. Bir kısmı Gülfem Hatun Mahallesi'nde yer alan bu mülkler "Gülfem odaları" diye anılmaktadır.¹⁴⁴ Diğer bir kısmı ise Gülfem Hatun Mahallesi'nin yakınında bulunan Mamure Mahallesi'ndeki "latif evler" adıyla bilinen evler de vakfa tahsis edilmiştir. Burada "latif evler" demekle bir dizi ev kastedildiği anlaşılmakta fakat evlerin niteliği ve niceliği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Vakıf, bu evleri 993 [1585] senesinde Abdurrahman b. Hasan adında bir şahsa satarak elden çıkarmıştır. Abdurrahman b. Hasan bu latif evleri vakıftan 20.000 akçeye satın almış, sonrasında bu evlerden bir kısmını müstemilatı ile beraber 12.000 akçeye oğlu olduğu tahmin edilen Süleyman b. Abdurrahman'a satmıştır. Süleyman, Abdurrahman'a 110 akçesini ödemiş, geri kalan 11.890 akçeyi daha sonra vermesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁵ Süleyman'ın, Abdurrahman'ın oğlu olduğu tahmini baba adından ve belirlenen fiyata karşılık peşin olarak çok cüz'i bir rakam ödenmesinden çıkarılmaktadır. Genel olarak sicillerde rastlanılan gayr-i menkul satışlarında para peşin ödenmekte ya da vadeli alınan mala kefil gösterilmektedir.

Bu çalışmanın taramaları yapılırken bir vakfın kuruluş prosedürünü örnekleyecek bir hüccet kaydına da rastlanmıştır. Vakıf kurma işleminde vakfın geçerliliğini sağlamak, sağlamlaştırmak ve farklı görüşlerden doğabilecek ihtilafları ortadan kaldırmak için ilginç bir usul takip edilmektedir. Vakıf kurmak isteyen kişi giderler, görevlilerin ücretleri ve vakıfla ilgili şartları belirlemek ve bunları ihtiva eden vakfiyeyi düzenlemek için vakfını kurarak mütevellîye teslim eder. Daha sonra vakıf ve vakfın mütevellîsi kadı huzurunda bu işlemlerin yapıldığını ifade eder. Buna karşılık vakıf sahibi vakfın sahih olmadığını ve şartlarının batıl oluşunu iddia ederek mütevellîden vermiş olduğu paranın (asl-ı mal) ve konulan faizin iadesini ister. Bunun üzerine mütevellî İmam Züfer'in görüşüne göre vakfın sahih olduğunu ve dolayısıyla şartların da geçerli olduğunu savunur. Kadı, İmam Züfer'in görüşünden yola çıkarak

¹⁴³ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 37-38. (Top. Arş. D. 2497).

¹⁴⁴ ÜŞS, 35/163b-1.

¹⁴⁵ ÜŞS, 57/34b-1.

mütevelliye haklı bulur ve vakfın aslının sıhhatine ve şartların hukukiliğine hükmederek mütevelli lehine karar verir. Burada amaç vakfın sıhhati konusundaki ihtilafın ortadan kalkması ve ittifakın oluşmasıdır. Bundan sonra hiçbir kadı bu hükmü bozup buna aykırı bir hüküm veremeyecek, aksine buna göre davranması gerekecektir.¹⁴⁶ Mahallenin kuruluş yıllarında bu uygulamayı örnekleyecek bir davaya rastlanılmıştır. 954 [1547/48] yılında Ayas b. Abdullah adında bir kişi, evini müstemilatı ile birlikte (tevabi ve levahiki) vakf ederek mahalle ahalisinden olan Piri Fakih b. Mustafa'yı mütevelli tayin edip evi ona teslim etmiştir. Piri Fakih kadı huzurunda, Ayas b. Abdullah'ın Gülfem Mescidi'ne her kim imam olursa evini ona vakf edip her Cuma gecesini bir tebareke okunmasını şart ettiğini söylemesi üzerine Ayas b. Abdullah bu durumu inkâr etmiştir. Bunun üzerine Piri Fakih mahkemeye şahit sunmuş ve kadı evin vakfiyetine karar vermiştir.¹⁴⁷

Para vakfeden bir hayırsever, mütevelli tayin ettiği caminin imam ya da müezzine parayı teslim eder ve mütevelli de oluşturulan vakfiyedeki esaslara göre faiz oranı koyar, geliri ise yine vakfiyede belirtilen yerlere harcar.¹⁴⁸ Mahallede Şevval 987 [Kasım/Aralık 1579] senesinde Hüsrev Bey b. Abdullah Gülfem Mahallesi'nin et akçesi için 1.000 akçe vakfederek bu meblağın şeriata göre bir faiz oranı konulmasını ve her sene yapılan kazanç (ribhi) ile mahallelinin et ihtiyacının karşılanmasını şart koşmuştur. Hüsrev Bey bu parayı mahallenin müezzini İbrahim b. Veli'ye teslim etmiştir.¹⁴⁹

Yeri geldikçe belirtildiği gibi vakıf menfaati her zaman öncelikli konumdur. Bu durumu vakıf ile mütevelli arasındaki borç ilişkilerinde de görmek mümkündür. Şöyle ki, vakfın şahıslarda kalan parasının tahsil edilmesinde dikkatli davranıldığı gözlenirken mütevellilerin vakıfta kalan haklarından vaz geçtikleri dikkati çekmektedir. Örneğin 975 [1567/68] senesinde mütevelli olan vakfın eski mütevellisi Mehmed Çelebi b. Şüca'nın, mütevellilik zamanında vakıf adına yapılan bir takım masraflar için cebinden vakfa para verdiği tesbit edilmiştir. Mehmed Çelebi'nin vakfın üzerinde 1.511 akçe parası kaldığı ortaya çıkmaktadır. 978 [1570/71] senesinde eski mütevelli,

¹⁴⁶ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 51-52.

¹⁴⁷ ÜŞS, 15/176b-2.

¹⁴⁸ Erşahin, *a.g.m.*, s. 126.

¹⁴⁹ ÜŞS, 51/7a-3.

dönemin mütevellisi Seyyid Ali ile birlikte mahkemeye giderek tüm haklarından feragat ettiğini belirten bir senet imzalamıştır.¹⁵⁰ Yine bu yıl içerisinde aynı mütevellinin tevliyeti döneminde vakfa 13.500 akçe borçlandığı görülmektedir. Bu defa Mehmed Çelebi vakfın diğer –muhtemelen Seyyid Ali’den sonraki- mütevellisi Fazlı b. İsa ile mahkemeye giderek bu borcun 8.500 akçesini ödemiş olduğunu ve 5.000 akçe borcu kaldığını mahkemeye kayd ettirmiştir.¹⁵¹

1– Vakıf Görevlileri

Büyük sermayeye sahip vakıfların yönetici kadrosu müteveli, kâtip ve cabiden meydana gelmektedir. Vakıflar müteveli tarafından işletilmekte ve idare edilmektedir. Vakfiye tescil ettirilirken vakfın sahibi vakıf mütevellisini de belirler. Yapılan araştırmalar genelde vakfın ilk mütevellisinin vâkıfın kendisi olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵² Vakıf kurucusu, mütevellinin nasıl seçileceği hususunu da belirleyerek vakfiyeye kaydettirmektedir. Sonradan yapılacak değişiklikler vakfın sahibi tarafından belirlenen sınırlar çerçevesine bağlı kalınarak yapılır.¹⁵³ Vakfiyelerde ilk tayin edilen mütevelliden sonra gelecek mütevelliler de belirlenmekte genel itibariyle onun neslinden ya da azatlı kölelerinden biri vakıf mütevellisi olarak seçilmektedir. Güvenilir kişilerden seçilen vakıf mütevellileri birden fazla vakfı idare edebilmekteydi.¹⁵⁴ Şer‘iyye sicil kayıtlarında bir müteveliye farklı tarihlerde birden fazla vakfın yöneticisi olarak rastlamak mümkündür. 984 Şaban ayında [Ekim/Kasım 1576] Gülfem Hatun Vakfı’nın kaymakam mütevellisi ve cabisi olarak görülen Hürrem b. Abdullah¹⁵⁵, 993 [1585] yılında Hamid Efendi vakfının¹⁵⁶, 1008 [1599/1600] yılında Cebecibaşı Mustafa Ağa vakfının¹⁵⁷ kaymakam mütevellisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hürrem b. Abdullah’ın baba adına bakılacak olursa bir mühtedi, yüksek ihtimalle azatlı bir köle olduğu¹⁵⁸ anlaşılmaktadır.

¹⁵⁰ ÜŞS, 35/56a–1.
¹⁵¹ ÜŞS, 35/110a–3.
¹⁵² Bahaeddin Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 178.
¹⁵³ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 313.
¹⁵⁴ Özcan, *a.g.e.*, s. 314–315.
¹⁵⁵ ÜŞS, 43/70b–1.
¹⁵⁶ ÜŞS, 61/146a–2.
¹⁵⁷ ÜŞS, 100/19a–7.
¹⁵⁸ Bkz. 93. sayfaya.

Vakfın yönetim kadrosundaki diğer bir görevli vakfın işleyişini denetleyen nazırdır. Nazır vakfın vakfiyeye uygun bir şekilde işletilip işletilmediğini kontrol eder. Vakıf nazırı bir kişi olabildiği gibi bir topluluk, bir köy ya da mahalle olabilmektedir. Bu durumda topluluğun hasbi olarak nazır olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁹

Daha çok vakfın alacaklarını topladığı davalarda sıkça rastlanılan cabiler de vakfın paralarını tahsil işinden sorumludurlar. Cabiler bazen mütevellilerin işlerini de üstlenmektedirler. İdane işlemlerini* yürütmeleri buna bir örnektir.¹⁶⁰ Bazı zaruri hallerde, mütevellisi mevcut olduğu halde vakfı idare etmek üzere tayin olunan yetkililere de mütevellî kâim makamı denir.¹⁶¹ Vakıf görevlilerinden bir diğeri ise kâtiplerdir. Kâtipler her türlü kayıtların ve yazışmaların yapılmasından sorumludurlar. Özellikle muhasebe kayıtlarının tutulması, idane hüccetlerinin düzenlenmesi ile ilgili işlerle uğraşmaktaydılar.¹⁶²

Vakfın görevli kadrosu vakfiyede belirtilmektedir. Görevli kadrosunun genişliği de ayrıca vakfın zenginliğini destekler niteliktedir. Vakıf personelini oluşturan görevli sayısının 26 kişi olduğu gözlenmektedir. Bu vakıfta görevli kadrolar ve günlük yevmiyeleri şu şekildedir.¹⁶³

Görevliler	Yevmiye	Görevliler	Yevmiye
Mütevellî	6	Ser-mahfil	2
Nâzır	5	Bevvâb-ı kâvrân	3
Kâtib	4	Sikaye der kurb-i kârbânsarây	1
Câbi	5	Sikaye der mekteb	1
Hatib	2	Be-cihet-i hime-i mekteb	--
Vaiz	2	Cihet-i şeyh-i imâret	2
İmâmet	3	Vekilharc	2
Müezzin	3	Kilârî	2
Mu ‘arrif	3	Nakiyb	1
Müezzin-i salâ	1	Tabbâh	3
Sirâci		--	(--)
Mu ‘allim	4	Nâzır-ı hüddâm	1
Halife	4	Gendûm-kûb	Nim
Eczâhânân 5 nefer fi 2	10		

¹⁵⁹ Özcan, *a.g.e.*, s. 315–316

* Daha sonra ayrıntılı bir şekilde bahsi geçecek olan “idane”, vakıfların borç verme işlemlerini ifade etmektedir.

¹⁶⁰ Özcan, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁶¹ Ahmed Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 451.

¹⁶² Özcan, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁶³ Barkan-Ayverdi, *a.g.e.*, s. 435–436.

Sicillerde bir vesile ile karşılaşılan vakfın mütevellisi olarak görev yapmış kişiler şunlardır:

Müteveli	Görevde bulunduğu tarih
Mevlana Veli Halife b. Ali	971–973
Mehmed Çelebi b. Şüca	974?–975?
Seyyid Ali b. Seyyid Mehmed	976–978
Fazlı Çelebi b. İsa	978–980
Fazlı b. Ali Halife	979
Fazlullah Davud b. Mehmed	979
Hürrem b. Abdullah	984, Şaban
Mevlana Bedreddin	985
Ferah? b. Abdullah	991

Hüccetlere yansıyan Gülfem İmareti aşçıları:¹⁶⁴

İmarat Aşçısı	Görevde bulunduğu tarih
Hüseyin b. Abdullah	957
Hamza b. Ali	991

Zaman zaman vakıf görevlilerinin görev değişimlerinin mahkemeye yansması diğer vakıf görevlilerinden de haberdar olunmasını sağlamaktadır. Vakıf personeli olarak istihdam edilen kişilerin göreve getirilmesi çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Vakıftaki görevin tayin ve ölüm gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak boşalması durumunda bu görev için ehil olan kimse vakıf yönetimi tarafından işe alınmaktadır. Bazen de vakıf görevlileri kendi ihtiyarları ile görevlerinden istifa edebilmekteydiler.¹⁶⁵ Bulunduğu görevi kendi isteğiyle boşaltmak anlamına gelen feragat, görevi bırakan kişiye, kendi yerine gelecek kişiyi seçme hakkı vermektedir.¹⁶⁶ Sicillerde bunun örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Gülfem Hatun Camisi'nin müezzini olan Ali b. Abdullah 971 senesinin Zilkade ayının 21. gününde [1 Temmuz 1564] görevinden feragat ederek yerini Mevlana Musa Fakih b. Ahmed'e bırakmıştır. Ali b. Abdullah'ın maaşının vakfiyede gösterildiği şekilde günlüğü 3 akçe olduğu görülmektedir.¹⁶⁷ Başka

¹⁶⁴ ÜŞS, 15/18a–210, ÜŞS, 57/6b–4.

¹⁶⁵ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁶⁶ Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa: Eğitim-San Yayınları, 1996, s. 185.

¹⁶⁷ ÜŞS, 27/34b–1.

bir örnekte ise Gülfem Hatun Mescidi'nde cüz okuyan (kıraat eden) Ali Çelebi b. Hüsam günde iki akçe maaş ile çalışmaktadır. Ali Çelebi 972 senesinin Safer [Eylül/Ekim 1564] ayında, yerine Hamza Fakih Camii imamı olan Mevlana Pîrî'nin getirilmesi şartıyla görevinden feragat etmiştir.¹⁶⁸ Yine Gülfem Hatun Camii'nde günlüğü 2 akçeye cüz okuyan Mevlana Muhyiddin b. Hasan 985 [1577/78] yılında bu görevinden feragat ederek yerini yine kendi istediği kişiye devretmiştir.¹⁶⁹ Görevlerinden kendi istekleriyle istifa eden bu şahısların ne tür nedenlerden dolayı vazifelerini bırakmış oldukları bilinmemektedir.

Vakıf görevlilerinin geçici olarak hacca gitmek ya da hastalık gibi nedenlerden dolayı vazifelerini terk ederek yerlerine vekil tayin ettikleri de görülmektedir. Gülfem Hatun'un inşa ettirmiş olduğu yapılar arasında yer alan mektephanenin köşesinde bulunan yine Gülfem Hatun'un yaptırmış olduğu musluğun bakımı ve kontrolü için görevli atandığı da bu tür bir vekâlet kaydı sayesinde ortaya çıkmaktadır. Musluk görevlisi olan Mehmed b. Mustafa günde 1 akçe maaş almaktadır. 971 [1563/64] senesinde Mehmed b. Mustafa hacca gitmeye karar verince yerine vekâlet etmesi için Mehmed Halife b. İskender görevlendirilmiştir.¹⁷⁰

Genel itibariyle Osmanlı toplumunda erkek çocukların baba mesleğini devam ettirdikleri bilinmektedir.¹⁷¹ Mescit, cami ya da diğer vakıf görevlileri vazifelerinden hastalık ve ihtiyarlık sebebiyle emekli olarak yerlerini genç nesle terk etmektedirler. Bir görevlinin vefatı halinde görev genellikle ölenin oğluna veya bir yakınına verilmekte, ancak bunda ehliyetle dikkat edilmektedir.¹⁷² Gülfem Hatun imaretinde çalışan Mustafa b. Veli artık yaşlanmış olduğu için çalışmakta zorlandığını söyleyerek vazifesini bırakmıştır. Göreve 3 Zilkade 984 [22 Ocak 1577] senesinde imaretin aş şeyhi olan Ramazan b. Hızır'ın oğlu Derviş Ali b. Ramazan tayin edilmiştir.¹⁷³ 993 [1585] senesinde aş şeyhi Ramazan yeterli parayı biriktirince yerine oğlu Derviş Ali'yi vekil

¹⁶⁸ ÜŞS, 27/60a-2.

¹⁶⁹ ÜŞS, 45/34a-3.

¹⁷⁰ ÜŞS, 26/73b-4.

¹⁷¹ Raphaela Lewis, *Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat (Adetler ve Gelenekler)*, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1973, s. 92.

¹⁷² Tahsin Özcan, "Osmanlılar: Dini Hayat", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s. 539.

¹⁷³ ÜŞS, 43/110a-3.

tayin ederek hacca gitmiştir.¹⁷⁴ Ali b. Mevlana Mehmed de baba mesleğini tercih ederek 1004 [1595/96] senesinde Gülfem Hatun camiinde hatip olan babasının yerine getirilmiştir.¹⁷⁵

Mehmed Paşa Mahallesi ahalisinden olup Gülfem Camii'nde günlüğü 1 akçe ile görevli bulunan bulunan Sadi b. İsa 980 [1572/73] senesinde kendi isteğiyle görevini bırakmıştır.¹⁷⁶

2– Vakıf Tamirleri

Vakfa bağlı odaların onarımları ve bu esnada sarf edilen çeşitli malzeme ve bunların masrafları muhasebe ve sicil defterlerine ayrı ayrı kaydedilmektedir. Sicillerdeki tamir kayıtlarından anlaşıldığına göre vakıf mütevellileri yaptıracakları bakım ve onarımlar için Üsküdar kadısından izin almak zorundaydılar. Kadı bu iş için mimarbaşyı bir heyet ile birlikte o mahalle keşif yapması için görevlendirmektedir. Bir mimar başkanlığındaki bu heyet tamire muhtaç yerleri ve çıkabilecek masrafı öngörerek kadiya bir rapor sunmaktadır. Tamirden sonra ikinci bir keşif daha yapılarak ilk keşifte sarfedilmesi uygun görülen malzemenin yerinde kullanıp kullanılmadığı denetlenmekte ve bu sayede vakıf malının zayi edilmesi önlenmektedir.¹⁷⁷

Vakfın ve vakfa bağlı yerlerin tamirat işlemlerinin tamamının 976 [1568/69] ve 978 [1570/71] yıllarında Seyyid Ali b. Seyyid Mehmed'in tevliyeti döneminde gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Bu tarihler dışında vakfın tamirine ilişkin başka kayıtlara rastlanmamaktadır. Bu tarihlerde toplam dört tamirat kaydı bulunmaktadır. Bu tamirat kayıtları sayesinde bir takım yolsuzlukların ve yanlışlıkların yapılmış olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Vakıfla ilgili ilk tamir işlemi 976 [1568/69] yılında gerçekleşmiştir. Seyyid Ali b. Seyyid Mehmed'in tevliyeti döneminde yapılan bu tamir işleminde öncelikle Hassa mimarları ve önde gelen Müslümanlardan birkaç kişi yerinde keşif yaparak tamire ihtiyaç duyulan kısımlar belirlenmiş ve mahkemeye rapor edilmiştir. Bu rapora göre

¹⁷⁴ ÜŞS, 61/155b–4.

¹⁷⁵ ÜŞS, 94/36b–6.

¹⁷⁶ ÜŞS, 38/86a–1.

¹⁷⁷ Salih Pay, *a.g.e.*, s. 117. Hassa mimarları için ayrıca bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Derleyen: Salih Özbaran, İzmir, 1984, s. 9-10.

vakfın misafir ahır, sofa (suffe) ocakları ve hamamları, mutfak (matbah) önünde yer alan odaların tamire ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca bu rapora göre vakıf binası haricinde vakfa bağlı yedi bab odanın avlu ve ocaklarının tamir edilerek yenilenmesi, keniflerinin (tuvalet) sınırlarının çizilerek tamirine ve beş dükkânın tamirine karar verilmiştir. Bu vakıf odaları ve dükkânlarının nerede olduğu konusunda bir bilgi verilmemiştir. Caminin önündeki kaldırımın tamiri, mektebin avlusunun sınırlarının belirlenmesi ve tamiri ve kenif ve sundurmasının tamir edilerek yenilenmesi yine raporda sunulan kararlar arasındadır. Bu ayrıntılı onarım masrafı için toplam 6.100 akçe harcama yapılacaktır.¹⁷⁸

Diğer bir tamir kaydına ise Üsküdar Mahkemesi'nin, vakfın muhasebe kayıtlarını teftişi esnasında rastlanmaktadır. Bu kayıttan vakfa bağlı İstanbul'da Samanviran Mahallesi'nde yer alan harratin (doğramacı) odalarından 24 odanın bir kısmı yenilenmiş ve bir kısmı tamir edilmiştir. Bu odaların doğramacı esnafının bulunduğu Harratin Çarşısı'nda yer aldığı *İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri*'nden ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁹ Bu tamir işleminin hangi tarihte gerçekleştiği konusunda bir bilgi bulunmamakla beraber teftiş tarihi Cemaziyel-evvel 978 [Ekim 1571]'dir. Tamirin bu teftiştten önce yapılmış olması gerekir.

Burada asıl dikkati çeken husus bir yolsuzluk vakasının gündeme gelmesidir. Mahkeme bu tarihte dönemin mütevellisi Seyyid Ali'den bu müfredat kaydını talep etmiştir. Müfredat defterini mahkemeye sunan Seyyid Ali bu tamir ile ilgili kaydı Kâtip Mehmed'in tuttuğunu yazının ona ait olduğunu iddia etmektedir. Fakat Kâtip Mehmed bu iddiayı reddetmiş, bu tamir işleminin deftere kaydı esnasında kendisinin hasta olduğunu, ayrıca yazının da kendisine ait olmadığını söyleyerek sorumluluğu üzerine almamıştır.¹⁸⁰

Bu müfredat defteri saray çavuşlarından olan Mehmed Çavuş tarafından inceleme altına alınmıştır. Bu deftere göre bahsi geçen tamir işlemi için 21.888 akçe masraf yapılmıştır. Mahkeme tamir olunan odaların yerinde incelenmesi için hassa

¹⁷⁸ ÜŞS, 30/136–7.

¹⁷⁹ Barkan–Ayverdi, *a.g.e.*, s. 435–436.

¹⁸⁰ ÜŞS, 35/54a–1.

mimarlarından Üstad Muslihiddin ibn Ahmed'i görevlendirmiştir. Yerinde keşif yapan mimar, burada 19.122 akçe masraf yapılmış olduğunu tespit etmiştir.¹⁸¹ Ortaya 2.766 akçe bir açık çıkmaktadır. Bu yolsuzluğun kim tarafından yapıldığı ve mahkemenin bu görevlilerle ilgili ne karara vardığı hakkında bir kayda rastlanmamıştır.

Vakfa bağlı odaların diğer bir tamirat işlemi 978 [1570/71] senesinde yapılan bir yanlışlığın düzeltilmesi vesilesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu kayda göre İstanbul'da yine "Harratin Odaları" avlularının tamir edildiği anlaşılmaktadır. Bu defa bu masraf için yapılan harcama muhasebe defterine eksik kaydedilmiştir. Yapılan masraf 5.076 iken deftere 4.586 akçe yazılmıştır. Durum soruşturulduğunda eksikliğin kâtibin yazım hatasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.¹⁸²

Vakıf mütevellisi vakfın ya da vakfa bağlı yerlerin tamir işlemi için kadı izni almak zorunda olduğuna yukarıda değinilmiş idi. Yine 978 [1570/71] yılında adı geçen mütevellî Seyyid Ali vakfa ait İstanbul'da ve Üsküdar'da bulunan çeşitli odaları tamir ettirmiştir. Bu tamirat işlemi için 27.000 akçe masraf yapılmıştır. Mahkeme mütevelliden izinsiz tamir işlemi için hesap sormaktadır.¹⁸³ Mütevellinin bu durumdan dolayı bir ceza alıp almadığı ve eğer aldıysa ne gibi bir yaptırımla karşı karşıya kaldığı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır.

3– Gülfem Hatun Vakfı'nın İşletilmesi

Para vakıfları bir taraftan sosyal hizmetleri gerçekleştirirken diğer taraftan halka kredi kaynağı oluşturarak bugünkü manada finans kurumlarının işlevini yerine getirmekteydiler. Sermayelerinde para bulunduran vakıflar, toplumun ve ticaret hayatında yaşanan para darlığını gidermek, tefecilerin ortaya çıkışını engellemek ve halka kredi sağlamak gibi çeşitli ihtiyaçlara cevap vermekteydiler.¹⁸⁴

Bu manada vakıflar çeşitli işletme usullerini benimsemişler ve uzun yıllar uygulamışlardır. Para vakıflarının işletme yöntemleri arasında muamele-i şeriyye, bey' işlemleri, karz-ı hasen ve müdarebe-bidaa usulleri yer almaktadır. Ribadan (faiz)

¹⁸¹ ÜSS, 35/4b-1.

¹⁸² ÜSS, 35/47b-3.

¹⁸³ ÜSS, 35/46b-3.

¹⁸⁴ Çiftçi, *a.g.e*, s. 161.

kaçınmak için başvurulmuş bir yol olarak görülen muamele-i şer'iyeye kredi ihtiyacının karşılanması için başvurulmuş bir borçlanma usulüdür.¹⁸⁵ Vakıflarda en sık rastlanılan işletme yöntemi budur. Karz-ı hasen ise faizsiz ödünç verme anlamına gelir ki, siciller incelendiğinde bu usulün pek yaygınlık kazanmadığı ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁶ Bunlardan daha farklı olarak diğer işletme usulleri ise mudarebe ve bidaa vakıf işleyişi içerisinde pek yer edinememiştir.¹⁸⁷

Gülfem Hatun Vakfı'nın işletilme usulleri arasında muamele-i şer'iyeye veya karz usullerine rastlanmamaktadır.¹⁸⁸ Diğer usul olan bey' işlemleri XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarında yoğun bir şekilde uygulanmış, Gülfem Hatun Vakfı'nın da çok sık başvurmuş olduğu bir yöntemdir. Para vakıflarının işletilme usulleri arasında muamele-i şer'iyeye'den sonra ikinci sırayı alan bey' (Bey' bat, bey' bi'l-vefa, bey' li'l-istiğlâl) işlemlerinin hukuken bir satış işlemi olmakla birlikte uygulamada daha çok bir rehin işlemi olduğu görülmektedir. *Mecelle*'de de bey' li'l-istiğlâl işleminin hükmen bir rehin işlemi olduğu kabul edilmektedir. Bey' işlemleri, bey' bat, bey' bi'l-vefa ve bey' li'l-istiğlâl olmak üzere üç çeşittir. Bey' bat kesin satış işlemi olup diğer ikisinden ayrılmaktadır. "Bey' bi'l-vefa" ve "bey' li'l-istiğlâl" rehin işlemi konusu içerisinde değerlendirilir.¹⁸⁹

Hüccetlerde bey' işlemine konu olan mal genellikle evdir. İşlem esnasında çoğu zaman kiranın ödenmesine ve evde ortaya çıkacak zararlara kefil gösterilmektedir.¹⁹⁰ Bey' işlemlerinin para vakıflarındaki en yaygın kullanımı bey' li'l-istiğlâldir. Bu işlemde bir gayrimenkul vakıf tarafından satın alınmakta ve yine aynı şahsa kiralanmaktadır. Şahıs bir çeşit aldığı borcu taksitle yüzde on faizle geri ödemekte ve borçları tamamlandığında sattığı, başka bir deyişle aldığı borca karşılık rehin bıraktığı gayrimenkulünü geri almaktadır.¹⁹¹ Muamele ve bey' işlemlerinde faiz oranı ortalama yüzde on olarak belirlenmiş, oranın yüzde on beşi aşması yasaklanmıştır. Çeşitli tarihlerde farklı oranlara rastlanılmakla beraber genellikle yüzde on üzerinden

¹⁸⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁸⁶ Özcan, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁸⁷ Özcan, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹⁸⁸ Özcan, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁸⁹ Özcan, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁹⁰ Özcan, *a.g.e.*, s. 211.

¹⁹¹ Özcan, *a.g.e.*, s. 59, 291.

faiz konulduğu görülmektedir. Sözelimi, şahıs evini 1.000 akçeye vakfa satarak bir yıllığına her ay 100 akçe ödemek koşulu ile sene sonunda 1.200 akçe ile ödemesini tamamlamaktadır. Borcun ödenmemesi durumunda ise söz konusu gayrimenkul müzayede ile üçüncü şahıslara satılarak vakfın alacağı tahsil edilmektedir. Bey-i bi'l-vefâ işleminde vakıf, satın aldığı gayrimenkulün sahibinden tekrar geriye satın alacağına dair taahhüt talep etmektedir. Bu işlem türünde teoride kiralama söz konusu olmamakla beraber uygulamada bey' li'l-istiğlâl işleminden pek farkı olmadığı görülmektedir.¹⁹²

Para vakıflarında “asl-ı mal”ın korunması ve zarar görmemesi için çeşitli tedbirler alınmıştır. Vakıf sermayesi ile yapılan muamelelerin vakıf yönetimi tarafından sıkı bir şekilde denetlenmesi, şahıslara borç verilirken kefil ve rehin uygulamalarının konulması buna bir örnektir.¹⁹³ Bu bağlamda vakıf, parayı işleten mütevellîye de bir takım sorumluluklar yüklemektedir. 971 [1563/64] tarihli bir kayda göre 971 [1563/64] – 973 [1565/66] yılları arasında mütevellîlik makamında rastlanılan Veli b. Ali bir senet imzalamıştır. Bu senede göre vakfın 550.000 akçe nakdi bulunmaktadır. Mütevellî Veli b. Ali borç verdiği kişilerden ya da kefillerinden yahut rehinlerinden ve tecdid-i muamele ettiği kişilerden parayı tahsil edemediği takdirde kendisinin kefil (zamin) olduğunu mahkemeye tescil ettirmiştir.¹⁹⁴

Vakfın gelirini sağlamak ve parasını işletmek amacıyla uygulanan bey (bey' bat, bey' bi'l-vefa, bey' li'l-istiğlâl) işlemlerine ya da diğer bir ifadeyle rehin işlemlerine 971 senesinde Gülfem Hatun Vakfı'nda yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. 968 [1560/61] – 1003 [1594/95] tarihleri arasında Gülfem Hatun Vakfı'nda toplam dokuz rehin işlemi gerçekleştirilmiş olup, bu satışlardan altı tanesi 971 [1563/64] senesinde yapılmıştır. Fakat Üsküdar'ın geneline bakıldığında bu satışların bu tarihte çok düşük olduğu en yoğun olduğu tarihin 978 [1570/71] ve 979 [1571/72] seneleri olduğu gözlenmiştir.¹⁹⁵ Eşzamanlı olarak yapılan bir başka çalışmada da benzer

¹⁹² Özcan, *a.g.e.*, s. 59, 291.

¹⁹³ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁹⁴ ÜŞS, 27/98b-2.

¹⁹⁵ Kenan Yıldız, *Üsküdar'ın Sosyal ve İktisadi Hayatı ile İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (954-980 / 1547-1573)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s. 142.

sonuçları teyit eden bulgulara rastlanmıştır.¹⁹⁶ Vakfın gerçekleştirdiği bu satışlardan iki tanesi bey’-i bi’l-vefa, beş tanesi bey’ li’l istiğlal yolu ile yapılan satışlardır. Diğer rehin işlemlerinden üçünün ne şekilde uygulandığına dair bir bilgi mevcut değildir. Gülfem Hatun Mahallesi’nde oturan kişilerin yanında, Çengelköy, Karalar ve Davud Paşa mahalleleri sakinlerinin de vakfa mülklerini rehin vermişti. Gayr-i menkullerini vakfa rehin verenlerden dördü Gülfem Hatun Mahallesi, üç tanesi Çengelköy, birisi Karalar Mahallesi bir diğeri ise Davud Paşa Mahallesi ahalisindendir. Vakıftan kredi alan Çengelköy sakinlerinin hepsinin gayrimüslim oldukları gözlenmektedir.

Vakfa rehin olarak bırakılan evlerden en yüksek değerdeki mülk Gülfem Hatun Mahallesi’nde oturan Halil b. İlyas’a aittir. Halil b. İlyas, iki katlı (fevkani ve tahtani)* mülk menziline eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmiresi ve fırını ile vakfın mütevellisi Veli b. Ali’ye 18.000 akçeye satarak bir yıllığına 1.800 akçeye kiraya almıştır.¹⁹⁷ 968 [1560/61] senesinde yapılan bu satış işleminden sonra 971 [1563/64] yılındaki bir hüccet kaydında tekrar karşımıza çıkan Halil b. İlyas’ın, karzdan 4.000 akçe ve ev kirasından (faiz bedeli) 100 akçe vakfa borcu olduğu gözlenmiştir.¹⁹⁸ 968 [1560/61] tarihindeki borçtan kaldığı düşünülürse Halil’in 969 [1561/62] senesi Şevval ayına kadar hukuki işlem gereği borçlarını tamamlaması gerekmektedir. Kiralarını aksattığı anlaşılan Halil’in 4.000 akçe borcu birikmiş ve bunun üzerine ödemelerine 100 akçe faiz eklenmiştir.

Kadınların kendi adlarına mülk edinebilme hakkına sahip olduklarının en güzel örneklerini sicillerde görmekteyiz. Kadınlar da sahip oldukları mülklerini istedikleri gibi kullanabilme selahiyetine sahiptirler. Mahallede de bu örneklerle sıkça rastlanmaktadır; konuların yeri geldikçe çeşitli başlıklar altında bu örneklerle değinilicektir. Örneğin Hüma bt. Ferhad Reis, iki ocaklı biri fevkani ve biri tahtani menziline (mülk-i sarıh) bahçesi ile beraber 977 [1569/70] yılında vakfa 4.000 akçeye

¹⁹⁶ Barkan’ın incelediği XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait Edirne Askerî Kassamı’na ait tereke defterlerinde de vakıfların paralarını işletmek amacıyla uyguladığı rehin işlemlerinin çokluğu dikkati çekmektedir. Bu dönemde Osmanlı genelinde bu işlemlerin yoğunluk kazandığını söylemek mümkündür. Ö. Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545–1659)”, *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. III, Sayı: 5–6, 1966, s. 36.

* Tahtani: Altta olan; alt kat; iki katlı evin birinci katı. Fevkani: İki katlı evler için kullanılan tabir olup fevk ikinci kat demektir. Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1987, s. 241, 273.

¹⁹⁷ ÜŞS, 22/71b–3.

¹⁹⁸ ÜŞS, 37/14b–4.

satmış ve Şevval ayından itibaren 1 yıllığına 400 akçeye kiraya almıştır.¹⁹⁹ Şahısların nakit ihtiyacı büyük ölçüde vakfa o an için sattıkları evlerin değerini belirlemekteydi. Fakat tam tersi bir durumda vakfın bir malı değerinden yüksek bir fiyata da satın alması beklenemezdi. Bu hususu Hüma'nın gerçekleştirmiş olduğu başka bir satışı doğrulamaktadır. Hüma'nın evinin değerinin 4.000 akçe olmadığı 980 [1572/73] yılında yapılan bir satıştan anlaşılmaktadır. Hüma, bahsi geçen evini Muslihiddin Reis b. Aşçı Hasan'a 10.000 akçeye bey-i bât (kesin satış) ile satarak evin mülkiyetini tamamen elden çıkarmıştır.²⁰⁰ 4.000 akçeye vakfa satılan evin gerçek değerinin 10.000 akçe olması dikkat çekici bir husustur.

Rehin işlemlerinin çoğunda kredi alanlardan kefil talep edilmektedir. Kişinin kefil genellikle kendi oturduğu mahalle ya da civar mahalle ahalisinden olduğu gözlenmektedir. 980 [1572/73] senesinde Nasuhuddin b. Hasan iki katlı (fevkani ve tahtani) evini tahta avlusu ve su kuyusu ile beraber vakfa 4.000 akçeye satarak 400 akçeye geri kiraya almıştır.²⁰¹ Nasuhuddin'e Mehmed Paşa ve Gülfem Hatun Mahallesi'nden iki kişi kefil olmuştur.

Vakfa gayrimenkul haricinde taşınır malların da rehin verildiği görülmektedir. Gülfem Hatun Mahallesi'nden Debbağ Hacı Haydar b. Abdullah 978 [1570/71] senesinde evini ve sahilde bulunan kayığını vakfın mütevellisi Veli b. Ali'ye 8.000 akçeye istiğlal yolu ile satarak 800 akçeye kiralamıştır.²⁰²

972 [1564/65] senesinde civar bölgede Karalar Mahallesi'nde oturan Mahmud b. Kemal babadan kalan evini Gülfem Hatun Vakfı'na 3.000 akçeye satarak 1 yıl için 300 akçeye kiralamıştır. Bu rehin işlemi vakfın nazırı Şaban b. Mahmud tarafından da onaylanmıştır.²⁰³

Civar semtlerde oturan halk da vakıftan kredi alabilmekteydi. Vakıf din ayrımı gözetmeksizin Müslüman ve gayrimüslimlere aynı şartlar altında kredi vermekteydi. 971 yılının Zilkade [Haziran/ Temmuz 1564] ayında Çengelköy'de oturan üç

¹⁹⁹ ÜŞS, 35/103a-1.

²⁰⁰ ÜŞS, 38/106a-2.

²⁰¹ ÜŞS, 38/57a-1.

²⁰² ÜŞS, 27/52a-1.

²⁰³ ÜŞS, 27/66b-2.

Gayrimüslim komşu, evlerini Gülfem Hatun Vakfı'na rehin vermişlerdir. Çengel'de oturan Yani veledi Kosta ve eşi Erine bt. Yani adlı karı-koca iki ocaklı evlerini vakfa 1.000 akçeye satmışlar ve daha sonra bir yıl için 100 akçeye kiraya almışlardır.²⁰⁴ Yine aynı tarihlerde bahsi geçen satış işleminde kendisine kefil olan Yani veledi Kosta'nın yan komşusu Dimitri veledi Manol ve Zevi'nin vakfa evlerini rehin verdikleri görülmektedir. Bu iki kişi arasındaki bağlantının karı-koca ya da ortaklık ilişkisi olup olmadığı ifade edilmemiştir. Bu şahıslar evlerini çok daha yüksek bir fiyata 5.000 akçeye satarak 500 akçeye kiraya almışlardır. Bu defa Yani veledi Kosta, Dimitri veledi Manol'a kefil olmuştur.²⁰⁵ Yine aynı ay içerisinde Yani veledi Manol Ekmekçi el-Habbaz adlı zımmi de iki katlı evini (tahtani ve fevkani) 6.000 akçeye bey' li'l-istiğlal yolu ile satarak 600 akçeye kiralamıştır.²⁰⁶ Bu kişilerin aynı tarihte evlerini satarak nakit temin etmeleri ortak bir iş kuracakları ya da bir mülk alacakları fikrini akıllara getirse de bir kanıya varmak mümkün değildir. Fakat bu satışların ortak bir sebebi olabileceği ihtimal dâhilindedir.

Vakfın çevresindeki semtler dışında daha uzak bölgelerde ikamet edenlerin de vakıftan kredi aldıkları görülmektedir. Örneğin İstanbul'da ki Davut Paşa semti sakini olan İlyas b. Hasan Fakih 971 senesi Şevval'inde [Mayıs/Haziran 1564] mülk evini bey' bi'l-vefa ile 3.000 akçeye satmış, bir yıl için 300 akçe kira vererek mülkünü geri almıştır.²⁰⁷

4- Gülfem Hatun Vakfı'nın Şahıslar ile Olan Borç İlişkisi

Vakıfların kâr amacı koşulsun ya da koşulmasın borç verme işlemine “İdane” denilmektedir. Muamele ya da idane işlemleri mütevelliler tarafından yürütülmektedir. Fakat vakıfların tahsil işlemlerinden sorumlu kişi vakfın cabisidir. Tüm bu işlemler Şer'iyeye Mahkemeleri tarafından tescil edilmektedir.²⁰⁸

Karşılıksız ya da faizsiz borç verme anlamına gelen karz-ı hasen, faize bir alternatif olarak düşünülmüştür. Borç vermenin güzel bir uygulama olduğu teşvik edilse

²⁰⁴ ÜŞS, 27/66b-1.

²⁰⁵ ÜŞS, 27/67a-1.

²⁰⁶ ÜŞS, 27/67b-1.

²⁰⁷ ÜŞS, 27/20a-4.

²⁰⁸ İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, s. 46.

de günlük hayatta pek geçerlilik kazanmadığı görülmektedir. Bu uygulamanın yaygın olmayışı insanlar arasında karşılıklı güvenin olmadığı anlamına da gelebilir. Borç veren kişinin ihtiyaç sahibinden bir garanti talep etmesi de muamele-i şer'iyeye, bey' bi'l-vefâ, bey' li'l-istiğlal gibi yöntemlerin ortaya çıkmasını doğurmuştur.²⁰⁹

İncelenen dönemde vakfın toplam 28 kişiye borç verdiği gözlenmektedir. Gülfem Hatun Mahallesi ahalisinden altı kişiye, Cihangir'de bir kişiye, Kefçe'den bir kişiye, Mirahor'dan bir kişiye, İstanbul'dan bir kişiye, Çengel'den iki kişiye, Bulgurlu'dan bir kişiye, Mamure Mahallesi'nden bir kişiye Mahalle-i Cedid'den bir kişiye, Kadıköy'den bir kişiye borç vermiştir. Vakıftan borç alan on iki kişinin ise nerede oturduklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Borçların verilmesi ve tahsil edilmesinde ilgili hukuki işleri başlatmak ve takip etmekte müteveli en yetkili kişidir.²¹⁰ Borç ile ilgili hükümlerin çoğunda paranın tahsil edilmesinden sorumlu kişinin vakfın cabisi olduğu görülmektedir. Bir yıl vade ile alınan borçların sürelerinin bundan az ya da çok olabildiği görülmektedir.

Vakıflar, verdikleri borcun geri dönüşümünü sağlaması açısından çeşitli tedbirler almaktadır. Her hangi bir vakıftan borç alacak kişinin borcunu ödeyecek mali gücünün olması gerekmektedir. İdane için istenen rehin ve kefil de bu amacı sağlamaya yönelik tedbirlerdir. Vakfiyelerde rehin olarak bırakılan malın borcu karşılayacak değerinde olması ve hatta kefil olan kişilerin de zengin olması aranan şartlar arasında sıralanmıştır.²¹¹

Vakıf ile kişiler arasındaki borç ilişkileri incelendiğinde borçların, genellikle idane işlemlerinden ve muamele-i şer'iyeden kaldığı gözlenmektedir. Vakfa borçlu olan kişinin vefatı halinde vakıf, tahsilâtı ölen kişinin terekesinden talep etmektedir.²¹² Miras bırakanın borçları rehin yolu ile teminat altına alınmış ise bu borcun ödenmesine öncelik verilir. Hatta bu çeşit borçlar techiz ve tekfin masraflarından dahi önce ödenir.²¹³ Gülfem Hatun Mahalle'sinin önde gelen sakinlerinden olan Durali b. Mustafa birçok

²⁰⁹ Özcan, *a.g.e.*, s. 73.

²¹⁰ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 174.

²¹¹ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 287.

²¹² Çiftçi, *a.g.e.*, s. 174.

²¹³ Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. baskı, İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005, s. 329.

vakfa ve kişiye borçlu olarak vefat etmiştir. Ölümünden birkaç yıl evvel 967 [1559/60] senesinde Gülfem Hatun Vakfı'na gelerek mülkünü rehin bırakmış ve karşılığında 5.800 akçe borç almış idi.²¹⁴ Her ay 580 akçe vakfa ödeme yapan Durali bazı taksitlerini aksatınca vakfa borçlu kalmıştır. Vakıf, Durali'nin ölümünden sonra geride bıraktığı 3.000 akçe borcunu muhalefatından talep etmişse de Durali'nin vekili Nebi Halife b. Hasan borcu reddetmektedir. Fakat vakıf şahitlerini mahkemeye sunmuş ve haklılığını ispat etmiştir.²¹⁵ Vakfa borçlu kişinin ölümü halinde borç peşin hale gelmektedir. Dolayısıyla belirlenen faiz oranı da işlememektedir.²¹⁶ Yusuf b. Nasuh'un babası 993 [1585] senesinde vefat etmiş, Nasuh'un vakıftan (asl-ı maldan) aldığı 400 akçe borç muhalefatından talep edilmiştir.²¹⁷ Sadece karz bedeli olduğu anlaşılan 400 akçenin, üzerine faiz bedelinin eklenmemesi borcun kısa bir süre önce alınmış olduğunu göstermektedir. Terekenin varisler arasında paylaşılması halinde alacağın tahsili bu kişilerden yapılmaktadır. Eğer ölen kişinin terekesi yoksa bu para ölen kişinin oğlundan talep edilmektedir.²¹⁸ Kefçe Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Hacı Kasım b. Abdullah vakfa 1.000 akçe borçlanmıştır. Ancak bu borcun ayrıntısına dair bir ipucu yoktur. Vakıf bu parayı Hacı Kasım'ın oğlundan tahsil ederek borcu kapatmıştır. Hacı Kasım ya vefat etmiştir ya da vakıf, parayı Hacı Kasım'dan alamayınca oğlundan tahsil etmiştir.²¹⁹ Başka bir örnekte ise Cedid Mahallesi'nden Cafer b. Abdullah vakıftan aldığı 116 akçe borca karşılık bu mahallede yer alan evini vakfa rehin göstermiştir. 1004 [1595/96] senesinde vefat eden Cafer ölmeden önce rehin gösterdiği bu evini büyük ihtimalle vakfın elinden kurtarmak için karısına 4.000 akçeye bey-i kat' ile satmıştır. Fakat vakıf buna rağmen eve el koyunca Hafsa Hatun 116 akçe borcu vermek durumunda kalmıştır.²²⁰

Borç hüccetlerinde genellikle faiz açıkça belirtilmek yerine üstü kapalı olarak ifade edilmektedir. Faiz oranı, kira (icare), çuka bahası, cariyeye bahası gibi çeşitli şekillerde gösterilmektedir. Örnek vermek gerekirse Tophane'de Cihangir Mahallesi'nde oturan silahdaran zümresinden Mehmed b. Abdullah'ın vakfa 14.000

²¹⁴ ÜŞS, 22/113a-7.

²¹⁵ ÜŞS, 29/10b-2. 973 [1565/66]

²¹⁶ İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, s. 47.

²¹⁷ ÜŞS, 61/108a-2.

²¹⁸ Çitçi, *a.g.e.*, s. 175.

²¹⁹ ÜŞS, 35/144b-5. (979 [1571/72])

²²⁰ ÜŞS, 92/7b-4.

akçe, icareden 3.600 akçe borcu vardır. Burada icare olarak belirtilen miktar ile faiz oranı kast edilmektedir. Mehmed b. Abdullah 979 [1571/72] yılı Muharrem ayında tüm borçlarını kapatmıştır.²²¹ Mirahor Mahallesi’nde oturan Behram Yeniçeri b. Abdullah’ın vakfa 600 (asl-ı mal) akçe kira borcu vardır. Bu borcunu bir süre beklettiği anlaşılan Behram’ın ödemesi gereken miktar artmış yani üzerine faiz bedeli konmuştur. Behram’ın ödemesi gereken faiz bedeli 400 akçedir. Fakat bu miktarın faiz olarak vurgulanmayıp “icareden” kaldığı belirtilmektedir.²²²

Faiz oranının açıkça belirtildiği dava kayıtlarına rastlamak mümkündür. Aynı zamanda vakfın, çok uzak semtlerde oturan şahıslara da borç vermiş olduğuna örnek teşkil eden bu olayda vakıf borçluya ulaşamadığı için borcu kefilinden talep etmektedir. Samandıra’da oturan Kara Mehmed b. Veliyyüddin adında bir şahıs vakıftan 5.000 akçe borç almıştır. Kara Mehmed’in, faiz bedeli olan 500 akçe ile birlikte toplam borcu 5.500 akçedir. Burada faiz bedeli ribh olarak açıkça ifade edilmektedir. Ortalıktan kaybolan borçluya ulaşamayan vakıf, bu bedeli Bulgurlu Mahallesi’nde oturan borçlunun kefil Çalabvirdi b. Yusuf’ dan talep etmiştir.²²³

Kimi hüccetlerde ise faiz oranlarından bahsedilmemektedir. Bu durumda bu borçların karşılıksız (karz-ı hasen) olarak alınmış olduğu düşünülebilir. Vakıfların karz-ı hasen olarak şahıslara borç vermeleri ancak çok kısa bir süreliğine alınan borçlar için geçerli olmaktadır.²²⁴ Borçların sadece “Vakıf akçesi” olarak belirtildiği davalarda bunların karz üzerinden alınmış olduğu düşünülebilir. Örneğin, Mehmed b. Gaysi’nin vakıf akçesinden 1.000 akçe,²²⁵ İbrahim b. Kemal’in vakıf akçesinden 1.300 akçe²²⁶, Mamure Mahallesi’nden Osman b. Abdi’nin vakıf akçesinden 1.000 akçe²²⁷ Berdaz b. Mehmed’in vakıf akçesinden 7.000 akçe vakfa borçları olduğu gözlenmektedir. Berdaz Zilhicce 986 [Ocak/Şubat 1579] tarihinde borcunu ödemiştir.²²⁸ Borçlanmanın karşılıksız olduğu düşünülen bu davalarda vakıf ile borçlu arasında zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanabilmekteydi. Mütevellî, Halil b. Hüseyin’in üzerinde vakıf

²²¹ ÜŞS, 35/117a-1.

²²² ÜŞS, 37/11a-2. (979 [1571/72])

²²³ ÜŞS, 51/17a-123.

²²⁴ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 73.

²²⁵ ÜŞS, 37/14b-3. (979 [1571/72])

²²⁶ ÜŞS, 38/48b-2. (980 Rabiülevvel [Temmuz/Ağustos 1572])

²²⁷ ÜŞS, 57/40a-2.

²²⁸ ÜŞS, 48/40b-3.

malından 3.500 akçe para olduğunu iddia etmiş fakat Halil, bu durumu inkâr ederek borcunun 2.500 akçe olduğunu ifade etmiştir. Mahkemenin verdiği karar sicile kaydedilmemiştir.²²⁹

Vakıfların uygulamada genellikle bir yıl vade ile borç verdikleri görülmektedir. Fakat vakıf, vadesi dolan borçluya, tecdid-i muamele yapmaktaydı.²³⁰ Ali b. İbrahim ve kardeşi Mehmed vakıftan 990 [1582/83] senesinde 7.000 akçe (asl-ı maldan) borç almıştır. 990 [1582/83] senesinin sonunda bu fiyata 700 akçe faiz eklenmiştir. 991 senesinin Rabiülevvel ayına [Mart/Nisan 1583] gelinceye kadar geçen 3 ay için 120 akçe daha faiz eklendiği görülmektedir. Ali ve Mehmed adlı kardeşler Rabiülevvel ayında toplam 7.820 akçe eden borçlarını vakfa ödemişlerdir.²³¹ Bazen tecdid-i muamele uygulamalarını belirlenen faiz oranlarından çıkarmak mümkündür. Örneğin İsa Hacı'nın vakfa 3.000 akçe borcu olup bu borcunu bir yıldan fazla beklettiği anlaşılmaktadır. 3.000 akçenin 1 yıllık faiz bedeli 300 akçe olduğuna göre bu karz bedeline çuha bahasından 412 akçe faiz eklenmiştir.²³² Tecdid-i muamelenin uygulanması ve borç verilen asıl paranın uzun yıllar kişilerin zimmetinde kalması nedeniyle, tahsilât genellikle terekelerden yapılmıştır.²³³

Bir yıldan daha az süre için alınan borçların faiz oranının yıllık faizden daha az olduğu görülmektedir. İstanbul'da meskûn Hamamcı Hacı Mustafa b. Yusuf vakıftan, - vakıf parasından (asl-ı mal)- 4.000 akçe borç almıştır. Çuha bahası 300 akçe olan borcun bir yıl tamamlanmadan ödendiği anlaşılmaktadır. Toplam 4.300 akçe vakfa borcu olan Hamamcı Hacı Mustafa 984 Şevval'inde [Aralık 1576/Ocak 1577] borçlarını tamamlamıştır.²³⁴ Başka bir örnekte ise borç, vadenin tamamlanmasının hemen akabinde ödenmiştir. Kadıköy'de oturan Hasan b. İbrahim vakıftan asl-ı maldan 1.500 akçe borç almıştır. Bir yıl sonra bu fiyata yüzde on faiz eklenerek çuha bahası üzerinden 150 akçe ödeme yapılmıştır.²³⁵

²²⁹ ÜŞS, 61/206b-1.

²³⁰ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 174.

²³¹ ÜŞS, 61/18b-3.

²³² ÜŞS, 35/115a-5. (978 [1570/71])

²³³ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 175.

²³⁴ ÜŞS, 43/97a-3.

²³⁵ ÜŞS, 61/105b-1.

Vakfin, borç verirken doğrudan kefil ile anlaşma yaptığı davalara da rastlanmaktadır. Vakıftan aynı günde üç şahıs borç almış, Hasan b. Ali'nin bu kişilere kefil olduğunu mahkemeye kayd ettirmiştir. Bu kişilerden bir tanesi Hasan'ın eşi Melek'tir. Melek vakıftan 1.000 akçe, Turmuş 5.00 akçe, Murad ise 1.000 akçe borç almıştır. Hasan toplam 2.500 akçeye kefil olmuştur.²³⁶

Vakfa borçlanan şahısların dini aidiyetlerine bakıldığında genelde Müslüman oldukları görülür. Borçlular arasında sadece bir gayrimüslime tesadüf edilmiştir. Ne sebeple borçlandığı bilinmeyen Yani veledi Kıratel'in vakfa 1.000 akçe borcu vardır. Yani bu borcunu bostanını 1.000 akçeye satarak kapatmıştır.²³⁷

Vakıf paralarının hiçbir şekilde tahsil edilemediği durumlarda, vakıf görevlilerinin bu durum üzerindeki ihmalleri tespit edilirse paralar bu kişilerden tahsil edilmektedir. Bu durum yukarıda bahsi geçen kadı ile müteveli arasında yapılan senette de açıkça görülmektedir.²³⁸ Vakıf muhasebe defterlerinin oluşturulmasındaki önemli bir amaç da bu defterlerin kadı tarafından denetleniyor olmasıdır.²³⁹

D– MAHALLE HALKININ İLİŞKİDE OLDUĞU DİĞER VAKIFLAR

Mahalle halkının vakıflarla ilişkilerinin sadece bağlı bulundukları mahallelerle sınırlı olmadığı açıkça görülmektedir. Mahalle halkı genelde Üsküdar civarında bulunan vakıflardan hatta bazen İstanbul'da Ayasofya'daki vakıflardan da borç almaktadır. Mahallelinin borç aldığı diğer vakıflar şunlardır: Hızır Hasan Vakfı²⁴⁰, Şah Emîni [Mehmet] el-Fenârî Vakfı,²⁴¹ Üsküdar'daki Sinan [Halife] Subaşı Vakfı,²⁴² Sinan Ağa Vakfı,²⁴³ Küçük Ayasofya Vakfı²⁴⁴ ve İsfendiyar Çelebi Vakfı.²⁴⁵

Hızır Hasan Ağa Vakfı ve İsfendiyar Çelebi Vakıfları ile ilgili sicil kayıtları haricinde başka bir bilgiye ulaşılamamıştır, fakat yüksek ihtimalle Üsküdar'da yer

²³⁶ ÜŞS, 43/70b-1. (984 [1576/77])

²³⁷ ÜŞS, 50/17a-4, ÜŞS, 50/21a-1.

²³⁸ Bkz. 43. sayfaya.

²³⁹ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 175.

²⁴⁰ ÜŞS, 32/92b-2, ÜŞS, 35/61a-2, ÜŞS, 37/23a-6.

²⁴¹ ÜŞS, 35/92a-2.

²⁴² ÜŞS, 35/152a-1.

²⁴³ ÜŞS, 35/163b-1.

²⁴⁴ ÜŞS, 37/158a-5.

²⁴⁵ ÜŞS, 60/1b-3.

almaktadırlar. Şah Emîni [Mehmed] el-Fenârî ve Sinan [Halife] Subaşı Vakıfları'nın Üsküdar'da bulundukları bilinmekle beraber tam olarak yerleri tespit edilememiştir. Sinan Ağa Vakfı'nın Üsküdar'da bulunan Selman Ağa Zaviyesi için kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir. Ayasofya-i Sağır Camii Vakfı olarak da geçen Küçük Ayasofya Vakfı'nın İstanbul sur içinde yer aldığı bilinmektedir.²⁴⁶

Mahalle ahalisinden sıkça karşımıza çıkan Hızır b. İdris rehin yoluyla Hızır Hasan Ağa Vakfı'ndan 976 [1568/69] ve 979 [1571/72] yılları arasında üç defa borç almıştır. Hızır, evini 976 [1568/69] yılında Hızır Hasan Vakfı'na 5.000 akçeye satarak 1 yıllığına 500 akçeye²⁴⁷, yine 978 [1570/71] senesinde bir diğer evini aynı vakfa 6.000 akçeye istiglal yolu ile satarak 600 akçeye kiralamış²⁴⁸, 979 [1571/72] senesinde aynı evini bu vakfa tekrar 6.000 akçeye satarak 600 akçeye kiraya almıştır.²⁴⁹ Yine aynı tarihte Hızır b. İdris'in eşi Sultan bt. Solak Bali de, eşinin vekâletiyle evini Üsküdar'da bulunan Şah Emîni [Mehmed] el-Fenârî Vakfı'na²⁵⁰ 3.000 akçeye istiglal yolu ile satarak Receb ayından itibaren 1 yıllığına 300 akçeye kiralamıştır.²⁵¹ Hızır'ın ayrıca İskender Paşa Vakfı'na 13.500 akçe borcu vardır. Hızır bu borcu ödeyemeden vefat etmiştir. 992 [1584/85] tarihinde Hızır'ın çocukları İshak, Mümine ve Hüma babalarından kalan bir evi Mahmud Subaşı b. Ahmed'e satarak bu borcu kapatmışlardır.²⁵²

Mahallede meskûn Devlethan b. Halil, Gülfem Hatun Vakfı'na bağlı odaların yanında yer alan evini 979 [1571/72] senesinde Sinan Ağa Vakfı'na 1.500 akçeye satarak 150 akçeye kiralamıştır.²⁵³ 977 [1569/70] senesinde karşımıza çıkmış olan Devlethan, Şaban b. Musa'nın eşi Raziye bt. Ali Fakih'e bu vakfa rehin bıraktığı evinin yanında bulunması muhtemel evini satmış idi. Şaban'ın eşinin satın aldığı bu evde hiçbir hakkı bulunmadığını söylemesi dikkat çekicidir.²⁵⁴

²⁴⁶ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, s. 200, 239, 251, 254.

²⁴⁷ ÜŞS, 32/92b-2.

²⁴⁸ ÜŞS, 35/61a-2

²⁴⁹ ÜŞS, 37/23a-6.

²⁵⁰ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, s. 239.

²⁵¹ ÜŞS, 35/92a-2.

²⁵² ÜŞS, 61/112a-4.

²⁵³ ÜŞS, 35/163b-1.

²⁵⁴ ÜŞS, 32/160a-2.

Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerinden olan Aişe bt. Mehmed ise 981 [1573/74] yılında İstanbul sur içinde yer alan²⁵⁵ Küçük Ayasofya Vakfı'na mahalledeki Bacı Hatun mülkü yanındaki mülk menziline istiğlal yolu ile 3.000 akçeye satarak 300 akçeye kiralamıştır.²⁵⁶ Aişe bt. Mehmed aşağıda geçeceği üzere 987 [1579/80] ve 991 [1583/84] yıllarında iki ayrı evini oğlu Mehmed b. Mahmud'a hibe etmiştir.

Mahalle halkının diğer vakıflara olan borçları da tespit edilmiştir. Marziye bt. İyas bunlardan biridir ve Hatice Hatun Vakfı'na 3.000 akçelik borcundan geriye 100 akçelik çuha bahası üzerinden borcu kalmıştır.²⁵⁷

[Okunamadı] Hoca Vakfı mahalleliden Papuççu Himmet'e 1.500 akçe borç vermiştir. Bu borcun faizi ise 150 akçedir. Belirlenmiş olan faiz oranından bu borcun bir yıl önce alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 1.650 akçe olan borcun 1.000 akçesi muhtemel ki borcun sahibi ortalıkta olmadığından karısından tahsil edilmiştir. Vakfın mütevellisi Mevlana Ataullah Çelebi b. Memişah Efendi ise kalan 650 akçe borcu Aişe'den talep etmektedir. Aişe ise borcu olduğunu inkâr edince müteveli udul-i müsliminden şahitler mahkemeye sunmuştur. Bu borcu hemen veremeyeceği anlaşılan Aişe'ye mahkeme süre tanımıştır.²⁵⁸

²⁵⁵ Özcan, *Para Vakıfları*, s. 200.

²⁵⁶ ÜŞS, 37/158a-5.

²⁵⁷ ÜŞS, 35/66b-5.

²⁵⁸ ÜŞS, 95/96a-3.

II. BÖLÜM

GÜLFEM HATUN MAHALLESİNDE GÜNDELİK HAYAT

A– MEKÂNLAR VE BEŞERİ İLİŞKİLER

1– Mahalledeki Evlerin Fiziki Yapısı

Cem Behar'ın *Kasap İlyas Mahallesi*'ni anlatırken tanımladığı mahalle oluşumuna dair kavramsal çerçeve Gülfem Hatun Mahallesi için de geçerli olabilir. Buna göre: “*Kasap İlyas Mahallesi*’nde veya *Davud Paşa semtinin bütününde önceden tasarlanmış ve uygulamaya konmuş bir sokak ve arsa düzeni veya planı da yoktu elbette. Yani fetihten sonra mahalleler kurulup oluşurken önce sokak planı düşünülmüş, yollar veya meydanlar çizilmiş, sonra da evler ona göre inşa edilmiş kesinlikle değildi. Tam aksine, önce cami, hamam, evler ve sair binalar yapılmış, arsa ve bahçelerin birçoğunun etrafı da sahipleri tarafından çit ya da duvarla çevrilmiştir. Bundan arta kalan boş mekânlar içinde ise zamanla şehrin topoğrafyasına ve çok sayıdaki engebelerine uyumlu yollar oluşmuştur. Yani sokak ve caddeler gayrimenkulleri değil aksine bina ve bahçelerin konumu sokakları belirlemişti denilebilir.*”²⁵⁹

Osmanlı şehirlerinde mahalle dokusu çarşı ve pazara açılmakta, çarşılar çukurlara, evler ise yamaçlara kurulmaktadır.²⁶⁰ Çarşı merkezinin bitiminde cami çevresinden yokuş üzere şekillenen mahalle, geleneksel Osmanlı evlerinde olduğu gibi

²⁵⁹ Cem Behar, “Kasap İlyas Mahallesi: İstanbul’un Bir Mahallesinin Sosyal ve Demografik Portresi: 1546–1885”, *İstanbul Araştırmaları*, Sayı: 4, 1998, s. 33.

²⁶⁰ Selma Mine Erses, “Mahalle Kimliği”, *İstanbul*, Sayı: 40, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Ocak 2002, s. 62.

dar sokaklar üzerine kurulmuş olmalıdır. Gülfem Hatun Külliyesi'nin tamiri ile ilgili düzenlenmiş bir hüccette “cami-i şerif önünde olan kaldırımın termimine” ifadesinden²⁶¹ sokakların kaldırım ile döşenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Divan-ı Hümayun'a gönderilen arzılardan bu dönemde kaldırımın varlığından bahsedilebilir.²⁶² Fakat o dönemdeki kaldırımların XVIII. ve XIX. yüzyıllardan akıllarda kalan Arnavut kaldırımlarından çok daha farklı olması beklenir. Bunu Mantran'ın, seyyah d'Arvieux'dan aktardığı ifadelerden daha iyi anlamak mümkündür. d'Arvieux, XVI. yüzyılın İstanbul'unu anlatırken bazı sokaklara ya hiç kaldırım döşenmemiş ya da döşenen taşların çok kötü olduğundan bahseder.²⁶³

Mahalledeki evlerin tasvirine geçmeden önce geleneksel Türk evinin genel bir tarifini Turgut Cansever'den nakledelim: “*Türk evi tek katlı bir evdir esas itibariyle ve bu tek kat zeminden kopuk bir üst kattadır. Daha zenginlerin evlerinde bu üst kat iki katlı ev oluyordu. Daha fazla katların oluşumu tahmin ediyorum ki ya çok zengin evler, saraylar için söz konusudur. Ama esas itibariyle o tek katın aynı hizada genişlemesi söz konusu. Bunların alt katları, bahçenin devamıydı. Bahçenin nereye kadar devamıydı? Sokağa kadar. Sokakla bahçeyi sağlam bir duvar ayırıyordu. O zaman ev bir taraftan bu duvara, öbür taraftan da bahçeye basıyor. Bahçede direkler üzerinde duruyor. Ve cumbalardan sokağa iki istikameti görmeye imkân verecek şekilde evi zenginleştiren cumbalar da bu duvardan dışarıya doğru taşan kısımlar oluyordu.*”²⁶⁴

Osmanlı geleneksel ev yapısında tamamen içe dönük bir şekillenme göze çarpmaktadır. İslâm toplumlarında aile hayatının gizliliğine verilen önem evin yüksek duvarlar ile sınırlı bir avlu veya iç bahçeye açılan düzene göre şekillenmesine sebep olmuştur.²⁶⁵ Gülfem Hatun Mahallesi'nde Ali b. Hızır'ın, evini bir arsa üzerine bina ederek dört duvar ile hudut düşmesi evlerin dört duvar ile çevrili olduğu genellemesine

²⁶¹ ÜŞS, 30/136–7.

²⁶² Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1987, s. 92.

²⁶³ Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1991 s. 29. [d'Arvieux'dan iktibas].

²⁶⁴ Turgut Cansever, “Osmanlı Evi”, *Yeni Türkiye*, 701 *Osmanlı Özel Sayısı*, C. VI, Sayı: 34, Temmuz–Ağustos 2000, s. 478.

²⁶⁵ Nur Akın, “Ev”, *DİA*, C. XI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 509.

uygun bir görünüm arz etmektedir.²⁶⁶ Fakat evlerin duvar ile çevrili olduğu konusunda başka bir örneğe de rastlanmamıştır. Kimi evlerin önünde asma bağları yer alır.²⁶⁷ Dört duvarın ardında yer alan bahçeden avluya giriş ve buradan tahta merdivenle üst kata uzanan ve asıl yaşama yeri olan sofa bulunur. Bahçeden zemin kata girildiğinde “hayat” ya da “havlu”^{*} diye tarif edilen kısım karşımıza çıkar. “Hayat” ve “havlu” terimleri avlu manasında kullanılmaktadır. Bu kelimelerin anlamı şehirlere göre farklılık arz etmektedir. Bazı yerlerde “hayat” ya da “havlu” sahanlık, taşlık, üstü örtülü, bir tarafı açık, çiftçilik aletlerinin saklandığı yer gibi çeşitli şehirlerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır.²⁶⁸ Sicillerdeki bazı kayıtlardan anlaşıldığına göre mahalledeki evlerin avluları da tahtadan inşa edilmektedir.²⁶⁹ Gündelik kullanım alanları içerisinde yer alan mutfak, fırın ve tuvalet ise zemin katta ya da bahçenin bir köşesinde yerini almıştır. Mutfağın zemin katta yer almasını bazı araştırmacılar mutfaktan gelen kokuların eve dağılmasını engellemek için yapılmış bir uygulama olarak düşünürler.²⁷⁰

Üsküdar Şer’iyye Sicilleri incelendikten sonra mahalledeki evlerin karakteristiği için oluşan genel kanaat şudur ki, çoğunlukla evlerin alt kısımları ahır, üstü yaşam alanı olarak kullanılmaktadır.²⁷¹ Üst katta çoğunlukla sofaya açılan oda ya da odalardan oluşan bir tipoloji oluşmuştur. Mahallede, bazı kayıtlarda yaşam mekânı olarak kullanıldığı sanılan çardaklar da dikkati çekmektedir. Mahallede iki örneğine rastlanılan bu çardakların yine alt katlarının ahır olduğu görülür.²⁷² Fakat o dönem için kullanılan çardağın günümüzdeki manasından çok uzak olduğu anlaşılmaktadır. Çardağın bir çeşit eve ya da odalara mukabil geldiği söylenebilir.²⁷³ O dönemdeki işlevine uygun olarak ikisi arasındaki farkı ortaya koyacak veri bulunmamaktadır.

²⁶⁶ ÜŞS, 26/64a–703.

²⁶⁷ ÜŞS, 26/64a–703.

^{*} Sicillerde geçen “havlu” terimi avluyu ifade etmektedir.

²⁶⁸ Nejat Göyünç, “Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Ed. Yıldız Sey, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [t.y.], s. 265.

²⁶⁹ ÜŞS, 38/57a–1, ÜŞS, 78/9a–2.

²⁷⁰ Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, s. 166.

²⁷¹ ÜŞS, 35/145b–3, ÜŞS, 37/18a–2, ÜŞS, 35/111a–6.

²⁷² ÜŞS, 37/17a–6, ÜŞS, 37/23a–6.

²⁷³ Stefanos Yerasimos, “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, *Soframız Nur, Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Çev. Zeynep Yelçe, Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 317.

Kuyu, kiler, çardak, depo, odunluk ve samanlık genellikle bahçe içerisine yerleştirilmiştir.²⁷⁴

Yerasimos, XVI. yüzyılda İstanbul'daki evlerin genel itibariyle yarısının iki katlı olduğunu, çok az bir kısmının üç ya da daha fazla kata sahip olduklarını dile getirmektedir. Bölgelere göre bazı semtlerde tek katlı evlerin, bazılarında iki katlı evlerin yaygın olduğu görülmektedir. Sözgelimi Mahmud Paşa, Ali Paşa ve İbrahim Paşa'da iki katlı evlerin oranı yüzde 73 ile 76 arasında değişirken, Topkapı nahiyesindeki evlerin sadece yüzde ikisinin iki katlı oldukları gözlenmiştir.²⁷⁵ Gülfem Hatun Mahallesi'ndeki tanımı yapılan evlerin de çoğunlukla iki katlı oldukları görülmektedir. Mahallede bahsi geçen yirmi iki evden on birinin iki katlı oldukları açık bir şekilde geçmekte, iki adet süfli ev haricinde diğer evlerin katları için bir tanımlama yapılmamaktadır. Önceleri tek kat olan Osmanlı evlerinin zemin katın yükseltilmesiyle iki katlı hale geldiğini düşünmek mümkündür.²⁷⁶ Kanuni Sultan Süleyman'ın yayınladığı fermanlarda evlerin 9–10 metre yüksekliği aşması ve iki kattan yüksek evlerin yapımının yasaklanması da o dönemdeki evlerin boyutları ile ilgili bir fikir vermektedir.²⁷⁷ Sicillerde satış ya da kiraya konu edilen evler genel itibariyle iki katlı yani “fevkani ve tahtani” olarak tanımlanmaktadır. Üsküdar Sicillerinden ve diğer ikincil kaynaklardan edinilen genel kanaat şudur ki: donanımlı müştemilat içinde yer alan bu iki katlı evler genel olarak birçok odadan müteşekkil olup, çeşitli aileler tarafından kullanılmaktadır. “Bir bab hane” ifadesinin tek odası olan bir yaşama birimini ve “iki bab hane”nin iki kapı, yani iki oturma birimini ifade etmesi konuyu daha iyi açıklamaktadır. Evlerin müştemilatında yer alan mutfak, tuvalet, kiler, fırın, su kuyusu vs. yerlerin ana oturma ve kullanım alanlarının dışında yer alması da bu hususu destekler niteliktedir. Bu müştemilat muhtemelen aynı yapı içerisinde oturan farklı haneler tarafından ortak olarak kullanılmaktadır. Birden fazla “bab” ile tanımlanmış “hane”yi birden fazla hane halkı yani birkaç aile kullanabilmekte idi.²⁷⁸

²⁷⁴ ÜŞS, 85/23a–3, ÜŞS, 37/17a–6, ÜŞS, 37/23a–6.

²⁷⁵ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 313.

²⁷⁶ Haşim Karpuz, “Türk Evi, Osmanlı Evi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı, C. VI, Sayı: 34, Temmuz–Ağustos 2000, s. 485–486.

²⁷⁷ Cevdet Türkay, “Osmanlı Devleti'nde Ev Yapımına ve Çevreye Verilen Önem”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 59, Aralık 2001, s. 53–55.

²⁷⁸ Behar, *a.g.m.*, s. 29.

Mahallede sicillere yansıyan tek katlı ev sayısı ikidir. Aişe bt. Mehmed'in küçük oğlu Mehmed'e bağışladığı "beyt-i süfli" şeklinde tarif edilen ev bunlara bir örnektir.²⁷⁹ Çok alçak anlamına gelen süfli ev tek katlı evden daha aşağı bir evi tarif etmektedir. Mahallede bir diğer süfli ev iki ocaklı olup Valide Sultan Camii'nin imamı Mevlana Mehmed Çelebi b. Rasul'ün ilk eşinden olan çocukları Saime, Hatice ve Fatıma'ya bağışladığı evdir.²⁸⁰

Sicillerde evler tanımlanırken bazı hususlar tam olarak anlaşılamamaktadır. Örneğin "Fevkani iki ev bir ahır" şeklindeki tanımlama bize evin alt katında ahır ve üst katında iki ayrı yaşama birimi olduğu fikrini verebilir. Muhtemelen ahır da iki ev tarafından ortak olarak kullanılmaktaydı. "Dört bab fevkani ve bir bab tahtani" tanımlamasında evin üstünde dört oda ve alt katında bir odanın yer aldığı bu yapı ise başka bir görüntü sergilemektedir. "İki ocaklı biri fevkani ve biri tahtani" evden kasıt alt ve üst katlarda ayrı bir ocağın varlığı da herhalde yine iki ayrı haneyi tarif etmekteydi.

"Hücre" ya da "hücerât" ya da "odalar" denen konutlar kiralananmak amacıyla genellikle tek katlı bir dizi oda olarak inşa edilmişlerdir. Bir ya da iki kişinin barınabileceği tek katlı bu küçük evlerde dar gelirli insanlar ya da geçici olarak şehirde kalan tüccarlar, işçiler ve yolcular oturmaktadırlar.²⁸¹ Mahallede Hacı Hasan b. Merdan'ın sahip olduğu menzili içinde bir ahır, bir nalbant dükkânı ve 7 tane hücre bulunmaktadır.²⁸²

Birden fazla katlı evlerde esas yaşanan yer üst kat olmaktadır. İkinci katın orta yerinde geniş bir sofa ve sofaya açılan çok sayıda oda yer alır. "*Evler nasıl sokağa, caddeye açılıyorsa, ev içindeki her bir oda da sofaya açılır.*" Sofa yörelere göre "*sayvan, çardak, hayat, divanhane*" gibi çeşitli isimlerle anılır.²⁸³ Günlük yaşamın pek çok vechesi; oturma, yemek yeme, misafir karşılama vs. gibi hepsi sofada gerçekleştirilir. Geleneksel Osmanlı evinde dış sofalı ve iç sofalı evlere göre bir tipoloji oluşturulmuştur.²⁸⁴ Oda kapısının hemen arkasında yüklük yer alır. Yorgan, yastık ve

²⁷⁹ ÜŞS, 61/22b-3.

²⁸⁰ ÜŞS, 85/23a-3.

²⁸¹ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 102.

²⁸² ÜŞS, 60/1b-3.

²⁸³ Karpuz, *a.g.m.*, s. 485-486.

²⁸⁴ Akın, *a.g.m.*, s. 510.

yataklar yüklük içinde durur. Orta alanda duvarlar boyunca sedirler bulunmaktadır. Kapının karşı duvarında ortada ocak yer alır. Odanın en önemli unsurlarından olan yüklük çok fonksiyonludur. İçerisinde banyo yapılan gusülhane, yatakların koyulduğu dolaplar bulunur.²⁸⁵ “Yüklük ve dolaplar yani oyuk raflar, tembel delikleri, hücreler, gözü açıklar hep boyları nispetinde duvar içine açılmış ufak oyuntular halindedir.” Pencere ve kapıların az ve küçük oldukları tahmin edilmektedir. Farklı yönlerde de olsa pencereler hep avlu tarafına açılırdı. Pencereler o tarihlerde altlı ve üstlü şekildedir. Üst kısım ışığın girmesini sağlamak için camlı ve sabit alt kısım camsız ve kapak şeklindedir.²⁸⁶ Geleneksel Osmanlı evinde XIX. yüzyıla kadar taşınabilir mobilya kullanılmamıştır.²⁸⁷

Sicillerde evlerin şekilleri ile ilgili bilgi bulmak güçtür. Osmanlı dönemine has cumbalı evlerin varlığını klasik dönemde bulmak mümkün müdür? Bunu ancak seyyahların izlenimlerinden ya da dönemin diğer birincil kaynaklarından öğrenmekteyiz. XVI. yüzyıldaki evlerin Osmanlı evleri ile ilgili akıllarda kalan “cumbalı ev” görüntüsüne pek de uzak olmadığını Mantran’dan öğreniyoruz: “Konakların kapalı ve cumbalı balkonları vardır. Bu balkonlar dış duvara saplanan kalasların üzerinde durmaktadır. Dış duvar geçildikten sonra konağın yer aldığı bir avluya girilmektedir. Bu avlu çoğu zaman bir bahçe ve ek binalarla veya konağın etrafında yapılmış olan bağlantılarla devam etmektedir: Mutfak, hamam, sarnıç, bazen ahırlar...”²⁸⁸ Diğer taraftan Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul’da Nakilbend Mahallesi halkının yönetime yazdığı bir dilekçede evlerin cumbalı olduğu görülmektedir. Mahalle sakinlerinden Kara Hasan Ağa adında bir kişinin evinin dört köşesini cumbalı yaptırmayı, yan komşularını ve mahalleliyi rahatsız etmesi üzerine bir dilekçe yazmaları da klasik dönemdeki cumbalı evlerin varlığı konusunda bizim için önemli bir belge niteliği taşımaktadır.²⁸⁹

²⁸⁵ Karpuz, a.g.m, s. 485–486.

²⁸⁶ Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi: Osmanlı Dönemi*, C. I, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1984, s. 4.

²⁸⁷ Akın, a.g.m, s. 511.

²⁸⁸ Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, s. 163.

²⁸⁹ Türkay, a.g.m, s. 53; İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi –Sosyolojik Bir Yaklaşım–*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 64.

Evlerin yapı malzemeleri ile ilgili bilgilere şerhiye sicillerinde rastlanmamıştır. Fakat İstanbul'un fethinden önce evlerin kargir olduğu, fetihten sonra ise kargir evler yapılsa da yoğun olarak ahşap evlerin inşa edildiği bilinmektedir.²⁹⁰ Özellikle "Küçük Kıyamet" diye adlandırılan 1509 depreminden sonra hem ana malzemesi daha ucuz olmasından, hem de depreme daha dayanıklı olarak düşünülmesinden dolayıdır ki ahşap ev yapımına ağırlık verilmiştir.²⁹¹ Fakat bu yaygın kanının aksine Sedat Hakkı Eldem XV. ve XVI. yüzyıldaki evlerin kerpiçten ve duvarlarının 60 cm kalınlıkta olduğunu söylemektedir.²⁹²

Mahallede varlığı bilinen üç tane çatma ev bulunmaktadır. Çatma ev, duvarları, ağaç gövdelerinin birbirine çivisiz olarak tutturulmasıyla meydana gelen ev demektir.²⁹³ Balaban b. Abdullah'ın evi,²⁹⁴ Kaya bt. Hamza'nın kızına temlik ettiği ev²⁹⁵ ve Aişe bt. Mehmed'in 987 [1579/80] yılında Mehmet b. Mahmud'a satmış olduğu ev "çatma ev" olarak tanımlanmaktadır.²⁹⁶ Balaban'ın meyveli ve meyvesiz ağaçlıklı bir bahçe içinde yer alan çatma evinin önünde hayat bulunması Osmanlı geleneksel ev tariflerine uygun düşmektedir. Kaya'nın çatma evinin önünde ahır, ahırın üstünde çardağı, sundurması, su kuyusu, fırını, samanlığı yanında tahta evi ve bu müştemilat içerisinde bir de dükkânı vardır. Zaman zaman evlerin üst katında da bulunan sundurma genelde evin avlusunda yer alır. Üstü kapalı, duvara bitişik yerlere sundurma ya da "zulle" denilmektedir.²⁹⁷ Yerasimos, sundurma ya da zullenin sofaya karşılık geldiğini, sofanın yer aldığı evlerde zullenin, zullenin bulunduğu evlerde ise sofanın olmadığını iddia etmektedir. Evlerdeki sofanın varlığının o evin daha şehirli bir ev olduğuna, zullenin varlığının ise kırsala ait bir durum olduğuna işaret etmektedir.²⁹⁸

İç avlulu ve odalardan müteşekkil evler, bazen zemin katında bazen bahçede yer alabilen ahır, mutfak, kiler, bahçenin bir köşesinde yer alan kenif (tuvalet),

²⁹⁰ Mehmet İpşirli, "Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Vakıf Evleri (Müştemilat, Tamir, Kira, Satış)", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri: 29 Mayıs – 1 Haziran 1988*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1989, s. 184.

²⁹¹ Behar, *a.g.m.*, s. 29.

²⁹² Eldem, *Türk Evi: Osmanlı Dönemi*, C. I, s. 4.

²⁹³ Göyünç, *a.g.m.*, s. 264.

²⁹⁴ ÜŞS, 22/92b-5.

²⁹⁵ ÜŞS, 37/17a-6.

²⁹⁶ ÜŞS, 49/20a-1.

²⁹⁷ Göyünç, *a.g.m.*, s. 266.

²⁹⁸ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 315.

samanlık, su kuyusu, cüneyne ve fırından müteşekkil olup klasik dönemde geleneksel Osmanlı evinin bir portresini oluşturmaktadır. “Cüneyne” ya da “Hadîka” küçük bahçe manasına gelmektedir.²⁹⁹ Satış ya da kira dolayısıyla sicillere konu olmuş bu teşekküllü evler genelde “mülk menzil” ya da “mülk yer” olarak tanımlanmakta ve bu şekilde satış gerçekleşmektedir. Ev ya da menzilin sicillerde geçen diğer karşılıkları ise daha az rastlanılan beyt, dâr, hane ve oda terimleridir.³⁰⁰

Mahalle sakinlerinin evlerinin ortalama olarak birbirine benzer özelliklere sahip olduklarını söylemek mümkünse de detaylarda birbirlerinden ayrıldıkları görülür. Mahalle sakinlerinden Halil b. İlyas’ın evi iki katlı (fevkani ve tahtani) olup ağaçlıklı (eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmire) bahçesinin bir köşesinde fırını yer alır.³⁰¹ Halil b. İlyas 968 [1560/61] tarihinde evini Veli b. Ali’nin mütevellilik yaptığı dönemde Gülfem Hatun Vakfı’na rehin bırakmıştır. Sonrasında kira bedelini tam olarak ödeyemeyen Halil, Gülfem Hatun Vakfı’na borçlanmıştır.³⁰² Aişe bt. Mustafa, ağaçlıklı bahçesi içinde alt katı ahır olan iki katlı evini üvey kardeşi Mehmed Çelebi b. Hasan’a satmıştır.³⁰³ Hacı Haydar b. Abdullah’ın 979 [1571/1572] tarihinde elden çıkardığı evinin zemin katı ahır olup, üst katında 3 odası yer alır. Bahçesinde bir yer evi, bir su kuyusu ve mesrahi (mera, çayırılık) mevcuttur.³⁰⁴ Hacı Hasan b. Merdan’ın Emine bt. Mehmed’in evi ile takas ettiği iki yer evinin alt katı ahırdır. İki sofası (suffe) olan evin ayrıca sundurması, su kuyusu ve tuvaleti de anlaşıldığı kadarıyla bahçede yer almaktadır.³⁰⁵ Mahallenin ileri gelenlerinden Hızır b. İdris’e ait olan çardağın zemin katında ahır ve müştemilatında odunluğu ve sundurması yer alır.³⁰⁶ Nasuhuddin b. Hasan’ın iki katlı evinin avlusu tahtadan olup bir köşesinde su kuyusu bulunur.³⁰⁷ Mahallede bir de Ahmed Bey b. Abdullah el-Cündi’nin tasarrufunda olan Hamza Fakih

299 Göyünç, *a.g.m.*, s. 266.

300 Göyünç, *a.g.m.*, s. 264.

301 ÜŞS, 22/71b-3.

302 ÜŞS, 37/14b-4.

303 ÜŞS, 35/111a-6.

304 ÜŞS, 35/145b-3.

305 ÜŞS, 37/18a-2.

306 ÜŞS, 37/23a-6.

307 ÜŞS, 38/57a-1.

Vakfı'na bağlı "Bostanlık" denilen yerin civarında iki adet odası ve ahır bulunmaktadır.³⁰⁸

Mahallede cami, medrese, mektep gibi ortak kullanıma açık yapılar dışında bir değirmenin varlığı göze çarpmaktadır. "*Behram Bey*" ve "*Behram Beşe un değirmeni*" ya da "*Behram Beşe asiyabı*" isimleriyle sicillerde rastlanılan bu değirmen bazı kayıtlara göre Gülfem Hatun Mahallesi'nde bazılarında ise Gülfem Çarşısı'nda yer almaktadır. Buradan hareketle değirmenin mahalle ile çarşı arasında bir yerde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Değirmenin vakıf malı olması yüksek ihtimaldir. Değirmenin kiracıları arasında 1004 [1595/96] senesinde Mahmud b. Hacı Mehmed adında Halepli bir Arap göze çarpmaktadır. Habbaz taifesinden olan Mahmud, kardeşi Nasır b. Mehmed ile bu değirmeni işletmektedirler. Şevval 1004 [Mayıs/Haziran 1596] senesinde bu aile Nasır b. Mehmed'in katledilmesiyle acı bir olay yaşamışlardır.³⁰⁹

Mahallede bir de Gülfem Hatun Hanı'nın yanında yer alan Gülfem Hatun Vakfı'na bağlı bir at değirmeni mevcuttur. Aylık kirası 15 akçe olan bu değirmenin kiracısı Üsküdarlı Ali Çelebi b. Mahmud 1009 [1600/01] senesinde tasarrufunun yarı hissesini Hacı Ahmed Kethüda'ya devrederek bir ortaklığa imza atmıştır.³¹⁰

Mahallede Gülfem Hatun Mektebi'nin köşesinde yine Gülfem Hatun'un yaptırmış olduğu bir çeşme yer alır. Bu çeşmeden mahalle halkının ya da mektepte okuyan talebelerin su ihtiyacı karşılanmaktadır. 971 [1563/64] tarihli bir hüccet kaydına göre musluğun bakımı için bir görevlinin tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.³¹¹

2– Mahalle Sakinleri

Genelde bir mescid ya da cami çevresinde şekillenen Osmanlı Mahallesi fiziksel yapısı, konut ve yol şekilleri ve çıkmaz sokaklarıyla İslâm şehrinin bir prototipini oluşturmaktadır.³¹² Mahalle, yerleşik nüfusun yaklaşık 1.000 kişiden oluştuğu yerleşim birimidir. 1871 Vilayet Kanununda ise mahallelerdeki ev sayısı

³⁰⁸ ÜŞS, 48/47b-2.

³⁰⁹ ÜŞS, 92/35b-4, ÜŞS, 92/36a-6, ÜŞS, 92/38b-3, ÜŞS, 92/39a-1. Ayrıca bkz. 132, 161-162. sayfalara.

³¹⁰ ÜŞS, 100/112b-5.

³¹¹ ÜŞS, 26/73b-804.

³¹² Kuban, *a.g.m.*, s. 242.

dikkate alınarak “en az elli haneden oluşan bir yerleşim birimi” şeklinde tarif edilmiştir.³¹³ Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında XVI. ve XVII. yüzyıllarda 400–999 arası nüfusu barındıran bir yer kasaba, 1.000–2.999 arası nüfusu barındıran bir yer şehir, 3.000’in üzerindeki nüfusu barındıran bir yer büyük şehir olarak nitelendirilmektedir.³¹⁴ XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kanuni döneminde yapılan bir tahrir kaydına göre Üsküdar’da 18 mahalle ve 678 vergi mükellefi bulunmaktadır.³¹⁵ Bu veriler ile değerlendirildiğinde Üsküdar XVI. yüzyılın ikinci yarısında orta büyüklükte bir şehir niteliğini taşımaktadır.³¹⁶

Yine bu tahrir kaydına göre Gülfem Hatun Mahallesi’nde 35 vergi mükellefinin yaşamakta olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde içinde barındırdığı vergi mükellefi sayısına göre Üsküdar’da en kalabalık ilk üç mahallenin Mehmed Paşa, Hasan Ağa ve Cami-i Sultaniye mahalleleri olduğu görülmektedir.³¹⁷ Nüfus yoğunluğu açısından Gülfem Hatun Mahallesi ancak XVII. yüzyılın ilk yarısında ilk üçe girmiştir.³¹⁸

Üsküdar’daki mevcut sosyal yaşama bakıldığında Müslüman ve Gayrimüslimlerin ayrı ayrı mahallelerde ikamet ettikleri görülür.³¹⁹ İncelenen 60 yıllık süre içerisinde mahallede hiçbir Gayrimüslime rastlanmaması mahalle halkının tamamının Müslüman olduğunu göstermektedir. Birbirine komşu olan mahalle sakinlerinin çoğu aynı zamanda birbiri ile akrabalık ilişkisi içerisindeyler. Dışarıdan mahalleye bir yabancı gelip yerleşmesi oldukça zor bir durumdur.³²⁰ Mahalleye yeni eklenen fert için uygulanan bu sıkı kontroller aynı zamanda Üsküdar’ın nüfusu ile ilgili olarak da tatbik edildiği gözlemlenmektedir. Özellikle XVI. yüzyılın sonu ve

³¹³ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul, 2005, s. 95.

³¹⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, N. Kalaycıoğlu (Çev.), İstanbul 1993, s. 15; Ahmed Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar’ın Mahalleleri ve Nüfusu”, *Üsküdar Sempozyumu I*, 23–25 Mayıs 2003 Bildiriler, C. I, İstanbul, 2004, s. 46. Cengiz Orhonlu’ya göre ise bir kasaba 700–1500 arası nüfusu barındıran bir iskân birimi, şehir ise çok daha karmaşık bir yerleşim yeridir. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 4–5.

³¹⁵ BOA, Tapu Tahrir, 436.

³¹⁶ Ahmed Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar’ın Mahalleleri ve Nüfusu”, *Üsküdar Sempozyumu I*, 23–25 Mayıs 2003 Bildiriler, C. I, İstanbul, 2004, s. 46.

³¹⁷ BOA, TT-436.

³¹⁸ Güneş, *a.g.m.*, s. 50.

³¹⁹ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, s. 70.

³²⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 165.

XVII. yüzyılın başlarında İstanbul'a göç artmış, bu sebeple merkezî idare şehre göç edenlerin sayısını sınırlandıracak tedbirler almaya başlamıştır. Bu dönemde İstanbul'dan gelen kayık ve yolcu sayısı sınırlandırılmaya çalışılmış, Üsküdar ve çevresine bilinmeyen (nâ-malum) adamların geçirilmemesine dikkat edilmesi konusunda ahali uyarılmıştır.³²¹

Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerinin kimliklerine dair sicillere yansıyan veriler sınırlıdır. Fakat saray hizmetlileri, sicil kayıtlarında da unvanları ile birlikte anıldıklarından, mahallede sarayda alt hizmetlerde görevli çok sayıda kişi bulunmaktadır. Bunun dışında mahallenin başucunda aynı ismi taşıyan bir çarşının mevcudiyeti mahallede çok sayıda esnafın ikamet ettiğini düşündürmektedir. Çünkü bu yüzyılda yaklaşık aynı gelişmişlik düzeyinde olan Kahire'de işyeri ile ikametgâh arasındaki ortalama mesafe 500 metre civarında olduğu tespit edilmiştir.³²² Sicillerde bu bilgiyi doğrulatacak kayıtlara rastlanmasa da Üsküdar için de bu tespitin doğru olabileceğini düşünmek mümkündür. Diğer taraftan mahallenin merkezinde yer alan cami, medrese, mektep, imaret ve vakıfta görev yapan kişileri de mahalle sakinleri arasında saymak için elimizde yeterli bilgi mevcut değildir. Bu şahısların çevre mahallelerde ikamet etmeleri de mümkündür. Kısacası mahalle halkının genel profilini oluşturmanın güçlüğü ortadadır.

Davalarda adı geçen mahalle halkının çoğunun ne işle meşgul olduklarına dair bilgilerin yetersiz olması sosyal statüleri hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Mahalle halkının ortalama gelir düzeyi ile ilgili kesin bilgiler ortaya koymak zordur, fakat bir araştırmaya göre Osmanlı döneminde ticaret merkezlerinin çevresinde genel itibarıyla varlıklı ve ileri gelen şahıslar ikamet etmektedir.³²³ Osmanlıda çarşıya yakın yerler en muteber mahalleler olarak addedilmekte ve bu

³²¹ Güneş, *a.g.m.*, s. 51.

³²² İnsanların ev ve işyerleri arasındaki mesafenin uzak olmadığı sicil çalışmalarından ortaya çıkmaktadır. Çevrede bir ticaret merkezinin varlığı, içindeki esnafın bu civarda olduğunu düşündürmektedir. Çünkü sabahları dükkânını açıp gece kapatan esnafın evi mümkün olduğu kadar dönemin ulaşım şartları da göz önüne alındığında çarşıya yakın bir yerde bulunurdu. Mesela 18. yüzyıl Kahire'sinde ev ve işyeri arasındaki mesafe ortalama 500 metre yani birkaç dakikalık yürüyüşü geçmezdi. André Raymond, *The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries*, New York, 1984, s. 58.

³²³ Raymond, *a.g.e.*, s. 60. (Jacques Revault'un Tunus üzerine yaptığı çalışmalardan yola çıkarak bu değerlendirmeyi yapmaktadır.)

mahallelerde dahi her türlü maddi yapıdaki insan ikamet etmektedir.³²⁴ Bu bilgiler mahalle halkının gelir düzeyi hakkında bir fikir vermesi açısından önemli sayılabilir. Kendi içinde karşılaştırıldığında mahallede fakir ailelerden orta halli ve zengin ailelere kadar çeşitli sosyal gelir gruplarına rastlamak mümkündür.

Mahallede incelenen hüccetler arasında dini hüviyete sahip kimliklerle pek karşılaşılmamıştır. Şeyh ünvanı ile mahallede bir kişi otururken³²⁵ *seyyid* lakabında sadece Gülfem Hatun vakfının bir mütevellisi bulunmaktadır³²⁶. Fakat mahallede *el-hac*, *hac* ya da *hacı* lakablarına sıkça rastlamak mümkündür.³²⁷

Sicillere baktığımızda bazı kişiler tekil olarak gündeme gelirken bazıları aileleri ile birlikte sicillere yansımaktadır. Dolayısıyla zaman zaman kişiler, zaman zaman aileler öne çıkmaktadır. Genel olarak mahalle sakinleri arasında ilk bakışta göze çarpan şahısların ve ailelerin bu kısımda incelenmesi uygun görülmüştür.

Gülfem Hatun Mahallesiyle ilgili hüccetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde mahalle sakinlerinden dört şahıs ön plana çıkmaktadır. Bunların üçü erkek birisi kadındır. Mahallede ilk olarak mirası sebebi ile çok sayıda davaya konu olan Durali b. Mustafa dikkati çekmektedir. Durali b. Mustafa ile ilgili belgeler miras davası ile ilgili olduğundan bu şahıs *İktisadi Hayat* kısmında incelenmiştir. Durali'nin miras davalarında kızlarının vekilliğini üstlenmiş olan Hızır b. İdris ve ailesi hakkında genel bir izlenim oluşturabilecek bilgiler bulunmaktadır. Diğer taraftan miras paylaşımı konusunda kızları ile yaşadığı anlaşmazlıkları ile karşımıza çıkan Marziye bt. İyas'ın merkezinde gelişen davalar ve ailesi incelenecektir. Üçüncü olarak bir tereke kaydından anlaşıldığına göre ailesi ile birlikte topluca vefat eden İbrahim Ağa zaviyesi imamı Mürekkebzade Muslihiddin Halife ve ailesi değerlendirilecektir.

Siciller, bazen mahallede oturan şahısları ve hatta ailelerini de tanıma fırsatı sunmaktadır. Örneğin kayıtlarda Hızır b. İdris adlı mahalle sakini ve ailesi ile ilgili toplam 10 hüccet kaydına rastlanmıştır. Ayrıca Hızır'ın vekil ve şahitlik yaptığı davalar

³²⁴ Feridun Emecen, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirli ve Köylüler”, *Osmanlı*, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 93.

³²⁵ ÜŞS, 39/7a-1, 45/29a-1.

³²⁶ ÜŞS, 32/122a-1.

³²⁷ ÜŞS, 32/2a-4, 32/52a-2, 32/167a-1 vs.

bunların dışındadır. Hızır b. İdris'in tam bir portresini çizmek güçse de, sicillerin sunduğu bilgiler ışığında Hızır ve ailesinin bir değerlendirmesi yapılabilir. Hızır b. İdris'in sahip olduğu mülklerinin sayısından gelir durumunun iyi olduğunu söylemek mümkündür. Hızır'ın ölümünden sonra bir tereke kaydının bulunmaması tam olarak mal varlığını öğrenme imkânını ortadan kaldırırsa da sicillere yansıyan dört menzili olduğunu öğreniyoruz.³²⁸ Hızır'ın gerek rehin yoluyla, gerek satış yoluyla kayıtlara yansıyan üç evinin yaklaşık değerinin 21.000 akçe olduğu tahmin edilebilir. Fakat ipoteye konu olan iki evinin tam olarak değerini saptamak güçtür.*

971 [1563/64] senesinde Hızır b. İdris'e Toygar Mahallesi'nde oturan Mehmed b. Şaban kefil olmuştur.³²⁹ Bu tarihlerde Hızır ile ilgili başka bir davaya rastlanılmaması bu kefalet ile ilgili bir ipucu yakalamayı zorlaştırmaktadır. Sicil kayıtlarına göre Sultan bt. Solak Bali ile evli olan Hızır'ın İshak, Mümine ve Hüma adında üç çocuğu vardır.³³⁰ Hızır b. İdris'in ne işle meşgul olduğu hakkında bir bilgi mevcut değilse de oğullarından İshak'ın subaşı olduğu Üsküdar kadısının merkeze sunduğu bir arzından ortaya çıkmaktadır. İshak'ın, bu maruzat kaydına göre çok nüfuzlu, zengin, iş bilir, çevresi tarafından tutulan bir kişi olduğu görülmektedir.³³¹

Osmanlı toplumunda kadınların özellikle iktisadi açıdan sahip oldukları haklar erkeklere eş değerdir. İslâm hukuku kadına da mülkiyet hakkı tanımaktadır. Bu dönemde birçok Avrupa ülkesinde evli kadınlar kendi malları üzerinde tasarruf ehliyetine sahip bulunmazken Osmanlı kadını batıdaki hemcinslerinin aksine malları üzerinde tasarruf hakkına sahip olabilmekteydi. Ayrıca İslâm hukukunda var olan aile

³²⁸ ÜŞS, 32/92b-2, ÜŞS, 37/18a-2, ÜŞS, 61/112a-4.

* Hızır, nakit ihtiyacı sebebiyle Hızır Hasan Vakfı'na mülklerinden birinin değeri 5.000 akçe diğeri 6.000 akçedir. Bu fiyatlar gayrimenkullerin değeri konusunda yanıltıcı olabilir. Çünkü ihtiyaç duyulan nakit, gayrimenkullerin değerini belirleyebiliyordu. Diğer taraftan Hızır'ın ölümünden sonra çocukları, Hızır'ın sahip olduğu diğer evini ondan kalan borçları kapatmak amacıyla 13.000 akçeye satmışlardır. Diğer evi ise her hangi bir satış işleminde görülmediği için değeri konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

³²⁹ ÜŞS, 26/21b-291.

³³⁰ ÜŞS, 61/112a-4.

³³¹ Zilkade 992 senesinde Ömer b. Veli ve Ahmed b. Nasuh adlı kişiler Üsküdar, Şile, Kandıra, Yoros ve Gençlü? Kadılıklarındaki cizye-i bâde-i küberat, vâzdegân-ı beytül-mal, cürm-i cinayet, resm-i arusane, mal-i gayib ve mal-i mefkud mukataalarını 110.000 akçeye satın almışlar idi. Bu anlaşmadan beş ay sonra İshak subaşı mahkemeye gelerek bu mukataanın kendisine verilmesini talep etmiş ve kadıya 120.000 akçe teklif etmiştir. Kadı ise merkeze arzda bulunarak mukataanın İshak Subaşı'ya verilmesini talep etmiştir. Bu arzda Üsküdar ayanından Bali Bey b. Mustafa, Hüseyin b. Mustafa ve Mehmed b. Şaban adlı kişilerin şahitlikleriyle İshak'ın hayli nüfuzlu, iş bilir ve yarar bir kişi olduğu, çok sayıda gayrimenkulünün bulunduğu görülmektedir. ÜŞS, 69/101a-2.

içindeki mal ayrılığı ilkesi kocayı karısının malları üzerinde yetkisiz kılmaktadır.³³² Mahkeme kayıtlarında kadınların mülkiyet haklarının varlığına dair sayısız örnekler bulunmaktadır. Örneğin Hızır'ın eşi Sultan bt. Solak Bali'nin bir eve sahip olması bu örneklerden bir tanesidir. Sultan Hanım'ın evi eşi Hızır'ın evinin yanında yer almaktadır.³³³ Sultan Hanım'ın bu mülkü hangi yolla edindiği konusunda bir bilgi yoksa da 968 [1560/61] senesinde babasından miras yolu ile intikal eden cariyenin ölümü ile beraber ona ait olan mallar Sultan Hanım'a devr edilmişti.³³⁴ Bunun dışında sicillere yansımaya da babasından başka bir mal varlığı da intikal etmiş olması lazım gelir.

976 [1568/69] ve 978 [1570/71] senelerinde Hızır'ın, evini iki kere Hızır Hasan Vakfı'na ve yine eşi Sultan bt. Solak Bali'nin de 978 [1570/71] tarihinde evini Şah [Emini] Mehmed el-Fenari Vakfı'na rehin bırakmaları³³⁵ ve diğer taraftan 992 [1584/85] senesinde Hızır'ın ölümüyle beraber çocuklarına mülk yanında borç bırakmış olması, bu ailenin bir dönem sıkıntıya düştüğünü göstermektedir.³³⁶ İshak Subaşı gibi zengin ve nüfuzlu bir adamın babasının borçlu olarak ölmesi ve ölümünden sonra borçların kapatılması için üç kardeşin ortaklaşa babalarından kalan bir gayrimenkulü satmaları İslâm hukukundaki baba ve ergen çocuk arasındaki mallar ayrılığı ilkesine de bir örnek niteliğindedir.³³⁷

Sicil kayıtlarından yola çıkarak Hızır b. İdris'in aile dostları ve komşuları da tespit edilebilmektedir. Hızır'ın Durali b. Mustafa'nın ölümünden sonra miras davalarında Durali'nin kızları Kerime, Rahime ve Emine'ye mahkemede vekillik etmesinden bu aile ile yakınlıkları bulunduğu söylenebilir.³³⁸

Diğer taraftan sicillerde hukuki işleme konu olan evlerin tarifi yapılırken dört tarafındaki mülklerin kimlere ait olduğunun belirtilmesi de mahallede kimin kimlerle komşu olduğunu öğrenme fırsatı vermektedir. Bu meyanda Hızır'ın ilk dikkati çeken komşusu, Hızır ile aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle de karşımıza çıkan ve dul bir

³³² M. Akif Aydın, "Kadın" *DİA*, C. XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 88.

³³³ ÜŞS, 32/92b-2.

³³⁴ ÜŞS, 22/64b-4.

³³⁵ ÜŞS, 32/92b-2, ÜŞS, 35/61a-2.

³³⁶ Bkz. 127. sayfaya.

³³⁷ ÜŞS, 61/112a-4.

³³⁸ ÜŞS, 29/39a-1, ÜŞS, 29/47a-2, ÜŞS, 29/64b-2.

kadın olan Narinşah bt. Rasul'dur.³³⁹ Hızır'ın diğer komşuları arasında Hüseyin b. Hızır yer alır.³⁴⁰ İlk bakışta Hüseyin'in, Hızır b. İdris'in oğlu olduğu akıllara gelmekte fakat Hızır'ın çocuklarının babalarından kalan evi satarak borcunu ödemeleri konulu davada çocukları arasında zikredilmemesi bu ihtimali zayıflatmaktadır. Hızır'ın diğer kapı komşuları Hacı Hüseyin b. Merdan ve kardeşi diye tahmin edebileceğimiz Hacı Hasan b. Merdan'dır.³⁴¹ Bu kardeşlerin bir de Kefçe Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Cafer b. Merdan adında bir kardeşleri daha vardır.³⁴² Hacı Hasan'ın evinin yanında Kaya bt. Hamza'nın çatma evi ve dükkânı göze çarpar. Kaya bu evini 979 [1571/72] senesinde kızı Emine'ye hibe etmiştir.³⁴³ Hızır'ın diğer cephedeki komşusu azatlı bir köle olduğu tahmin edilen Hızır b. Abdullah'tır.³⁴⁴ Hızır b. Abdullah'ın Gülfem çarşısında 991 [1583/84] tarihinde tasarrufuna aldığı bir mülk dükkânı bulunmaktadır.³⁴⁵ Hızır'ın komşuları arasında Uzun Ali b. Mustafa da yer alır.³⁴⁶ Uzun Ali'nin oğlu Sefer ise dul bir kadın olan Mümine bt. Murat ile kapı komşusudur.³⁴⁷

Sicil sayfaları arasında baskın karakteriyle dikkati çeken Marziye bt. İyas, miras davalarında kızları ile anlaşmazlığa düşmüş fakat her seferinde istediğini yaptırmayı başarmıştır. Bu aileyi anarken Marziye bt. İyas'ın adını kullanmamız olayları onun etrafında şekillendirerek anlatmamızdan kaynaklanmaktadır. Hızır b. İdris'in Marziye bt. İyas ailesine bir dava vesilesiyle şahitlikte bulunması dikkate alınarak bu aile ile de yakın ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Marziye'nin iki evlilik yaşamış olduğuna değinilmiş idi.³⁴⁸ Marziye bt. İyas'ın eşi Mustafa'dan olan kızlarının adları Raziye ve Aişe ve Hasan'dan olan oğlunun adı ise Mehmed Çelebi'dir. Mehmed Çelebi'nin, üvey kız kardeşleri olan Raziye ve Aişe'ye anneleri ile karşı karşıya kaldıkları davalarda vekillik yaptığı gözlenmektedir.³⁴⁹ Aişe, Davud b. Abdullah ile

³³⁹ ÜŞS, 37/18a-2.

³⁴⁰ ÜŞS, 35/61a-2.

³⁴¹ ÜŞS, 35/92a-2, 32/92b-2.

³⁴² ÜŞS, 60/1b-3.

³⁴³ ÜŞS, 37/17a-6, ÜŞS, 37/18a-2.

³⁴⁴ ÜŞS, 32/92b-2.

³⁴⁵ ÜŞS, 61/37a-3.

³⁴⁶ ÜŞS, 61/112a-4.

³⁴⁷ ÜŞS, 78/9a-2.

³⁴⁸ ÜŞS, 32/100a-3. Bkz. 130-131. sayfalara.

³⁴⁹ ÜŞS, 35/66b-5. Ayrıntılı olarak bkz. 130-131. sayfalara.

evlidir. Raziye ise eşi Ahmed Reis b. Mustafa Reis'den 993 [1585] senesinde boşanmıştır.³⁵⁰

Mahallenin bir diğer sakini İbrahim Ağa Zaviyesi'nde³⁵¹ imamlık yapan Mürekkebzade Muslihiddin Halife'dir. Bu zaviyenin Üsküdar dolaylarında olduğu anlaşılmaktadır. 957 [1550/51] tarihli bir muhallefet kaydına göre Muslihiddin Halife, kızları Ayşe, Fatıma ve oğlu Derviş Mehmed ile birlikte bilinmeyen bir sebeple vefat etmişlerdir, çünkü eldeki tereke kaydı dördünün muhallefatını içermektedir.³⁵² Muhtemel ki bu aile talihsiz bir olay yaşamış ve toplu olarak can vermiştir. Burada bir salgın hastalık ihtimali akıllara gelse de bu tarihlerde veba salgını henüz osmanlı topraklarına girmemiştir.³⁵³ Aynı tarihe denk gelen bir deprem³⁵⁴ ya da yangının³⁵⁵ izine de rastlanmamıştır. Fakat kayıtlara yansımayan bir olay sonucu ailenin topluca öldüğü de düşünülebilir.

Muslihiddin'in ölümüyle beraber borçlu olduğu Debbağ Haydar b. Abdullah Muslihiddin Halife'nin vasisi Hüseyin Bahşayış'ten 4 altın alacağını talep etmiş, öncelikle vasi bu durumu inkâr etmiştir. Gülfem Camii İmamı Şemseddin Halife ve caminin kapıcısı Ömer b. Karagöz şahitlik edince Debbağ Haydar b. Abdullah'ın parası kendisine iade edilmiştir.³⁵⁶

3– Aile Hayatı

Osmanlı ailesi ile ilgili gerçekleri ortaya koyacak verilerin sınırlılığı bu alan ile ilgili yorumları güçleştirmektedir. Tarih kaynakları genelde Osmanlı hanedanını ve yüksek sınıftaki aileleri ele almayı daha kolay kılarken sıradan aileleri, aile üyelerini, aralarındaki bağları ve ilişkileri incelemeyi güçleştirmektedir. Şehirdeki halk, köylüler,

³⁵⁰ Bkz. 77–78. sayfalara.

³⁵¹ İbrahim Ağa Zaviyesi, II. Bayezid'ın Saray-ı Amire Ağası olan İbrahim Ağa b. Abdullah tarafından kurulmuştur. Ancak, kaynaklarda ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi yer almamaktadır. Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, s. 165.

³⁵² ÜŞS, 15/146b–2625.

³⁵³ XVII. yüzyılın sonlarına kadar Batı Avrupa'da etkin olan veba salgını bundan sonra Osmanlı topraklarını (Balkanlar, Anadolu ve Arap Ortadoğusu) etkisi altına alır. Bu salgın hastalık Osmanlı topraklarında XIX. yüzyılın sonuna kadar kendisini gösterir. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700–1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 1.

³⁵⁴ Nusret Sancaklı, *Marmara Bölgesi Depremleri (M.Ö: 427 – M. S. 1912)*, 1. baskı, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004, s. 175; Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, İstanbul: Kitabevi, 2002.

³⁵⁵ Alpay Kabacalı, *Geçmişten Günümüze İstanbul*, İstanbul: Denizbank, 2003 s. 110.

³⁵⁶ ÜŞS, 15/65b–876, ÜŞS, 15/146b–3.

çocuklar ve kadınlara ait tarihsel kaynaklar sicil sayfaları arasında yüzyıllar boyu sessiz kalmışlardır.³⁵⁷ Sosyal tarih alanındaki çalışmalar ile beraber sicil çalışmalarının hız kazanması bu alandaki çalışmaları günden güne arttırmaktadır. Fakat mahkeme kayıtlarındaki veriler de özelde çok bilgi kazandırmazken bu verilerin belli bir yekûna ulaşması ve diğer çalışmalar ile bağlantı kurulması halinde anlamlı sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Bu sicil kayıtlarına dayalı çalışmada aile hayatı hususunda ana kaynağın sunduğu malzeme sınırlıdır. Osmanlı aile hayatı için ortaya çıkan veriler kapsamında nikâh akitlerine rastlanmazken aile içi anlaşmazlıklar ve boşanma davaları sıkça gözlenmiştir. Başka çalışmalarda ortaya konan Osmanlı ailesinin kaç bireyden meydana geldiği, bir erkeğin kaç eşli olduğu ile ilgili yapılan tartışmalara ve ileri sürülen iddialara destek verecek arşiv kaynakları elde edilememiştir. Fakat ortaya çıkan boşanma davaları irdelenerek ve satır araları okunarak bir Osmanlı ailesi yorumuna katkıda bulunacak değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

60 yıllık bir süre içerisinde mahallede 5 boşanma hadisesi ile karşılaşmıştır. İncelenen davalardaki boşanmalarda kadına verilen mehir ve nafaka ücretinin üç tanesinde 1.000 akçe, bir tanesinde 2.710 akçe olduğu gözlenmektedir. İslam hukukuna göre mehir bedelinin alt sınırı 500 dirhem (500 akçe) olarak belirlenmiştir.³⁵⁸ Fakat mehir ve nafaka bedellerinin bir ortalaması olmadığı başka sicillerinin incelenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Jennings, Kıbrıs'taki boşanmaları değerlendirdiği çalışmasında mehr-i müeccel bedellerin 1.500 akçe ile 12.000 akçe arasında değişen rakamlar olduğunu gözlemiştir.³⁵⁹ Diğer taraftan Gara, Mostar'daki evlilikler üzerine yaptığı incelemede mehir bedellerinin 200 ila 42.000 akçe arasında olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶⁰ Ödenen ya da talep edilen nafaka ve mehir bedellerinden yola çıkılarak

³⁵⁷ Iris Agmon, *Family & Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, America: Syracuse University Press, 2005, s. 22–23.

³⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. II, İstanbul: Bilmen Yayınevi, [t.y.], s. 116.

³⁵⁹ Ronald C. Jennings, “Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580–1640”, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, s. 523–524.

³⁶⁰ Eleni Gara, “Marrying in Seventeenth-Century Mostar”, *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: toward a social and economic history: Studies in honor of John C. Alexander*, Ed. Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sariyannis, İstanbul: The Isis Pres, 2007, s. 127–128.

çiftlerin ait oldukları sosyal gelir grubu hakkında birbirleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde bir fikir edinmek de mümkündür.

Özellikle iki boşanma hadisesi izlenirken Osmanlı'da vekâlet sistemine dair bir takım sorular gündeme gelmektedir. Kadınların mahkemeye çıkmaları ve hak aramaları sık rastlanılan bir durum olmakla beraber, genelde kadınların kendi yerlerine vekil tayin ettiklerini çeşitli çalışmalar ortaya çıkarmıştır.³⁶¹ Fakat öte taraftan mahkemeyi kullanan kadın sayısı da az sayılmazdı.³⁶² Osmanlı toplumunda vakıf kurabilen, vasi ve hatta vekil olabilen kadını³⁶³ bizim incelediğimiz sicillerde mahkemede çok sık göremiyoruz. Kadınlar mahkemede işlerini gördürmek için kocalarını, babalarını ya da oğullarını vekil tayin ettikleri gibi gerektiğinde diğer erkek akrabalarını veya güvendikleri başka erkekleri de vekil tayin etmişlerdir.³⁶⁴ Peki, kadınlar hangi durumlarda mahkemeye çıkardı. Örneğin bir kadın kocası dururken ya da yetişkin bir oğlu varken onların önüne geçerek mahkemeye çıkabilir miydi? Bu soruya yanıt Zarinebaf-Shahr'dan gelmektedir. Araştırmacıya göre babalarını ve kocalarını yitirmeleri ve hane halkı arasında nüfuzlu ve zengin bir erkeğin bulunmaması sebebiyle özellikle güçlü akrabalık bağları bulunmayan kadınlar mahkemeyi kullanmaktadırlar.³⁶⁵ Bu bağlamda düşünüldüğünde bahsi geçen bu iki kadının boşandıktan yıllar sonra çıktıkları davalarda hala dul bir kadın oldukları hatta bir erkek evlada sahip olmadıkları fikri yürütülebilir. Bu bilgiler doğrultusunda her iki boşanma hadisesinin ardında yatan sebebin kadınların bir erkek

³⁶¹ Ronald C. Jennings, "The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", *Studia Islamica*, Paris, 1975, s. 155–157.

³⁶² Jennings, 3 ayrı şehirde sicillere dayalı yaptığı çalışmasında kadınların, Amasya'da % 37'sinin, Karaman'da % 53'ünün, Trabzon'da % 53'ünün vekil kullandıklarını ortaya çıkarmaktadır. Ronald C. Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, a Large Ottoman City, 1590–1630", *Studies on Otoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri*, Cyprus and Trabzon, İstanbul: The Isis Press, 1999, s. 120. Diğer taraftan Salakides Yenişehir kadı sicilleri üzerine yaptığı çalışmada kadınların yüzde 30'unun vekil kullandığını geri kalanının bizzat mahkemeye kendilerinin çıktığını söylemektedir. Bu kadınların yüzde 41.6'sının kullandıkları vekillerinin akrabaları olmadığını gözlemlemiştir. Zengin kadınların (ya da erkeklerin) para ile vekil tuttuklarına değinen Salakides ayrıca kadınların vekil kullanmalarının, mahkemeye çıkmamalarının toplumda kadınların güzel ahlaklı olduklarına işaret ettiğine de değinmekte, kadınların mahkemeye çıkmalarının toplum nezdinde ahlak ve edebin bozulması olarak addedildiği yorumunu yapmaktadır. Georgios Salakides, "Women in the Kadı Sicilleri of Yenişehir (Larissa) in the Middle of the Seventeenth Century", *Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman society and culture, Festschrift Hans Georg Majer*, İstanbul: Simurg Kitabevi, 2002, C. 1, s. 210–211.

³⁶³ Faroqhi, *Stories of Ottoman Men and Women*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002, s. 187.

³⁶⁴ Jennings, "The Office of Vekil (Wakil)", s. 156. Gara, *a.g.e.*, s. 130. Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, Ankara: Beyan Yayınları, 1998, s. 18.

³⁶⁵ Fariba Zarinebaf-Shahr, "Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 241.

evlat sahibi olamadıkları için kocaları tarafından boşatılmış olduğu fikri ortaya atılabilir.³⁶⁶

Bu boşanma hadiselerinden birincisi 969 [1561/62] senesinde gerçekleşmiştir. Mehmed b. Bayezıd talak-ı bayin³⁶⁷ ile Narinşah bt. Rasul'u boşamıştır. Narinşah hukuki hakkı olan 1.000 akçe iddet nafakası ve mehr-i müeccel bedelini de alamamıştır. Hukuki olarak koca bu bedeli ödemek zorundadır. Fakat Narinşah'ın bu hakkından kendi isteği üzerine vaz geçmesi Mehmed'i mahkemede zor duruma düşmekten de kurtarmıştır.³⁶⁸ İslam hukuku uygulamasında kocasından boşanan kadın hukuki hakkı olan mehr-i müeccel bedelini³⁶⁹ aldığına dair mahkemeyi bilgilendirmek zorundadır. Eğer boşanan kadın bu hakkından vazgeçtiyse yine bu durumdan da kadıyı haberdar etmek durumundadır.³⁷⁰ Bu boşanmanın ardından Narinşah'ın 11 yıl sonraki hayatından kesit sunan bir hüccet kaydına daha rastlanmıştır. Bu şikâyet davasına göre Narinşah, komşusunun evine dahi zarar verecek kadar eski bir evde oturmakta ve evini tamir ettirmeye mali durumu elvermemektedir. Diğer taraftan yan komşunun, Narinşah'ı mahkemeye verirken kocasını ya da oğlunu değil de doğrudan Narinşah'ı dava etmesi ve Narinşah'ın mahkemeye bizzat kendisi çıkması, bu kadının bu tarihlerde kimsesiz birisi olduğunu düşündürmektedir.³⁷¹

³⁶⁶ Osmanlı toplumunda boşanmaların altında yatan en büyük sebebin özellikle erkek evlat sahibi olamamak şekline değerlendirilmektedir. Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, s. 156.

³⁶⁷ Karısını boşayan kocanın karısı ile tekrar evlenebilmek için başka bir evlilik yapmak durumunda kalmasına talâk-ı bâyin denir. Bu boşama eğer üçüncü kez tekrarlanıyorsa bu usul de geçerli olmaz. Bâyin bir talaktan bahsedebilmek için ya boşamanın nikâhtan sonra, fakat zifaktan önce gerçekleşmiş olması veya bir bedel karşılığında meydana gelmesi veya üçüncü talak hakkının da kullanılmış olması gerekmektedir. Bilmen, *a.g.e.*, C. II, s. 230.

³⁶⁸ ÜŞS, 22/158b–6.

³⁶⁹ Osmanlıda evlenecek erkek kız tarafına nikâh bedeli olarak mehir vermek zorundadır. Bu mehir “mehr-i mu’accel” ve “mehr-i müeccel” olmak üzere iki çeşittir. Kadın, “mehr-i mu’accel”ni evlenirken ya da bir müddet sonra alır. Fakat “mehr-i müeccel” bedel kocanın ölümü ya da boşama durumunda kadına ödenmesi gerekli bedeldir. Diğer taraftan eşinden boşanan kadın tekrar evlenebilmesi için en az üç ay yani üç hayız dönemini geçirmesi gerekir ki bu döneme “iddet” dönemi denmektedir. Karısını boşayan koca kadına mehir hakkı ile birlikte iddet nafakasını da ödemek zorundadır. Hanefi hukukuna göre mehrin tutarı iki tarafın anlaşmasıyla belirlenmektedir. Mehrin asgari miktarı 10 akçe ile 400 akçe arasında değişmektedir. Mehir ve nafaka bedelini daha çok kız ve erkeğin statüsü belirlemektedir. Nitekim karşılaşılan örneklerin bu yönde olduğu görülmektedir. Colin Imber, *Şeriatın Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 180; Iris Agmon, *a.g.e.*, s. 130–131.

³⁷⁰ İlber Ortaylı, *Anadoluda XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler*, *Osmanlı Araştırmaları*, C. I, İstanbul, 1980, s. 36.

³⁷¹ ÜŞS, 38/108b–3. Ayrıntılı olarak bkz. s. 89.

Mahallede bu boşanma sürecine benzer bir hadiseye 984 [1576/77] senesinde rastlanmaktadır. Mümine bt. Murat Rabiül-ahir ayının ondördünde (11 Temmuz) mehr-i müccel ve nafaka-i iddeti olan 1.000 akçelik hakkından vaz geçerek kocası Mustafa b. Memi ile ayrılmışlardır.³⁷² Mümine'nin bu şer'i haklarından vaz geçmesi ayrılık talebinin kendisinden geldiğini düşündürebilir. Eşinden boşanan Mümine'nin de en azından 998 [1589/90] senesine kadar tekrar evlenmemiş olduğu, şikâyet konulu bir kayıttan anlaşılmaktadır. Yan komşusu Uzun Ali oğlu Sefer'in evinden gelen suyun Mümine'nin tahta avlusuna zarar vermesi üzerine Mümine'nin davacı olarak mahkemeye çıkması evinde bir erkeğinin olmadığına bir kanıt olarak görülebilir.³⁷³

Elbette ki her boşanma vakasında kadınlar haklarından vaz geçerek davalar sonuçlanmıyordu. Bazı davalarda kadınlar haklarını almak için ısrarlı davranabiliyorlardı. Bu durum da boşanan çiftler arasında nafaka bedelleri konusunda anlaşmazlıklar yaşanmasına sebep oluyordu. Ahmed Çelebi Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Nebi Halife b. Rasul ve Emine bt. Üveys çifti 991 [1583/84] yılında boşanmışlardır. Boşanmalarının ardından Emine, Gülfem Hatun Mahallesi'ne yerleşmiş, büyük ihtimalle baba evine dönmüştür. Nafakasını alamadığını iddia eden Emine, eski eşine dava açarak mehir ve nafaka bedeli olarak 1.000 akçe talep etmiştir. Nebi Halife ise bu 1.000 akçenin 500 akçesini vermiş olduğunu, 500 akçe borcu kaldığını belirtince karı-koca arasında hayli sürtüşme yaşanmıştır. Bu arada eş-dost (Müslümanlar) araya girerek Emine'yi davasından vazgeçirmişlerdir.³⁷⁴

Mahallede yaşanan boşanma hadiselerinde İslâm hukukunun kadına bir hak olarak tanıdığı "Muhala" ³⁷⁵ türü boşanmalara da şahit olunmaktadır. "Muhala" eşlerin

³⁷² ÜŞS, 43/6a-2.

³⁷³ ÜŞS, 78/9a-2. Ayrıca bkz. s. 89-90.

³⁷⁴ ÜŞS, 61/86a-3, ÜŞS, 61/86a-4.

³⁷⁵ Bazı hukukçular İslâm hukukunda boşanmanın yalnız erkeğe has olduğunu ve kadının böyle bir hakkının bulunmadığını ileri sürmekteyseler de kadın istemediği bir evlilikten iki yolla kurtulma imkânına sahiptir: ya kadın bir mal genellikle mehir alacağı karşılığında kocasını kendisini boşamaya razı eder (muhalaa), veya belirli durumlarda mahkemeye müracaatla kazai boşanma (tefrik) talebinde bulunur. Muhalaada kocanın rızası gerektiği halde tefrikte bu rıza aranmaz. Sonuç olarak diğer mezhepler de göz önüne alındığında kadının madden ve manen evlilikten zarar gördüğü birçok durumda boşanma imkânına sahip olduğu, bu haktan mahrum kalmadığı görülmektedir. M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985, s. 42.

bir bedel ile karşılıklı anlaşarak ayrılması anlamına gelmektedir.³⁷⁶ “Muhala” yönteminde baş aktör kadın olup, hukuk kadına kendisini boşamayan kocasını boşama imkânı tanımaktadır. “Muhala”da sıklıkla kullanılan yöntem, kadının müeccel mehir ve iddet nafakası hakkından vazgeçme karşılığında kocasından boşanmasıdır. Boşanmanın mali külfetlerinden kurtulmak isteyen kocaların talak yetkilerini kullanmamakta direnerek, kadını “Muhala”ya zorladıkları sıkça görülen hususlardır.³⁷⁷ Fakat şimdi verilecek olan örnekte boşanmayı kadının talep etmesine rağmen mehir ve nafakasını da alabildiği gözlenmektedir. Annesi Marziye bt. İyas ile babalarından kalan miras konusunda anlaşmazlık yaşayan kardeşlerden Raziye bt. Mustafa denizcilikle uğraştığı anlaşılan Ahmed Reis b. Mustafa Reis ile evlidir. 993 [1585] senesinde Raziye eşinden boşanmak istemiş ve çiftler “Muhala” yolu ile ayrılmışlardır. Ahmed Reis eski eşine nafaka bedeli olarak 2.710 akçe vermiş, üstüne birer kat da elbise alarak eski eşini ihya etmiştir.³⁷⁸ Mehir ve nafaka bedellerindeki belirleyici faktör kız ya da erkek tarafının sosyal statüsüdür.³⁷⁹ Bu boşanmadaki nafaka ve mehir bedelinin diğer davalardakinden hayli yüksek olması bu çiftin sosyal gelir düzeyinin iyi olduğu konusunda bir ipucu da vermektedir.

Raziye’nin boşandığı eşi Ahmed Reis bir dava vesilesiyle tanıdığımız Mustafa Reis b. Ahmed’in oğlu olup, dedesinin adını almış olduğu gözden kaçmamaktadır. Mustafa Reis’i düzenlediği bir deniz yolculuğunda işçilerle yaşadığı anlaşmazlıktan dolayı yolunun mahkemeye düşmesiyle tanıma fırsatı buluyoruz. Mustafa Reis’in deniz seferlerinden hayli kazanç sağladığını bahsi geçen bu seferden çıkarmak mümkündür.³⁸⁰

Mahalle sakinleri arasında boşanma hadisesine konu olan bir başka şahıs da Fatıma bt. Ali’dir. Fatıma bt. Ali sadece bitirdiği evliliği dolayısı ile değil üç evlilik yapmış olma ihtimali ile de dikkati çekmektedir. 971 yılının Muharrem [Ağustos/Eylül 1563] ayında Fatıma bt. Ali eşi Hacı Mehmed b. Ahmed’den talak-ı bayin ile kendisini boşamasını istemiş ve bunun karşılığında mehr-i müeccel ve nafaka-i iddetinden

³⁷⁶ İzzet Sak, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhala’a (18. Yüzyıl Konya Şer’iye Sicillerine Göre)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, 2004, Konya, s. 93.

³⁷⁷ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi, 2002 s. 369.

³⁷⁸ ÜŞS, 61/196b-4.

³⁷⁹ Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, s. 180.

³⁸⁰ Mustafa Reis’in işçilere yapacağı ödeme toplam 120.000 akçedir. ÜŞS, 84/14a-3.

vazgeçmiştir.³⁸¹ Bu boşanma davasında Fatıma, oğlunun vekâleti ile eşinden boşanmıştır.

Miras, mehir ya da nafaka yolu ile mal varlığı edinebilen kadınların eşlerine borç vermeleri Osmanlı toplumunda rastlanılan bir durumdur.³⁸² Fatıma ile Hacı Mehmed'in boşanmalarından 1 ay (ya da 15 gün) önce Hacı Mehmed mahkemeye çıkarak karısına 13 sikke filori faiziyle beraber (muamele-i şeriyyeden) borcu olduğunu mahkemeye kayd ettirmiştir. Fakat Fatıma'nın, eşine yabancı para üzerinden faizle borç vermesi evliliklerinin hukuki bir oyun olabileceğini düşündürebilir. Belli ki ayrılmaya karar veren Fatıma eşinden alacağını garanti altına almak istemiştir.³⁸³ Bu kayıttan altı ay evvel Cemaziyel-ahir ayının ortalarında (Şubat) Fatıma bt. Ali adına bir kez daha rastlanmaktadır. Kayıtta Fatıma, kardeşleri Aişe, Sini ve Kani ile beraber Bulgurlu'daki çiftlik evlerini Hüseyin Usta b. Abdülhey'e satmıştır.³⁸⁴ Söz konusu Fatıma'nın Hacı Mehmed b. Ahmed'in eşi Fatıma olduğu varsayılırsa Fatıma'nın buradan aldığı hissesini eşine borç olarak vermiş olduğu yoruma açık olarak değerlendirilebilir.

Bu boşanma davasında Fatıma'ya vekillik eden oğlu Halil b. Ömer, baba adından da anlaşılacağı üzere Hacı Mehmed'den değil Fatıma'nın önceki eşinden değildir. Fatıma'nın eşinden boşandığı Receb ayında (Şubat/Mart) oğlu Halil b. Ömer'in içki içerken yakalanması manidardır.³⁸⁵ Yine aynı ay içerisinde Kefçe müezzini Nebi Halife b. Hasan ve Emin Halife b. Hasan'ın Ömer'e kefil olmaları da içki içmesi dolayısıyla olsa gerektir.³⁸⁶ Birbirinin davranışlarından sorumlu tutulan mahalle halkı bir imam kadar mahallenin asayişinden, ahlaka ve dine mugayir konulardan sorumludurlar. Bir Osmanlı mahallesinde kötü davranışların barınması zordur.³⁸⁷ İmamın yardımcısı durumunda bulunan müezzinlerin Halil b. Ömer'e kefil olmaları Halil'in sürekli içki içmediğinin ve güvenilir bir genç olduğunun da bir göstergesi sayılabilir. Aksi durumda böyle bir kefaletin gerçekleşmesi zordur.

³⁸¹ ÜŞS, 26/17a-223.

³⁸² Gerber, *a.g.e.*, s. 234; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 160.

³⁸³ ÜŞS, 26/16-2a/213.

³⁸⁴ ÜŞS, 25/15a-121. (970/1563)

³⁸⁵ ÜŞS, 26/68a-748.

³⁸⁶ ÜŞS, 26/68b-753.

³⁸⁷ Mutlu Özgen, "Geçmişimizi Anlamalı Kılan Mekânlar: Osmanlı Kentinde 'Mahalle'", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 2006, s. 63.

Son olarak incelenen dönemde, Fatıma bt. Ali ismine 993 [1585] senesinde rastlanılmaktadır. Fatıma bt. Ali'nin bu tarihte kızı Emine bt. Hüseyin'e kendine ait bütün malları hibe etmesinden ileri yaşıta bir hanım olduğunu düşünmek mümkündür.³⁸⁸ Bahsi geçen Fatıma'nın ise bu tarihlerde yaşlı bir hanım olması gerekir. Eğer bu hanım zikri geçen Fatıma ise, Fatıma'nın Hüseyin adında üçüncü bir eşi olduğundan da haberdar olunmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Fatıma, eşi Hacı Mehmed'ten ayrıldıktan sonra ya Hüseyin adında bir kişi ile evlenmiş ya da bu evliliği daha önce gerçekleştirmiştir.³⁸⁹

Bu boşanma hadiselerinin dışında boşanma aşamasına gelinmiş karı-koca arasındaki bir takım anlaşmazlıklar da mahkemeye intikal eden konular arasında yer almaktadır. Bu bahsedilecek örneklerin ikisinde karı-koca arasındaki anlaşmazlıkların altında yatan sebeplerin dine ve ahlaka aykırı davranışların getirdiği sorunlar olarak gündeme gelmektedir. Bunlardan ilkinde içki içen bir kocanın karısını bıktırmış olması, İslam hukukunda var olan şartlı talağı gündeme getirmiştir. İkinci örnekte çok küçük yaşıta evlendirilmiş olan çocukların yaşadıkları cinsel sorunların gündeme gelmesi aile hayatındaki mahrem konuların incelenmesi fırsatını doğurmuştur. Üçüncü örnekte mahkemeye intikal eden karı-koca arasındaki anlaşmazlık kocanın sapkın bir davranışını ortaya koymaktadır.

Osmanlı hukukunda kocanın talak yetkisini kullanırken başvurduğu yollardan birisi de şartlı talaktır. Şartlı talakta koca, karısını boşamayı bir işin yapılmasına veya karısının ya da kendisinin işlediği bir suça bağlamaktadır. O yanlış davranış meydana geldiğinde kadın ya da koca boşanma hakkını elde edebilmekte ya da doğrudan boşanma gerçekleşmektedir.³⁹⁰ Mahallenin içkiye müptela olan sakinlerinden Mahmud b. Mehmed mahkemeye başvurarak evliliğinin geleceğini böyle bir şarta bağlamıştır. Adı geçen kişi mahkeme önünde ve şahitleri Mevlâna Beşir ve Mustafa huzurunda, tekrar içki içtiği takdirde karısının kendisinden üç talak (talâk-ı selâse) ile boş olacağını beyan etmiştir.³⁹¹ Talak-ı selase ile boşanan çiftlerin tekrar birleşebilmeleri kadının önce

³⁸⁸ Bkz. s. 123–124.

³⁸⁹ ÜŞS, 61/103a–6.

³⁹⁰ Akyılmaz, *a.g.m.*, s. 369.

³⁹¹ ÜŞS, 15/59b–807.

farklı biri ile evlenmesini –hülle– gerektirmektedir.³⁹² Mahmud b. Mehmed’in geri dönüşü çok zor bir şart ortaya koyarak kendini bağlaması ilginçtir. Fakat kaynaklarda bu ailenin akıbetine dair başkaca bir bilgiye rastlanmamıştır.

Aile içi anlaşmazlıklardan doğan bir takım sorunların mahkemeye intikal etmiş olması Osmanlı ailesinin en mahrem konularına da vakıf olmayı sağlamıştır. Bu ailevi meselelerin birinde cinsel iktidarsızlık, diğerinde bir eşcinsellik vakası gündeme gelmektedir.

Boşanma konusunda tüm yetkiler kocanın elindedir. Fakat kadının, boşanmanın ardından geçimini sağlayacak paranın temini de iddet nafakası ve mehr-i müeccel bedeller ile garanti altına alınmıştır.³⁹³ Diğer taraftan karı-koca arasındaki mal ayrılığı ilkesi ve kadının malları üzerindeki tasarruf hakkı da kadını mağdur etmekten korumak amacına yöneliktir.³⁹⁴ Kocada olan boşanma yetkisi yalnız bir durumda kadına geçebilmekteydi. Kadının bu konudaki en haklı gerekçesi kocasının iktidarsız olmasıydı. Bunun dışında başka bir mazeretle kadının ayrılma talebinde bulunması zordur. Bu sorun evliliğin ilk gecesinde ortaya çıkmış ise boşanma sebebi olarak görülebilir fakat sonradan ortaya çıkmış iktidarsızlıklar için boşanma talebi söz konusu olamazdı. Kadın ayrılmak istediğinde kadı, kocaya bir yıl süre tanımaktadır. Koca bir yıl içinde cinsel ilişkide bulunabilirse ayrılık gerçekleşmeyecektir.³⁹⁵

Osmanlı toplumunda çeşitli bölgelerde zaman zaman bu tip örneklerle rastlamak mümkündür.³⁹⁶ İncelenen dönem içerisinde böyle bir hadiseye Gülfem Hatun Mahallesi’nde de rastlanmıştır. Gülpeş bt. Evrenos vekili Mehmed b. Ahmed’in vekâletiyle mahkemeye başvurarak altı yıldır evli olmalarına rağmen kocası Mehmed b. Osman ile aralarında hâlâ cinsel birleşmenin gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Fakat Mehmed b. Osman’ın ifadelerinden Mehmed’in ergenliğe henüz bir yıl önce girmiş

³⁹² Aydın, *İslâm–Osmanlı Aile Hukuku*, s. 38.

³⁹³ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, s. 212.

³⁹⁴ Jennings, “*The Legal Position of Women in Kayseri, a Large Ottoman City, 1590–1630*”, s. 122; Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo–Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, s. 37.

³⁹⁵ Colin İmber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Çev. Necmiye Alpay, Ed. Madeline C. Zilfi, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 81; Imber, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, s. 212.

³⁹⁶ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839–1876)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998, s. 60.

olduğunu öğreniyoruz. Mahkemenin, kendisinden bir yıl mühlet isteyen Mehmed'e istediği süreyi vermesi de hukuki süreç gereği olduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁷

İslâm hukukunda bülüğa erme yaşı hem kız hem de erkeklerde 15 olarak kabul edildiğine göre³⁹⁸ tahmini olarak şu anda Mehmed en fazla 16 yaşındadır. Bu çift altı yıldır evli olduğuna göre aşağı yukarı 10–11 yaşında evlendirilmiş oldukları ortaya çıkmaktadır.

İslâm hukuku evlenecek çiftler için bir yaş sınırlaması koymamıştır. Şer'i hukuka göre hangi yaşta olursa olsun çocuklar velileri tarafından evlendirilebilmekteydiler. Bunun için baliğ olma şartı da yoktur.³⁹⁹ Çeşitli çalışmalar Osmanlı toplumunda evlilik yaşının ortalama 12–15 arasında hatta daha küçük yaşlarda bile olabildiğini ortaya koymaktadır. Géza David tahrir defterlerinden yola çıkarak yaptığı araştırmada en yüksek bekâr erkek yaşını tespit etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda bulduğu bilgilere dayanarak verdiği bekâr erkek yaşının en yüksek 14 olması ortalama evlilik yaşı hakkında bir fikir vermektedir.⁴⁰⁰ 1917 tarihli *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* hükümlerinde uygulamaya konan yasaklardan da Osmanlı toplumunda evlilik yaşının oldukça erken olduğu ortaya çıkmaktadır. Dört mezhebin evlilik yaşı olarak alt bir sınır getirmemesi, gençlerin çocuk yaşta evlenmelerini yaygınlaştırmış ve bu hal yerleşik bir

397

Mahrusa-i Üsküdar'da vâki' Gülfâm Mahallesi'nde sâkin Gülpeş binti Evronos nâm hatun tarafından husûs-ı âtî'z-zikrde mâ-hüve tarîkü's-sübût şer'an vekâleti sabit olan râfî'-i hurûf Mehmed b. Ahmed nâm kemisne mahfil-i kazâda Mehmed b. Osman nâm kemisne mahzarında takrîr-i da'va idüb mezkure müvekkilem altı yıl mikdârı vardır mezbûr Mehmed'in taht-ı nikâhında olub ... cimâ'a kâdir olmamağın hala dahi bekardır. Asla cimâ'a kudreti yoktur. Suâl olundukda gıbbe's-suâl mesfûr Mehmed fi'l-vâki ilâ elân cimâ'a kudretim olmadı hala bekârdır dedikde ben bâliğ olalı bir yıldır bana mehl-i şer'i verilsün izale-i bekâret ve cimâ'a kudret olur dedikde târih-i kitâbdan bir yıl tamamına mehl-i şer'i verilüb mâ vak'a bi't-taleb kayd olundu. Tahrîren fi evâyil-i cemâziye'l-evvel sene 999. ÜŞS, 81/13b–5.

398

Géza David, "The Age of Unmarried Male Children in the Tahrir Defters (Notes on the Co-efficient)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. XXXI, Sayı: 3, Budapest, 1977, s. 348.

399

Akyılmaz, *a.g.m.*, s. 366.

400

David, *a.g.m.*, s. 349; Dror Ze'evi, *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 197. Evlilik yaşı Osmanlı topraklarında bölgelere göre değişiklik arz ettiği çeşitli bölgeler üzerine yapılan çalışmalarla ortaya çıkmaktadır. Örneğin Ze'evi Kudüs'teki kadınlar ile ilgili yazdığı makalesinde gençlerin ortalama 7 ya da 8 yaşlarında evlendirildiklerinden bahsetmektedir. Dror Ze'evi, "Women in 17th Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspectives", *International Journal Middle East Studies*, America, 27 (1995), s. 159. Diğer taraftan, Gara'nın Mostar ile ilgili yaptığı çalışması, gençlerin ortalama olarak ergenlik çağlarında evlendiklerini ortaya koymaktadır. Gara, diğer Osmanlı topraklarında olduğu gibi ergenlik öncesi evliliklere Mostar'da pek rastlanmadığını gözlemlemiştir. Eleni Gara, "Marrying in Seventeenth-Century Mostar", *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: toward a social and economic history: Studies in honor of John C. Alexander*, Ed. Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sariyannis, İstanbul: The Isis Pres, 2007, s. 123–124.

kültür halini almıştır. Kararname, İbn Sübrûme ve Ebu Bekir el-Esam'ın görüşünü kabul ederek bûluğdan önce çocukların evlendirilmelerini yasaklamıştır.⁴⁰¹

Toplumda cinsel heterodoksi tasvip edilmemesine rağmen bu tür olaylara da rastlamak mümkündür. Mahallenin sosyal kontrol mekanizmasının yoğunluk derecesi göz önüne alındığında eşcinselliğin de müsamaha ile karşılanmayacağı açıktır. Nev'îzâde Atâyî, XVII. yüzyılda kaleme aldığı eserinde dönemin ahlaki zaaflarından bahsederken eşcinsellik vakalarına değinmiş fakat onun bakış açısının Osmanlı toplumunu ne kadar yansıttığı tartışmalıdır.⁴⁰²

Bu araştırmada ele geçen bulgulara bir eşcinsellik suçlaması mevcut ise de bu iddia kanıtlanamamış, zanlı bu iddiayı reddetmiştir. Fakat bu suçlamanın ortaya atılması ya da zanlının kötü bir fiil işlemediğini savunması da eşcinselliğin tamamen toplumdan tecrit edilmiş bir davranış olduğu fikrine de imkân vermemektedir.

Ümmühan bt. İskender Selman b. Ahmed'i kendi yerine vekil tayin ederek mahkemede kocası Hacı İsa b. Nuh'u şikâyet etmektedir. Ümmühan kocasının sürekli İbrahim adında genç bir çocuk (emred) ile akşama kadar gezdiğini ve akşam olunca da yabanda birlikte yattıklarını ve eve hiç uğramadığını iddia etmekte ve kabahat işlediğini söyleyerek suçlamaktadır. Hacı İsa ise İbrahim ile beraber bazen İstanbul'a vaaz dinlemeye gittiklerini, bir gece de hamamda kaldıklarını ifade ederek aralarında kötü bir davranışın (fi'l-i şeni') yaşanmadığını söylemektedir.⁴⁰³

İncelenen beş boşanma hadisesinde ve üç aile içi anlaşmazlıklarda Osmanlı aile müessesesi ile ilgili bir takım bulgulara ulaşmak mümkün olmuştur. Eldeki örnekler elbette ki genellemeler yapmak için çok yetersizdir fakat konu ile ilgili yapılacak çalışmalar için bir veri niteliğini taşımaktadır. Bu kısımda Osmanlı'da kadınların sosyal hayattaki konumları, gençlerin evlilik yaşları, eşlerin ayrılık sebepleri ve bir Osmanlı aile hayatında yaşanabilecek anlaşmazlıkların neler olabileceği konuları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

⁴⁰¹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 216.

⁴⁰² Nev'îzâde Atâullah Efendi, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, Haz. Tunca Kortantamer, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 79-86.

⁴⁰³ ÜŞS, 81/16b-3.

4– Mahkemeye Gelen Şikâyetler Çerçevesinde Gündelik Hayattan İzler

Çok çeşitli hüccetlerin yer aldığı sicil kayıtlarında halkın şikâyetlerini içeren fazla sayıda davaya da rastlanılmaktadır. Bu şikâyetler ilgilinin mutlaka bir zararını veya uğradığı bir haksızlığı gidermek için olmalıdır, zarar gören taraf, bir şahıs, bir grup veya bir kurum olabilir. Şikâyetler genelde başkasının hakkını ihlal etmekten doğmaktadır.⁴⁰⁴ Ortaya çıkan şikâyet konulu davalarda şahıslar arasındaki ilişkiler ağı, şahısların bir bütün olarak oluşturdukları kollektif kimliği ve bu kimliğin oluşturduğu sosyal normları ortaya çıkaran veriler, dönemin anlayış ve algılayışını ortaya çıkarması bakımından önem arz etmektedir.

Bir toplumda kontrol mekanizması, benimsenen inanç ve normlar doğrultusunda şekillenir. Osmanlı mahallelerinde ortak şuurun oluşmasında en önemli faktör dindir. Mahalle halkının birbirine zincirleme kefil olması kontrol mekanizmasını güçlü kılan unsur olmuştur. Bir bakıma mahalle halkı, toplumsal değer ve normlara uyma noktasında birbirlerinin bekçiliği görevini üstlenmişlerdir. Kefalet sistemi mahalle içerisinde kamu vicdanının tasvip etmediği alışkanlıkları ve işleyenleri barındırmıyordu.⁴⁰⁵

Genellikle dine ve ahlaka aykırı davranışlar ile ilgili şikâyetlerin belli işleyiş tarzı mahallede yerleşmiş ve herkes buna aşina olup içselleştirmiştir. İnsanlar, mahalle yaşamında sosyal, kültürel ve dini normlara aykırı davranışları dikkatlice takip etmişler, şikâyet için mahkemeye çıktıklarında durumu kesin bir dille ifade edebilmişlerdir.⁴⁰⁶

İslâmi kurallara uygun bir şekilde hayat tarzı oluşturma gayreti içindeki Osmanlı toplumunda zaman zaman dine mugayir davranışlar da kendini göstermiştir. Gayrimüslim halkın içki üretip satması ve içmesi konusunda her hangi bir yasak yoktur. Fakat Müslüman halkın içki içmesi, üretip satması yasaklanmıştır. Dönem dönem bu konuda fermanlar çıkmış ve sıkı tedbirler alınmıştır.⁴⁰⁷ Müslümanların içki içmelerinin yasak olmasına ve caydırıcı hukuk kurallarına rağmen içki içen Müslümanlara

⁴⁰⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 51.

⁴⁰⁵ Hayri Erten, “XVII–XVIII Yüzyıl Konya’da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru”, *Türk–İslam Medeniyeti: Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya Özel Sayısı, Sayı: 5, Konya 2008, s. 170–171.

⁴⁰⁶ Erten, *a.g.m.*, s. 171.

⁴⁰⁷ Tunca Kortantamer, “17. Yüzyıl Şairi Atâyî’nin Hamse’sinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Görüntüsü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. I, İzmir, 1983, s. 93.

rastlanmıyor değildi. Örneğin, mahalle sakini Mehmed b. Yahya, Şirmerd b. Abdullah adlı komşusunun içki içmesinden rahatsız olarak mahkemeye şikâyetle bulunmuştur. Şirmerd arkadaşlarının ısrarı üzerine 4–5 kadeh şarap içtiğini söyleyerek suçunu hafifletmeye çalışmıştır. Fakat durum mahalle halkına sorulduğunda –İskender adında bir şahıs haricinde– hiç kimse Şirmerd’e kefil olmamıştır; çünkü mahalleli Şirmerd’in gece gündüz evinde içerek sürekli günah içinde yaşamasından ve genel tavırlarından rahatsızlık duymaktadır.⁴⁰⁸

Burada mahalle halkı “Müslümanlar ve cemaat” ifadesiyle nitelendirilmektedir. Mahalle halkı, cami ve mescidin devamlısı olduğu için belgelerde mahalle ahalisi genellikle cemaat ya da Müslümanlar diye de anılmaktaydı. Camiye devamlı gelme, mahalleli için komşularının nezdinde kendisinin güvenilir olup olmadığının da göstergesi idi.⁴⁰⁹ Şirmerd’i subaşıya teslim eden mahkemenin ne karara vardığı hakkında bir bilgi yoktur.

Osmanlı toplumu her toplum gibi ahlaki sorunlarla uğraşmıştır. Bazı belgeler XVI. yüzyıldan itibaren küçük çaplı fuhuş sektörünün varlığını ortaya koymaktadır. “Yaramaz” kadınların evlerini umumhaneye çevirdiklerine dair belgelere bu yüzyılda rastlanmaktadır. Fuhuş yapan kadınlar mahalleden atılmaları bir tarafa bulundukları şehirden de uzaklaştırılarak haps edilmekteydiler.⁴¹⁰ Umumhane denilen bu evler “buluşma mahalli” adı altında sahibi ya da kiracısı tarafından hayat kadınlarına tahsis edilen yerlerdir.⁴¹¹ İslâm ve Osmanlı ceza kanunlarında zina ile fuhuş arasında kesin bir ayırım yapılmamıştır. Bunu Ebussuud Efendi’nin (1490–1574) fetvalarında da görmek mümkündür.⁴¹² 1858 tarihli Ceza Kanunu’nun yayınlanması ile birlikte zina ve fuhuş birbirinden ayırt edilmiş, fuhşun cezaları belirlenmiştir. Bu kanunun yayınlandığı yıllarda artık fuhşun adı sanı belli genelevlere (kâr-hane) taşındığı bilinmektedir.⁴¹³

⁴⁰⁸ ÜŞS, 15/82a–1053.

⁴⁰⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 170; Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, s. 73.

⁴¹⁰ Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1987, s. 57.

⁴¹¹ Zafer Toprak, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar 1914–1933”, *Tarih ve Toplum*, C. VII, Sayı: 39, İstanbul 1987, s. 32.

⁴¹² Ertuğrul Düздаğ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’nin Fetvaların Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1988, s. 159.

⁴¹³ Aydoğan Demir, *a.g.m.*, s. 7.

Şehirde fuhuş yuvaları ile mücadele edilmesi zaman zaman gündeme gelmekte, şüpheli evler kadı marifetiyle kontrol ve teftiş edilmektedir.⁴¹⁴ Lewis, İngiliz seyyah John Sanderson'un verdiği bilgilere dayanarak XVI. yüzyılın sonlarında (1593) İstanbul'daki meslek gruplarını sayarken hayat kadınlarının da sayısını 1.000 olarak vermektedir.⁴¹⁵

Mahalle şuuru tarafından en istenmeyen davranış ve ilişki türü elbette ki gayrı meşru cinsel ilişkiler ve davranışlardır. Şayet bu yönde bir kanaat oluşursa, mahalle halkı anında mahkemeye giderek şikâyetle bulunmaktadır. Üsküdar'ın merkezinde yer aldığı tahmin edilen bu tarz bir ev Gülfem Hatun Mahallesi'nin müezzininin burayı ziyareti dolayısıyla dikkatimizi çekmiştir. Hüsrev Çelebi adı ile anılan bu evin “meşhur ev” diye ifadelendirilmesi bu çeşit evlerin bu isimle anıldığını göstermesi açısından da önemlidir. Sultan Mahallesi'nde yer alan bu evin sahibinin ya da kiracısının Hüsrev Çelebi olması tahmin edilebilir bir durumdur. Demek ki Hüsrev Bey, evinin bu işler için kullanılmasına rıza gösteriyor ya da buluşmalarla bizzat kendisi ilgileniyordu. Elbette ki tahmine dayalı bu yorumlar beraberinde bir takım soru işaretlerini doğurmaktadır. Örneğin, bu evin “meşhur” olarak tarif edilmesi evin varlığının sürekliliğine işaretler. Ahlaki konularda hem devlet hem toplum oldukça sıkı tedbirler almışken bu ev nasıl “meşhur” olabildi?⁴¹⁶

968 [1560/61] tarihinde Gülfem Hatun Mahallesi müezzini kadı huzuruna çıkartılmıştır. Saray (atiye-i aliyye) kapıcılarından olan İlyas b. Abdullah ikinci vaktinde Hafız Ali'yi bahsi geçen eve “avretler” koyarken gördüğünü söylemektedir. Müezzin Hafız Ali vaziyeti kurtarmaya çalışarak dün ikinci vaktinde Mustafa b. Abdullah ve Ahmed b. Abdünnehiy adındaki şahısları bu evde gördüğünü, fakat aklına kötü bir şey getirmeyerek oradan ayrıldığını ifade etmektedir. Hafız Ali tekrar ertesi sabah kontrol etmek için bu eve geldiğini, bahsi geçen kişileri orada gördüğünü fakat

⁴¹⁴ Kemal Beydilli, “Stephan Gerlach'ın Rûznâme'sinde İstanbul”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, 29 Mayıs – 1 Haziran 1988: *Bildiriler*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 97–98. XVI. ve XVII. yüzyıllardaki ahlaki bozuklukları tasvir etmesi bakımından ayrıca bkz. Tunca Kortantamer, *a.g.m.*, 93.

⁴¹⁵ John Sanderson, *Travels in the Levant*, Ed: Sir William Foster, Londra, 1931. Aktaran: Bernard Lewis, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, Çev. Ömer Faruk Birpınar, 1. baskı, İstanbul, 2006, s. 99.

⁴¹⁶ Genelev işletenlerin de mahalleden ihraç edildiğine dair belgeler mevcuttur. Yaşar Tekin, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zîr Suç ve Cezaları (1179/1765)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ali Bardakoğlu), İstanbul, 1995, s. 97.

“avretlerden” kimseyi görmediğini söyleyerek kendini savunmuştur.⁴¹⁷ Sicillerdeki çoğu hüccet kaydında olduğu gibi mahkemenin dava ile ilgili vardığı yargının sonucu kayıtlarda yer almamaktadır. Hem dini bir görevli hem sosyal kontrol mekanizmasının en tepedeki ismi olan imamın başyardımcısı konumunda bulunan müezzinin toplum nezdindeki itibarı şu an için de tahmin edilebilir bir durumdur.

Osmanlı şehir yaşamı Osmanlı’da aile masumiyeti ve mahremiyeti çerçevesinde gelişen bir mimari karakter ortaya koyar.⁴¹⁸ Mesela evlerin birbirlerinden yüksek yapılması komşunun avlusunu görme imkânı vermesinden dolayı yasaklanmıştır. Pencerelerin komşunun ev hayatını rahatsız etmeyecek şekilde açılması, ev kapılarının birbirlerinin karşısına gelmemesi gibi düzenlemeler bu ilkenin varlığından kaynaklanmaktadır. Mahallenin biçimlenişi ilk yapı yapanı sonrakilere göre daha ayrıcalıklı kılmaktadır. Yeni bir ev kendisinden önce var olanın yol hakkını, manzarasını, mahremiyetini bozacak şekilde yapılamazdı.⁴¹⁹ Ayrıca, aynı mahallede yaşama, fertler arasında dayanışma ve sorumluluğu beraberinde getirmiştir. Bu duygu ve bilinç içerisinde mahalle halkı kendilerini mahallede olup-bitenden sorumlu hissetmiş, ortaya çıkan istenmeyen bir davranışın veya mahallenin düzenine zarar veren bir gelişmenin önlenmesine gayret etmiştir.⁴²⁰

Bu bağlamda mahalle hamamı ile ilgili olarak mahallelinin ortak bir şikâyeti söz konusu olmuştur. Burada sözü geçen hamamın⁴²¹ yeri hakkında kaynakların verdiği bilgi aydınlatıcı değildir. Mahallede ismi sıkça geçen Hacı Hasan b. Merdan bu hamamın karşısına bir ahır inşa ettirmiştir. Üstelik Hacı Hasan ahırın hamama bakan tarafına kapı açınca hamama girip çıkan kadınlar ve çoluk-çocuk (evlâd u ‘ıyâl) bu durumdan hayli rahatsız olmuşlardır. Bu durumun en kötü tarafı da Hacı Hasan’ın bu ahırını gelip geçen halk için yaptırmasıdır. Yani bu ahıra birçok yabancı girip çıkacaktır.* Mahalle halkı topluca mahkemeye müracaat ederek durumu izah etmiş ve bu durumdan oldukça muztarip bulunduklarını dile getirmişlerdir. Hacı Hasan ise bu ahırını gelip

⁴¹⁷ ÜŞS, 22/90b-1.

⁴¹⁸ İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi –Sosyolojik Bir Yaklaşım-*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 60.

⁴¹⁹ Kuban, *a.g.m.*, s. 243.

⁴²⁰ Hayri Erten, *a.g.m.* s. 175.

⁴²¹ Her mahalle için mutlaka bir hamam bulunması şart değildir, bir hamam birkaç mahalle tarafından ortak olarak da kullanılabilir. Kuban, *a.g.m.*, s. 244.

* Burada “ayende ve revende” tabiri kullanılmaktadır. Gelip geçen manasında kullanılan bu terim büyük ihtimalle “yabancılar”ı kastetmektedir.

geçenler için değil, kendi ihtiyacı için yaptırdığını ifade etmiştir. Sonrasında mahkeme görevlileri, bu mahalle keşfe geldiklerinde Hacı Hasan'ın hamama karşı olan kapıyı iptal ederek başka cepheden kapı açmış olduğunu görmüşlerdir. Hacı Hasan ahırını gelip geçen halka kullandırmayacağına, sadece kendi ihtiyaçları için kullanacağına söz vermektedir.⁴²²

Osmanlı döneminde mahalle kolektif bir kimliği de ifade ettiği için yukarıda adı geçen şikâyet sürecinde Üsküdar Mahkemesi'ne başvuran bu kişiler, mahalleleleri adına konuşmaktadırlar. Osmanlı dönemi belgelerinde bu türden mahalle sözcüleri kendilerinden “biz” diye söz ederler; buradaki “biz” genellikle “bizim mahallede oturanlar” ile eşanlamlı olurdu.⁴²³

Mahalle halkının ortak sorunlarının halkın toplu şikâyeti ile çözümlendiği mahalle yaşamında, kapı komşuları arasında da kişisel sorunlar yaşanabilmekteydi. Komşular birbirlerinin rahatını ve huzurunu bozacak davranışlardan kaçınmak zorundaydı. Mahallede kadı sicillerine yansıyan mahalle içi şikâyete gerekçe olarak gösterilen konulardan birisi de komşunun avlusunun çok eski oluşuyla ilgilidir. 969 [1561/62] senesinde kocasından boşanan Narinşah bt. Rasul 980 [1572/73] senesinde tekrar karşımıza çıkmaktadır. Yan komşusu Hızır b. İdris, Narinşah'ı mahkemeye şikâyet etmiştir. Fakat Hızır'ın, kocası yerine Narinşah'ı şikâyet etmesi evin sahibinin Narinşah olduğunu göstermektedir.⁴²⁴

Narinşah'ın evinin ve avlusunun çok eski (köhne) ve bakımsız olması Hızır'ın evine de zarar vermektedir. Bu durumdan rahatsız olan Hızır mahkemeye çıkarak vaziyeti anlatmıştır. “Cemaat-i Müslimin”in de Hızır'a hak verdiği bu davada durumu yerinde inceleyen mahkeme, avlunun Hızır'a verdiği zararın çok aşikâr olduğu kanısına varmıştır. Hızır'ın evine dokunan zararın ne çeşit bir şey olduğu düşünüldüğünde akla şu ihtimaller gelebilir. Avlu köhne olduğuna göre duvarı yıkık olup Hızır'ın avlusu ya da bahçesi görüldüğü için “evlad u ıyal” rahatsız olmaktadır, ya da avlu duvarı yan yattığı için Hızır'ın evine zarar vermektedir. Genelde avlular o dönemde ahşap olduğu

⁴²² ÜŞS, 32/2a-4.

⁴²³ Işık Tamdoğan-Abel, “Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine “Bizim Mahalle”, *İstanbul*, Sayı: 40, İstanbul, 2002, s. 66.

⁴²⁴ Konuyla ilgili olarak bk. 78-79. sayfalara

için ahşap kokmuş olabilir yahut avluda haşerat oluşmuş olup Hızır'ın avlusunu da etkilemiş olabilir. Bu ve buna benzer ihtimalleri çoğaltmak mümkündür. Fakat bu tamirat, Narinşah'ın bütçesini zorlayacaktır çünkü Narinşah zor şartlar altında yaşamaktadır: “kadimü'z-zamandan tuta geldim, havlumdur (avlu) yine tutarım ve kudretim miktarı tamir eylerim”.⁴²⁵

Narinşah örneğiyle aynı kaderi paylaşan bir başka olay 998 [1589/90] senesine aittir. 984 [1576/77] senesinde eşinden ayrıldıktan sonra evinde bir erkek olmadığı anlaşılan Mümine bt. Murad, Uzun Ali oğlu Sefer'in kapı komşusudur. Dul bir kadın olan Mümine bt. Murad'ın yan komşusu Sefer'in oluğundan avlusuna su akmakta ve bu durumdan avlu tahta olduğu için zarar görmektedir. Bunun üzerine Mümine mahkemeye çıkarak Sefer'i şikâyet etmiş ve görevlilerin gelip keşif yapmasını talep etmiştir. Mahkeme hassa mimarlarını ve Müslümanlardan bazı ileri gelen kişileri keşif için görevlendirmiştir. Hassa mimarlarından Esad Cafer b. Piri, Mümine'nin avlusunun zarar gördüğü kanaatine vararak akan su için bir taş kaldırım yapılmasına ve araya taştan duvar örülmesine karar vermiştir.⁴²⁶

Mahalle sakinlerinin aralarında yaşadıkları sorunlar bir tarafın karşı tarafa para vermesiyle de çözüldüğüne tanık olunmaktadır. Mesela Murat b. Mehmed yan komşusu Ali b. Mustafa ile bazı sorunlar yaşamışlardır. Bu sorunun yine avlu ile ilgili olduğu bahsinin geçmesine rağmen ayrıntısından bahsedilmemektedir. Bu komşular arasındaki anlaşmazlık Ali'nin Murad'a 5 sikke altın vermesiyle çözülmüştür.⁴²⁷

Mahallelerin yerleşim şekli, sosyal kontrolün sağlanmasını kolaylaştıracak şekilde dizaynedilmiştir. Osmanlı mahallelerinin oluşum şekli ve mimari özelliği halkın mahalleye hâkim olmasını sağlamaya yöneliktir. Sözgelimi mahalleye giriş-çıkış yapılacak yerlerin sayısı sınırlıdır ve bunlar, gerektiğinde kontrol altında tutulabilecek özelliğe sahiptir. Osmanlı mahallelerinde bu yapıya çıkmaz sokak denmiştir. Çıkmaz sokak oluşumu mahallede sağlanmaya çalışılan oto-kontrolü de etkin kılmaktadır.⁴²⁸

⁴²⁵ ÜŞS, 38/108b-3.

⁴²⁶ ÜŞS, 78/9a-2. Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. 79. sayfaya.

⁴²⁷ ÜŞS, 29/73a-2.

⁴²⁸ Erten, *a.g.m.*, s. 164.

İslâm hukukuna göre bir evin önü, diğer sokak sakinleri şikâyetçi olmadıkça, o ev tarafından kullanılabilir. Çıkmaz sokağın oluşumu da, ilk kuruluş aşamasında, bir evden çıkanın ortak yola varmasını sağlayan bir özel yol niteliği taşır. Bu özel yol (tarik-i has) bir eve ait olabildiği gibi, birkaç evin ortak yolu da olabilir.⁴²⁹

İki kardeş arasındaki bir dava sebebiyle mahallede bir çıkmaz sokağı ve sakinlerini tanıma imkânı doğmuştur. Çıkmaz sokak iki ev tarafından paylaşılmaktadır. Bu evlerin birinde Abdi b. Sefer, diğer evde Abdi'nin kızkardeşi Cemile ve eşi el-Hac Hasan b. Turmuş oturmaktadır. Abdi ve Cemile kardeşler çıkmaz sokağı geçiş yeri olarak ortaklaşa kullanılmaktadırlar. Bu ortak geçiş kullanım alanına Cemile ve eşi Hacı Hasan ev yaptırdıncı iki kardeş arasında bir hayli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Öteden beri bu mesele iki kardeş arasında husumet yaratmış, Cemile ve eşi el-Hac Hasan b. Turmuş ev yapmaya kalkıştıklarında da Abdi'nin şikâyeti üzerine evin yapımı durdurulmuştur. Öncesinde Abdi, kardeşi ve eşi ile tartışarak mahkemeden naib çağırtmış ve mahkeme tarafından inşaat durdurulmuştur. Hacı Hasan b. Turmuş ailesi tekrar inşaata başladığında eniştesi ile mahkemelik olmuşlardır.⁴³⁰ İslâm hukukuna göre evin önüne bir yapı inşa etme ya da buranın değişik şekillerde kullanılma hakkı mevcuttur. Fakat bu hak bir şikâyet geldiği takdirde ortadan kalkar.⁴³¹ Kayıtlarda kararın ne olduğuna dair bir bilgi yoksa da davanın Abdi'nin lehinde bir doğrultuda yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Diğer bir şikâyet konusu yine Hacı Hasan b. Turmuş ile ilgili olup, bu defa davalı konumda bulunmaktadır. Bu davaya göre Hacı Hasan bilmeden sakat bir hayvan satın almıştır. Davanın işleyişinden anlaşıldığına göre muhtemel ki satıcı bu durumu kabul etmemektedir. Hacı Hasan 979 [1571/72] senesinde Gebze'de ikamet etmekte olan İbrahim adlı bir şahıstan bir at satın almıştır. Hacı Hasan satın aldığı atın ayaklarının tutulmuş olduğunu fark edince atı ve satın aldığı şahsı da yanına alarak mahkemeye çıkmıştır. Malı satan kişinin çarşı esnafından olması ihtimal dâhilindedir.

⁴²⁹ Kuban, *a.g.m.*, s. 243.

⁴³⁰ ÜŞS, 52/15b-2. Hac Hasan b. Turmuş'un 978 [1570/71] tarihinde Marziye'nin çocukları Mehmed Çelebi b. Hasan ve Aişe bt. Mustafa'nın aralarındaki alım-satım davasında şahitlik etmesi bu aile ile yakınlıklarını da göstermektedir. ÜŞS, 35/111a-1.

⁴³¹ Kuban, *a.g.m.*, s. 243.

Durumu mahkemeye anlatan Hacı Hasan, bir baytarın atın ayaklarının “kadim üz zamandan” tutulmuş olduğu yönünde teşhis koyması için talepte bulunmaktadır.⁴³²

Başka bir dava kaydında ise kayıp bir malın izi sürülürken bir hırsızlık vakası ile karşı karşıya kalınmaktadır. Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerinden olan Hüseyin 987 senesi Rabiülevvel ayında [Nisan/Mayıs 1579] mahkemeye çıkarak İbrahim b. Mehmed’in sorgulanmasını istemektedir. Hüseyin yakın bir zamanda sincap kürkünden yapılmış, kollu (uzun yenlü) olan yeşil feracesini kaybetmiş olduğunu ve bu feraceyi İbrahim’in üzerinde görenler olduğunu ifade ederek durumun ondan sorulmasını talep etmektedir. Mahkeme İbrahim b. Mehmed’i çağırarak bu durumu ondan sorduğunda İbrahim bu feraceyi Camis Bey’in adamı olan İbrahim Subaşı’nın kendisine emanet etmiş olduğunu, iki gün kendisinde kaldığını ve tekrar bu feraceyi İbrahim subaşıya teslim ettiğini ifade etmiştir.⁴³³ Daha sonra bu feracenin cebinden mavi renkte bir kese ve içinden 152 adet akçe, bir kalb gurusu ve iki tane anahtar çıkmıştır. İbrahim ise paraların kendisine ait olduğunu kalb kuruşu ise yolda bulduğunu ifade etmektedir.⁴³⁴ Daha fazla ayrıntısını bilemediğimiz bu olayda Hüseyin’in kayıp feracesinin İbrahim Subaşı’nın elinde bulunduğu açığa çıkmaktadır. Subaşının bu feraceyi sahibinden habersiz ne şekilde ele geçirdiği ya da İbrahim’in iddialarının ne kadar doğru olduğu ve mahkemenin nasıl bir sonuca vardığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmaması bu kayıtlarla ilgili değerlendirmeleri de zorlaştırmaktadır.

Zaman zaman emanet edilen mallar kişiler arasında husumet doğurabilmekte ve mahkemede şikâyet konusu olabilmekteydi. İslam hukukunda emanet bir mal emanetçiye bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Fakat kazara emanet mala bir zarar geldiğinde emanetçi bu duruma kefil olmaz.⁴³⁵ Bahsedilecek örnekte, emanet malın çalınmasıyla emanetçi kişi zan altında kalmıştır. Mahkeme malın çalındığına dair emanetçiden şahit talep etmektedir. Aralarında anlaşmazlık yaşayan bu iki hasım Diyarbakırlı olup Üsküdar ya da Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerinden olup olmadığı bilinmemekle beraber geçici olarak Üsküdar’a gelmiş oldukları kanaati hâsıl

⁴³² ÜŞS, 37/18b–1.

⁴³³ ÜŞS, 48/107a–3.

⁴³⁴ ÜŞS, 48/107a–4.

⁴³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Haz. Ali Himmet Berkî, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1959, s. 145–146.

olmaktadır.* Mahallede askerî zümre içerisinde yer alan şahıslardan biri olan Gedik Ahmed b. Seydi'yi bu iki Diyarbakırlı hasım arasında arabuluculuk görevi üstlenmiş olarak görüyoruz. Diyarbakırlı Hasan b. Karaali, hemşehrisi Şahali b. Hüseyin'e bir torba içinde bir takım eşyaları emanet bırakmıştır. Fakat bu emanet Şahali'nin evinde dururken bir hırsız evin kilidini kırarak bu emaneti çalmış ve bunun sonucunda Şah Ali mahkemede davalı konuma düşmüştür. Gedik Ahmed ise üç gün için Şahali'ye kefil olmuş, üç günün nihayetinde şahit getiremeyen Şahali'yi kadı huzurunda Hasan'a teslim etmiştir. Fakat Hasan, Şah Ali ile ilgili davasını geri almış ve Hasan'ın şüpheleri Kör Şeyh adında bir şahsa kaydığı için davacı olduğu kişiyi Kör Şeyh olarak değiştirmiştir.⁴³⁶

5- Gündelik Hayat İçerisinde Köleler

Osmanlı toplumunda köle ve cariyelerin sahiplerine hizmetleri ömür boyu olmayıp yedi ila dokuz yıl arasında değişen bir süredir. Bir köle en fazla dokuz yılın sonunda kadından azat edildiğine dair bir belge almaktaydı. Hatta bazen köle ve cariyeler mahkemeye başvurarak azledilmelerini talep etmektedirler.⁴³⁷ Hürriyetlerine kavuşan azatlı köle ve cariyeler diğer vatandaşlar gibi tüm medeni, hukuki ve sosyal haklarına kavuşmaktadırlar.⁴³⁸ Azat edilmiş köleler hizmet sürelerinin dolmasıyla beraber ya Müslüman olup Osmanlı topraklarında hayatlarını kurup yaşamaya devam etmişler ya da ülkelerine geri dönmüşlerdir. Fakat bir kölenin Müslümanlığı kabulü, onun azat edilmesini de gerektirmiyordu. İthal edilen köleler sahibinin dinini kabul ettikleri için İslâm topraklarındaki kölelerin büyük çoğunluğunun aslında Müslüman olduğunu görmekteyiz.⁴³⁹

Kölelerin ya da herhangi bir gayrimüslimin İslâm'a girmesiyle onun mühtedi olduğuna vurgu yapılarak baba adına “Allah'ın kulu” manasında Abdullah adının

* Davada bu iki şahıs Diyarbakır'dan Hasan b. Karaali ve Şahali b. Hüseyin ifadeleri ile geçmektedir ÜŞS, 61/71b-3.

⁴³⁷ Ali İhsan Karataş, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, *İstem*, c. V, Sayı: 9, Konya, 2007, s. 144.

⁴³⁸ Raphaela Lewis, *a.g.e.*, s. 92.

⁴³⁹ Ehud R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840–1890*, New Jersey: Princeton University Press, 1982, s. 6.

verilmesi o dönem Osmanlı toplumunda yaygın bir uygulamadır.⁴⁴⁰ Baba adının kullanılmamasının nedeni mühtedinin gerçek baba adının kaydedilmemesidir. Fakat bütün baba adı Abdullah olanlara mühtedi demek de doğru değildir. Müslüman aileden gelen kişilerin baba adlarının Abdullah olması da zaman zaman rastlanılan bir durumdu fakat yaygın değildir.⁴⁴¹ Babası Abdullah olarak kaydedilenlerin bir kısmı herhangi bir sebeple esir edilmiş ve anası babası kaybolmuş Müslüman çocukları da olabilmekteydi.⁴⁴² Ancak, bu çalışmada hata ihtimali de kabul edilerek babası Abdullah olarak kaydedilen kimseler mühtedi olarak addedilmiştir.

Gülfem Hatun Mahallesi'nde Osmanlı topraklarında yaşamayı tercih ederek Müslüman olan Gayrimüslimlerin ve azatlı köle sayısının az olmadığı görülür. Herkes gibi evlenip mülk edinebilen ve meslek sahibi olabilen azatlı köle ve cariyeler mahalle halkı içinde bir birey olarak kabul görmüşlerdir. Azat edilip hürriyetlerine kavuşan köle ve cariyelerin mahkeme kayıtları ile izleri sürüldüğünde bu sonuçlara varmak mümkündür.

Sicillerde kölelerin azat edilmelerinin çeşitli şekillerine rastlamak mümkündür. Örneğin efendi, kölesi ile bir fiyat üzerinde anlaşarak kölenin bu bedeli ödemesiyle birlikte köle özgürlüğüne kavuşabiliyordu.⁴⁴³ Mahallede askerî zümreye mensup bir devşirme olduğu tahmin edilen Gazanfer b. Abdullah adlı sipahinin Gürcü asıllı kölesi Receb'i azat etme şekli hayli ilginçtir. Sonrasında iptal edilip geçerliliğini yitiren bu davada Gazanfer'in, kölesine kendi kayığını 200 filoriye satarak her ay 200 akçe taksit şeklinde ödemesi kararlaştırılmıştır. Receb'in hürriyetine kavuşabilmesi için bu ödemelerini tamamlaması şartı koşulmuş fakat Receb'e kefil bulunamaması davanın ve dolayısıyla anlaşmanın iptaline sebep olmuştur.⁴⁴⁴

Köleler azat edildikten sonra önceki durumlarına bakılmaksızın hatırı sayılır görevlere getirilmekteydiler. Örneğin azat edilen kölelerden iş kurarak zamanla zengin

⁴⁴⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadî Yapısı*, İstanbul: Tavas Köy ve Belediyelere Hizmet Götürme Birliği Yayınları, 2002, s. 55.

⁴⁴¹ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait tereke Defterleri (1545-1659)", s. 11.

⁴⁴² Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri", *Belleten*, C. XI, Sayı: 41, s. 213 v.d.; Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1988, s. 39.

⁴⁴³ Toledano, *a.g.e.*, s. 5.

⁴⁴⁴ ÜŞS, 43/35b-2.

ve servet sahibi olanlarına rastlanıldığı gibi⁴⁴⁵, resmi görevlere getirilerek vezaret rütbesine kadar yükseltilenlere de rastlamak mümkündür.⁴⁴⁶ İncelenen sicillerde mahallede bu konuyu destekleyecek çok sayıda davaya rastlanmaktadır. Rus asıllı Ferhat b. Abdi 978 senesi Şevval'inden [Şubat/Mart 1571] beri Memişah b. Şaban'a sekiz yıl süre hizmet etmesinin ardından 5 Zilkade 986 [14 Ocak 1578] tarihinde hürriyetine kavuşturulmuştur.⁴⁴⁷ Hemen akabinde Cebecibaşı vakfının kaymakam mütevellisi görevine getirildiği anlaşılan Ferhad b. Abdi'ye 25 Muharrem 987 [24 Mart 1579] tarihli bir hüccette rastlanılmaktadır.⁴⁴⁸

970 [1562/63] senesinde Gülfem Cami'sinin müezzini olan Ali b. Abdullah'ın da azatlı bir köle olduğunu olaylar bütünü içerisinde çıkarmak mümkündür. Ali b. Abdullah'ın hürriyetine kavuşmasının ardından, Gülfem Hatun Mahallesi'nde hayatını kurduğu, mahallenin önde gelen kişileri arasında yer aldığı, bulunduğu görevden anlaşılmaktadır. Elindeki mülkünü koruyabilmek adına değişik bir yola başvuran Ali b. Abdullah sicil kayıtları arasında dikkati çeker. Ali b. Abdullah yüksek ihtimalle yine kendi gibi azat edilmiş bir cariye olan Kadem bt. Abdullah ile evlidir. Bu tarihte Ali b. Abdullah'ın yine azatlı bir köle olduğu anlaşılan Mahmud b. Abdullah ile bir yer üzerinde davaları olmuştur. Aralarındaki anlaşmazlık aydınlık kazanmamakla beraber Ali b. Abdullah'a ait bu yer üzerinde Mahmud b. Abdullah'ın hak talep etmesi yüksek ihtimaldir. Ali b. Abdullah'ın Şevval ayının son günlerinde mevzu olan bu yeri eşi Kadem'e satarak yer üzerindeki bütün haklarını ona teslim etmesi böyle bir ihtimal üzerinde durulmasını gerektirir.⁴⁴⁹

Bu davadan üç yıl sonra 973 yılının Ramazan [Mart/Nisan 1566] ayında bu dava ile hem isim hem de konu açısından benzerlik arz eden diğer bir davaya rastlanması ilginçtir. Yine burada davaya konu olan hanımın adının Kadem bt. Abdullah adında azatlı bir cariye ve askeri zümreden devşirme olduğu tahmin edilen eşi

⁴⁴⁵ Özdeğer, *a.g.e.*, s. 41.

⁴⁴⁶ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 2. Baskı, Ankara: M.E. B, 1971, s. 302.

⁴⁴⁷ ÜŞS, 48/11a-1.

⁴⁴⁸ ÜŞS, 48/61a-3.

⁴⁴⁹ ÜŞS, 25/39a-1.

İskender b. Abdullah⁴⁵⁰ ile daha farklı da olsa bir alış-veriş içerisinde bulunması yukarıdaki konu ile benzerliğini ortaya koymaktadır. Bir hükümde İskender b. Abdullah'ın isminin sonunda “er-racil” lakabının geçmesi yaya bir asker olduğunu göstermektedir.⁴⁵¹ Kadem bt. Abdullah ya iki evlilik yapmıştır ya da daha kuvvetli bir ihtimal ile mahallede Kadem bt. Abdullah adında başka bir hanım daha vardır. Kadem bt. Abdullah'ın Mehmed Çelebi b. Hasan ile Mehmed b. el-Hatib'in evleri arasında iki evi bulunmaktadır. Bu evlerden biri olan, meyve ağaçları ile dolu bahçe içerisindeki ev 3.000 akçe değerindedir. 973 [1565/66] senesinde Kadem bu evini eşi İskender'in 3.000 akçe değerindeki cariyesi ile takas etmiştir. Buradan hareketle azatlı kölelerin köle edinme haklarının da mevcut olduğu görülmektedir.⁴⁵² Eşler arasındaki bu ilginç alış-verişteki maksadı anlamak güçtür. 984 [1576/77] senesinde ise bu iki hanımdan birisinin vefat ettiği görülmektedir.⁴⁵³

İskender b. Abdullah ve Kadem bt. Abdullah'ın hayatlarına nüfuz edildiğinde tahminlere dayanarak bir aile portresi çizmek mümkündür. İskender yine mahalleliden olan Hüma bt. Ferhat Reis'in evini Gülfem Hatun Vakfı'na rehin bırakması ile ilgili 977 [1569/70] tarihli bir davada vekilliğini üstlenmiştir.⁴⁵⁴ 980 [1572/73] senesinde Hüma'nın aynı evini Muslihiddin Reis b. Aşçı Hasan'a satması ile ilgili davada vekillik görevinin İskender b. Abdullah'ın oğlu olduğu sanılan Mehmed b. İskender'e devredilmesi, İskender'in çocuklarından birini de tanıma fırsatını sunmaktadır.⁴⁵⁵ İki davadan yola çıkarak İskender'in ayrıca iki kızı bulunduğunu da öğrenmekteyiz. 999 [1590/91] senesinde ailevi bir davada izine rastlanılan Ümmühan bt. İskender'in, İskender b. Abdullah'ın kızlarından birisi olması muhtemeldir.⁴⁵⁶ Kızlarından bir diğeri olduğu tahmin edilen Hatice bt. İskender'i 999 [1590/91] senesinde eşi Behram b. Abdullah'ın vefatıyla tanımaktayız. Vekilliğini babası İskender b. Abdullah'ın

⁴⁵⁰ İskender adının, Aleksandr isminin İslâmî versiyonu olarak hem Müslim hem de gayrimüslim nüfus tarafından kullanıldığı ve İslamiyeti kabul eden bazı hristiyanların baba adı olarak İskender adını almış olabilecekleri öne sürülmüştür. Bkz. Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi: 1461–1583*, Çev. Demet ve Heath Lowry, 2. baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1998, s. 121.

⁴⁵¹ ÜŞS, 81/36a–5.

⁴⁵² ÜŞS, 29/48a–1.

⁴⁵³ ÜŞS, 43/93b–3.

⁴⁵⁴ ÜŞS, 35/103a–1.

⁴⁵⁵ Hüma'nın vekilliğini ilk davada, İskender b. Abdullah sonraki davada Mehmed b. İskender adında bir kişi yapmıştır. Mehmed'in baba adının İskender olması ve aynı kişinin vekilliklerini üstlenmelerinden yola çıkılarak Mehmed'in İskender'in oğlu olacağı kanısına varılmaktadır. ÜŞS, 38/106a–2.

⁴⁵⁶ ÜŞS, 81/16b–3. Ayrıca bkz. s. 83.

üstlendiği dava Behram'ın bıraktığı borç ile ilgilidir. Hacı Mustafa b. Şaban, Behram'ın üzerinde kalan 2.000 akçe borcunu Hatice'den talep etmektedir.⁴⁵⁷ İskender'in damadı Behram'ın 980 [1572/73] senesinde Gülfem Çarşısı'nda tasarruf haklarını satın aldığı Gülfem Hatun Vakfı'na bağlı bir alış-veriş (itacı) dükkânı vardı.⁴⁵⁸ Bu ailenin sicil sayfalarında sıkça karşımıza çıkan Hacı Hasan b. Merdan ile evleri yan yana olup⁴⁵⁹ yakın komşuluk ve dostluk ilişkisi içerisinde olduklarını bir davada Behram'ın Hacı Hasan'ın kefil ve vekilliğini yapmasından anlamaktayız.⁴⁶⁰

Azatlı bir köle olduğu tahmin edilen Hacı Behram b. Abdullah da mahallede dikkati çeken kişiler arasındadır. Hacı Behram, kendi şahsî durumu ile değil daha çok oğlu Mehmed'in mültezim ve varlıklı olması ile dikkati çekmektedir. Mehmed Yalakabad, İznik, Sabancı ve İznikmid kadılıklarında yaşayan gayrimüslimlerin cizyesini ve diğer bad-i heva vergilerinin iltizamını 62.000 akçe karşılığı üzerine almıştır. Fakat Mehmed bir süre sonra denizde boğularak ölmüş ve geride 12.036 akçe devlete borcu kalmıştır. Şimdi ise devlet bu parayı Hacı Behram'dan talep etmektedir. Hacı Behram ise 993 [1585] senesinde bu borcu kapatabilmek için Üsküdar'da bir müştemilat içindeki evlerini 27.000 akçeye Bali Bey adında önde gelen bir şahsa vekili aracılığıyla satmıştır.⁴⁶¹

Vefat eden azatlı bir kölenin malları, ardında varis bırakmadığı takdirde kendisini azat eden efendisine kalır. Azat eden şahıs bulunmazsa onun yerine azat edenin erkek asabesi geçer. Eski kölenin karısından başka mirasçısı yoksa karısı mirastan ¼ hisse alır, geriye kalan ise eski sahibinin olur.⁴⁶² İlyas Bali b. Hüseyin adında bir mahalle sakinine bu yolla bir ev miras kalmıştır. Bu ev İlyas Bali'nin babasının azatlı kölesinden kalan evdir. Öyle anlaşıyor ki İlyas Bali'nin babası hayatta değildir.

⁴⁵⁷ ÜŞS, 81/36a-5.

⁴⁵⁸ ÜŞS, 38/72a-3.

⁴⁵⁹ ÜŞS, 37/17a-6.

⁴⁶⁰ Bu davada Hacı Hasan b. Merdan İsfendiyar Çelebi Vakfı'na mülkünü rehin bırakmaktadır. ÜŞS, 60/1b-3.

⁴⁶¹ ÜŞS, 78/62b-1, ÜŞS, 49/54b-3. 987 [1579/80] senesinde kendisine borcu olan Mehmed b. Hüseyin'in ortadan kaybolmasıyla dükkânından ona ait olan eşyalarını satmış ve bu yüzden mahkemelik olmuş idi.

⁴⁶² Öztürk, *a.g.e.*, s. 100.

Vefat eden köleden kalan ev 9.000 akçe değerindedir. İlyas Bali, bu evi 958 [1551] tarihinde yine azatlı bir köle olan İskender b. Abdullah’a satmıştır.⁴⁶³

Vefat eden köle ya da cariyelerin hiçbir varisi bulunmadığı takdirde beytülmal muhallelata el koyar. Hızır b. İdris’in eşi Sultan Hatun bt. Solak Bali’nin babasına ait olan muhtemelen azatlı cariyesi 984 [1576/77] tarihinde vefat etmiştir. Mallarına beytülmal el koyduğuna göre cariyenin kimsesiz olduğunu söyleyebiliriz. Cariyenin ölümünden sonradan haberdar olduğu anlaşılan Sultan Hatun, beytülmal emini Yakup Bey b. Abdülhay’dan bu malları talep etmektedir.⁴⁶⁴

Ortaya çıkan veriler ışığında bir takım ipuçlarından yola çıkılarak azatlı kölelerin toplumdaki sosyal konumları ele alınmaya çalışılmıştır. Mülk satışı ve miras davalarından yola çıkılarak azatlı kölelerin diğer halk gibi tüm hukuki haklarının var olduğu da ortaya çıkmıştır.

7– Dinden Dönen Bir Mühtedi Hikâyesi

Osmanlı toplum hayatında çeşitli milletlerden gayrimüslim vatandaşlar bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Üsküdar toplum hayatının da önemli bir parçasıdır. Gayrimüslim vatandaşların bir kısmı Müslüman olarak yeni bir toplumsal statü kazanmışlardır. Savaş esiri köleler arasında da Müslüman olanlara çokça rastlanmaktadır. “Abdullah oğlu” olarak adı geçen herkesin mühtedi olduğu tam olarak kanıtlanamamasına rağmen bunlardan tanımlanan ‘çoğunluğunun’ ya kendi istekleriyle İslâmiyeti seçmiş yerli Hristiyanlar ve azat edilmiş mühtedi köleler, ya da devşirme yoluyla İslâmlaşmış kimseler oldukları üzerinde ısrarla durulmuştur.⁴⁶⁵

İslâm dinini kabul etmiş mühtediler arasında çeşitli sebeplerle tekrar eski dinlerine dönenlere rastlanıldığı gibi⁴⁶⁶ mühtedi olduğunu sonradan inkâr edenlere de rastlanılmaktaydı.⁴⁶⁷ İslâm hukukuna göre bir kimse Müslüman olmaya zorlanamayacağı gibi İslâm’ı seçtikten sonra tekrar vazgeçmesi de büyük bir suç

⁴⁶³ ÜŞS, 16/10a–3.

⁴⁶⁴ ÜŞS, 22/64b–4.

⁴⁶⁵ Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi*, s. 120.

⁴⁶⁶ Yılmaz Kurt, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İhtida Hareketinin Onomastik Açıdan İncelenmesi”, *Kafalı Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002, s. 265.

⁴⁶⁷ Osman Çetin, “Bursa Şer’iye Sicillerine Göre Anadolu’nun İslamlaşması Sürecinde İhtidaların Yeri ve Bazı İhtida Kayıtlarının Düşündürdükleri”, *Tarih ve Toplum*, C. XIII, Sayı: 73, İstanbul, 1990, s. 109.

sayılmış ve ele geçirildiğinde ölümle cezalandırılması yoluna gidilmiştir.⁴⁶⁸ İslâm hukuku uygulamasında mürtedlikle suçlanan kişiye öncelikle “ıdam edileceği hükmü” hatırlatılarak kararından vazgeçmesi istenilmektedir. Eğer mürted ısrar ederse genellikle ölümle cezalandırılır.⁴⁶⁹ Diğer taraftan zorla Müslümanlığı kabul eden kişinin Müslümanlıktan dönmesi halinde bu kişiye “mürted”e verilen ceza uygulanmamaktadır.⁴⁷⁰ Burada başka bir husus ise, Osmanlıda Müslümanlığın vatandaşlık kavramı ile eş tutulup Müslümanlıktan vazgeçenin ayrıca “devlete ve vatana ihanet” suçu işlediğine hüküm olunmaktadır.⁴⁷¹ Örneğin devlet hizmetlerinde görev almış fakat sonradan mürted olmuş şahıslar için “Melun” ibaresi kullanıldığını ve onlara hain gözüyle bakıldığını kroniklerden gözlemlemekteyiz.⁴⁷² Müslüman olduktan sonra tekrar İslâm dininden vazgeçenlere genel itibariyle acemi-oğlanlar arasında veya serhad boylarında Hristiyan ve Müslümanların bir arada yaşadıkları yerlerde rastlanmaktadır.⁴⁷³

Fakat şimdi verilecek örnekte, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Üsküdar’da dinden dönen bir mürted tanıtılacaktır. Bu olay Gülfem Hatun Mahallesi sakini Tabak Haydar b. Abdullah’ın mahkemeye gelerek Kasım b. Abdullah’ı suçlaması ile ortaya çıkmaktadır. Aslen Yunanistan’ın Teselya bölgesindeki Tırhala kazasında meskûn iken Üsküdar’a gelen –ne için ve ne kadar süre ile geldiği bilinmiyor– Kasım b. Abdullah mürted olduğu iddiası ile suçlanmaktadır. Kasım b. Abdullah’ın Gülfem Hatun Mahallesi’nde oturduğu kesin olmamakla birlikte en azından bir süre için buranın sakini olduğu tahmin edilebilir. Kanuni Sultan Süleyman’ın 1532 senesinde yaptığı Almanya Seferi’ne⁴⁷⁴ katılmış olan Kasım eski adı ile Mihal’in bu savaş esnasında Müslüman olduğu iddia edilmektedir. Kasım ise altı oğlu olduğunu, aslının ve kendisinin kâfir olduğunu dile getirerek Müslüman olduğunu inkâr etmektedir. Kadı, bu hadiseyi mahkemeye taşıyan Tabak Haydar’dan Mihal’in Müslümanlığına şahit

⁴⁶⁸ Yılmaz Kurt, *a.g.m.*, s. 265

⁴⁶⁹ Bir kimse mürted olsa, İslâmiyete geri dönmesi teklif olunur. Şüpheleri varsa giderilir, müsaade isterse üç gün hapsedilerek müsaade edilir. Bu üç gün içinde tevbe ederek İslâmiyete dönerse bırakılır. Eğer dönmezse, öldürülür. Mürted olan kimseye, önce İslâmiyete geri dönmesi için teklif edilmesi müstehapdır. İbrahim Halebî, *a.g.e.*, s. 730.

⁴⁷⁰ Selahattin Özçelik, “Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)”, *OTAM*, Sayı: 11, Ankara, 2000, s. 352 (Mühimme Defteri Kayıtları, BOA, MV. 79/19.)

⁴⁷¹ Selahittin Özçelik, *a.g.m.*, s. 350.

⁴⁷² Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, C. I, Haz. Mehmed İpşirli, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 138, 346, 507.

⁴⁷³ Özçelik, *a.g.m.*, s. 352 (Mühimme Defteri Kayıtları, BOA, MV. 79/19.)

⁴⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar*, C. II, 5. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 335.

göstermesini isteyince Tabak Haydar, Kasım ile Almanya Seferi'ne birlikte katılan Murad b. Abdullah, Kasım b. Abdullah ve Hızır b. Abdullah'ı şahit göstermiştir. Şahitler, Kasım'ın kendilerinin önünde batıl dinden dönerek Müslüman olduğunu ve eski adı Mihal iken İslam'a girdikten sonra Müslümanlar tarafından ona Kasım isminin verildiğini söylemişlerdir. Şahitlerin ifadelerine göre, bahsi geçen savaşta kardeşi Mehmed ile birlikte habbazlık eden Kasım'ın kardeşi de Müslüman olmuştur. Hatta şahitler bu iki kardeşin namaz kıldıklarına da tanık olduklarını ifade etmişlerdir.

Bu ifadelerden sonra kadı, Kasım'ın mürted olduğu hükmüne vararak onu üç gün haps etmiştir. Kadı, bu hapis süresinden sonra tekrar Kasım'ı mahkemeye çıkartmış ve cezasının ölüm olduğunu, yakılarak cezalandırılacağını dile getirmiştir: “mürted olmuşsun seni ihrak etmek mukarrerdir”. Bunun üzerine Kasım, Müslüman olmak istediğini söylemiş ve kadıdan İslâm'ı tarif etmesini talep etmiştir. Kadı huzurunda Müslüman olan Kasım'ın mümin ve muvahhid olduğuna hükm edilmiştir.⁴⁷⁵

Mürtedin cezasının ölüm olduğu bilinmekle beraber bu konu ile ilgili yapılan araştırmalarda ölüm şekli hakkında bir bilgi mevcut değildir. Fakat özellikle İslam'dan önce Arap dünyasında yakılarak cezalandırmanın varlığından bahseden İsrafil Balcı, makalesinde bu konuyu ayrıntılı olarak tartışmış ve böyle bir ceza şeklinin İslam hukukunda yeri olmadığı kanısına varmış fakat uygulamada bu cezanın varlığını tamamen reddedememiştir.⁴⁷⁶ Osmanlı uygulamasında da böyle bir ceza şekliyle karşılaşılacakla birlikte çeşitli minyatürlerde yakma cezasının resmedildiğine rastlanmaktadır.⁴⁷⁷ 1856 Islahat Fermanı'nda din özgürlüğünün kabul edilmesi kapsamında dinlerini terk eden Müslümanların katlini vacip kılan şeriat hükmü resmen kaldırılmıştır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ ÜŞS, 15/78b-1.

⁴⁷⁶ İsrafil Balcı, “Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. VI, Sayı: 4, 2006, s. 23-47.

⁴⁷⁷ Asafî Dal Mehmed Çelebi (Bey, Paşa), *Şecaatnâme [tıpkıbasım]: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007, s. 263-265.

⁴⁷⁸ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 98-99.

B–RESMİ GÖREVLİLER

Osmanlı sosyal düzeninde zaman içerisinde oluşmuş olan kefalet sisteminin varlığı bir bakıma mahalli yönetimde asıl etkin unsurun halk olduğu manasına gelmekteydi. Mahalle yöneticileri her ne kadar kadının arzı üzerine sultanın beratı ile atanıyor ise de yöneticinin bu görevi hak etmesi ve sürdürmesi yine mahalle yerleşiklerinin inisiyatifine bağlı olmakta idi.⁴⁷⁹

Bir şehir merkezinde adli işleri yürütmekle görevli kadılar, asayişten sorumlu subaşılar, mahalle kethüdaları, imam ve müezzinler başlıca resmi görevlileri oluşturmaktaydılar.⁴⁸⁰ Kazaların yönetiminden sorumlu olan subaşılar bugünkü valiye karşılık gelmektedir. Subaşılardan görevleri özellikle şehrin gece güvenliği idi.⁴⁸¹ Subaşı, vazifesini kadı ve alaybeyi ile birlikte, kolluk görevlilerinin yardımıyla yürütmekteydi. Başta Subaşılar olmak üzere yeniçeri ağası, sekbanbaşı, asesbaşı, salma başçukadarı, tebdil kuloğlu çukadarı, falakacı, cellât ve böcekbaşı gibi görevliler İstanbul’un asayişinden sorumlu idiler. Olağanüstü durumlarda “Yasakçı” adı ile de görev yapan bir takım görevliler yer almaktaydı.⁴⁸² Nitekim Behram Beşe Asiyabında vuku bulan katli olayında Yasakçı başı Ramazan Subaşının görev yaptığına tanık olunmuştur.⁴⁸³ Subaşılardan yanında, yasakçıbaşılar yönetimindeki yasakçılar yeniçerilerden seçilmekte idi.⁴⁸⁴

Subaşılar mahalle ya da çarşıların huzur ve asayişini bozan hususlara el koymalarıyla sicillerde dikkati çekmektedirler.⁴⁸⁵ Gülfem Hatun Han’ında vefat eden

⁴⁷⁹ Özer Ergenç, “Ahi Loncalarının Bursa’nın Kent Dokusuna Etkisi”, *Bursa’nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Ed. Cafer Çiftçi, Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2007, s. 101.

⁴⁸⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XIV–XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 73.

⁴⁸¹ André Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Türk Tarih Vakfı, 1995, s. 78.

⁴⁸² M. Çetin Varlık, a.g.e. s. 237–238; R. C. Jennings, “Kadı, Court, and Legal Procedure in 17th Century Ottoman Kayseri”, *Studia Islamica*, Paris, 1978, s. 165–168; Mücteba İlgürel, “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11–15 Ekim 1976: Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, s. 1276.

⁴⁸³ ÜŞS, 92/39a–1.

⁴⁸⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453–1559)*, C. II, İstanbul: Cem Yayınevi, 1974, s. 109.

⁴⁸⁵ ÜŞS, 27/43b–5, ÜŞS, 100/76b–3.

kimliği belirsiz misafirlerin mallarına el konulması⁴⁸⁶ ve ölenin mallarının müzayede ile satılmasının da yine subaşının kontrolünde yapıldığına dair⁴⁸⁷ sicil kayıtları mevcuttur.

Şehirde “bi’l-fi’l görev yapan kişiler, genellikle oranın yerleşiklerinden, tanınmış zengin kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸⁸ Örneğin mahallede ikamet eden İshak Subaşı b. Hızır’ın varlıklı ve nüfuslu bir şahıs olması, subaşılardan gelir durumu ve sosyal statüleri ile ilgili ipucu vermesi açısından önemlidir. İshak subaşı, Üsküdar, Şile, Kandıra, Yoros ve Gençlü kadılıklarındaki çeşitli vergilerin iltizamını üzerine almıştır.⁴⁸⁹

Şer’iyye sicil kayıtlarında çeşitli vesileler ile bahsi geçen subaşılardan görevde bulundukları tarih ve isim listesi aşağıdaki şekildedir:

Üsküdar’da Görevde Bulunan Subaşılar:	
956	Mehmed Subaşı
971	Üsküdar zaimi Alagöz Bey b. Abdullah (subaşı)
978	Ali Bey, Üsküdar zaimi Ömer b. Abdullah
986	Üsküdar zaimi Hüseyin b. Abdi
987	İbrahim Subaşı
991	Zuama taifesinden Behram Bey b. Abdullah, Üsküdar zaimi Ahmed Bey
992	Mehmed Subaşı
993	Subaşı Mustafa Bey (zaimi)
	İshak Subaşı b. Hızır (Gülfem Mahallesi’nde oturuyor.)
1004	Ramazan b. Subaşı
1004	Üsküdar Yasakçıbaşı Ramazan subaşı
	Derviş Subaşı
1007	Subaşı Mehmed b. Çavuş ibn Ali
1008	Subaşı ve beytülmal emini Yunus Bey b. Abdullah
1009	Subaşı Sinan Çavuş b. Mehmed.

⁴⁸⁶ ÜŞS, 12/48b–1.

⁴⁸⁷ ÜŞS, 15/156b–2.

⁴⁸⁸ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, s. 175.

⁴⁸⁹ ÜŞS, 69/101a–2.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın başlarına kadar geçen dönemde imamlar mahallenin önde gelen temsilcisi durumunda idiler. Mahallenin diğer temsilcisi durumunda yer alan kethüda ve ihtiyar heyeti ile birlikte hareket eden imamlar, mahalle yönetiminde etkin unsur olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İlmiye sınıfına mensup olan imam kamu hizmetlerinden muaf tutulmaktadır. Görev mahalli cami sayılan imamların başlıca vazifeleri namaz kıldırarak, çocuklara kuran derslerinin yanında dini bilgiler vermektir. Bu görev için imamdan belli bir istidat beklenmez, kendini yetiştirmiş olması ve dini bilgilere sahip olması yeterli sayılırdı.⁴⁹⁰ Fakat imamların bu sayılan görevleri dışında sosyal görev alanı ve konumunu önemli kılan unsur muhtarlık vazifelerini yürütmeleri idi. Mahalle içindeki hane ve kişi sayısı bilgileri, doğum, ölüm, boşanma, yer değiştirme, seyahat izni ilmühaberini düzenleme gibi işler için ilk kayıtlar imamlar tarafından tutulmaktadır. Mahkemeden bir izin kâğıdının alınmasıyla nikâh kıyan kişi de imamdır. İmamlar ayrıca cami ve mescitlerin, mahalle ve sokakların temizliği, çeşme, su yolu, hamam gibi ortak kullanım alanlarının temizlik ve bakımından sorumludurlar.⁴⁹¹ Mahallenin asayişinden de yine başlıca sorumlu imamdır. İmamlar, görev yaptıkları mahal ile ilgili her türlü olaydan mahalleli ile birlikte sorumlu tutulmaktadır.⁴⁹² Mahalle imamları padişah berati ile göreve geldiklerinden dolayı “askerî”den sayılmaktaydılar. İmamlar maaşlarını hizmet verdikleri cami ya da mescidin vakfından almaktadırlar.⁴⁹³ Ayrıca mahallelinin, imamın tutum ve davranışlarından hoşnut olmaması halinde ortak bir tepkiyle gerekli kanıt gösterilirse onu görevden alılabilmekteydiler.⁴⁹⁴

İncelenen kayıtlara göre, mahalle imamlarının mahalle halkı ile iç içe yaşadıklarını, birbirleriyle olan alış-verişlerden görmek mümkündür. Örneğin 977 [1569/70]–978 [1570/71] senesinde imamlık görevinde bulunan Mevlana Muhyiddin Halife b. Rasul, Talip adında birisine 2.700 akçe cariye bahası üzerinden borç vermiştir.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Musa Çadircı, “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşim*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 258.

⁴⁹¹ Çadircı, *a.g.m.*, s. 259.

⁴⁹² Beydilli, *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁹³ Kemal Beydilli, “İmam”, *DİA*, C. XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 181.

⁴⁹⁴ Çadircı, *a.g.m.*, s. 259.

⁴⁹⁵ ÜŞS, 35/24a–4.

Sicillere yansıdığı kadarıyla Gülfem Hatun Camii imamı olarak görev yapan imamların listesi aşağıdaki şekildedir. Bunun yanı sıra 957 [1550/51] senesinde mahkemede bir borç davasında caminin imamı Mevlana Şemseddin Halife ile birlikte şahit gösterilen Ömer b. Karagöz'ü de cami kapıcısı olarak tanımış bulunuyoruz.⁴⁹⁶

Görevde Rastlanılan Tarih	Gülfem Hatun Camii İmamları
957	Mevlana Şemseddin Halife
971	Alaaddin b. Halife
977-978	Mevlana Muhyiddin (Mehmed) Halife b. Rasul
997-1000	Hasan Halife ⁴⁹⁷

Osmanlı sistemi içerisinde müezzin, imamın yardımcısı konumundadır. Müezzinin, dini bilgilerin yanı sıra güzel sese ve musiki bilgisine de sahip olması beklenirdi. Fakat genel itibarıyla bu görevler babadan oğula geçtiğinden her zaman geçerli olmamaktadır. Müezzin de imam gibi padişah beratı ile atandığından “askerî” sayılmakta ve maaşını bağlı bulunduğu caminin vakfından almaktaydı.⁴⁹⁸ Aşağıda bahsi geçeceği üzere Ali b. Abdullah'ın maaşının günlük 3 akçe olması, o dönem müezzin maaşları hakkında bir fikir vermektedir.⁴⁹⁹

Çeşitli vesilelerle tanıma fırsatı bulduğumuz mahalle müezzinlerinden en ilginç olanı talihsiz bir olay ile suçlanan Hafız Ali'dir. *Mahkemeye Gelen Şikâyetler Çerçevesinde Gündelik Hayattan İzler* konulu başlıkta değinilen Gülfem Hatun Camii müezzinini Hafız Ali'nin Hüsrev Bey'in evine kadın getirdiği iddiası başını derde sokmuştur.⁵⁰⁰ Müezzin her ne kadar kendini savunmak için sebepler ileri sürse de kendisini bu suçlamadan sıyrabilmesi ve aklanması zor görünmektedir.

970 senesi şevval [Mayıs/Haziran 1563] ayında müezzin olarak görevde rastlanan Ali b. Abdullah azatlı bir köle olmalıdır. Daha evvel *Gündelik Hayat İçerisinde Köleler* başlıklı konuda gündeme gelen Ali b. Abdullah'ın Mahmud b. Abdullah ile olan davasından ötürü karısı Kadem bt. Abdullah ile aralarında bir alım-

⁴⁹⁶ ÜŞS, 15/65b-876.

⁴⁹⁷ ÜŞS, 76/3a-2.

⁴⁹⁸ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Müezzin”, *DİA*, C. XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 493-494.

⁴⁹⁹ ÜŞS, 27/34b-1.

⁵⁰⁰ Bkz. s. 86-87.

satım gerçekleşmesi dikkati çekmiş idi.⁵⁰¹ Ali b. Abdullah bahsi geçen bu mevzudan 1 yıl sonra 971 senesi Zilkade ayında [Haziran/Temmuz 1564] kendi isteğiyle görevi bırakmış, Mevlana Musa Fakih b. Ahmed görevi devr almıştır.⁵⁰²

971 [1563/64] senesinde müezzin sıfatıyla karşımıza çıkan Şaban adındaki şahıs mahalle ahalisi arasında zikredilmektedir. Fakat kayıtlarda bu şahsın Gülfem Hatun Camii müezzini olduğuna dair bir bilgi yoktur. Şaban'ın civar camilerinden birinin müezzini olması da mümkündür. Müezzin Şaban, bir kayda göre her ne zaman ihtiyaç duyulursa sefere hazır olacağına dair oğluna kefil olmaktadır.⁵⁰³ Yine aynı yılda mahalle ahalisinden müezzin olarak göze çarpan bir başka kişi Sefer b. İlyas'dır. Fakat Gülfem Hatun Camii'nin müezzini olup olmadığı konusunda bir kesinlik yoktur. Sefer, II. Selim'in mehterinde görevli olan Sinan Bey b. Abdullah tarafından dövüldüğünü iddia ederek mahkemeye şikâyetle bulunmuştur.⁵⁰⁴

973 senesi Cemaziyelahir ayında [Aralık 1565/Ocak 1566] Gülfem Hatun Camii müezzini olarak görülen Ahmed tayininin başka bir camiye çıkmasıyla camideki görevini bırakmıştır.⁵⁰⁵

Görevde Bulunduğu Tarih	Gülfem Hatun Camii Müezzinleri
968	Hafız Ali
970 – 21 zilkade 971	Ali b. Abdullah
21 zilkade 971	Mevlana Musa Fakih b. Ahmed
971	Şaban
973	Ahmed
976	İbrahim Halife b. Veli
971	Sefer b. İlyas el-müezzin

Gündelik dini yaşamın merkezinde yer alan cami ve mescitler önemli birer eğitim merkezi olarak da faaliyet göstermekte, her kesime hitap eden çeşitli dersler yapılmaktaydı. Bu amaçla, ücretleri vakıflar tarafından karşılanan geniş bir kadro ile hizmet verildiği anlaşılmaktadır. Camilerde vaizlik, imamlık, müezzinlik gibi

⁵⁰¹ ÜŞS, 25/39a-1.

⁵⁰² ÜŞS, 27/34b-1.

⁵⁰³ ÜŞS, 27/105a-3.

⁵⁰⁴ ÜŞS, 27/13b-6.

⁵⁰⁵ ÜŞS, 29/161a-7.

görevlerden başka dersiâmlık, hatiplik, kürsü şeyhliği, Cuma vaizliği, salavathanlık, mesnevihanlık, mevlidhanlık gibi vazifeler de ihdas edilerek çok yönlü bir din hizmeti sunulmuştur. Bu arada tefsir, hadis, fıkıh ve mesnevi dersleriyle halkın eğitimi sağlanmıştır.⁵⁰⁶

İmam ve müezzin gibi dini hayatın önderleri ve mahalle temsilcilerinin dışında mahallede yönetici konumunda bulunan diğer görevliler mahalle kethüdalarıdır. Selçuklu dönemi kent mahallesinde halkın temsilcisi olarak görülen “iğdiş”, Osmanlı yönetiminde yerini başlangıçta “mahalle kethüdası”na bırakmıştır. İncelenen sicil kayıtlarında bir mahalle kethüdasına rastlanmıştır. Safer 971 yılında [takriben 4 Ekim 1563] Gülfem Hatun Mahallesi’nin bir kethüdası olmaması ve mahallenin bir kethüdaya ihtiyaç duyması sebebiyle Yunus b. Süleyman mahalleye kethüda olarak atanmıştır.⁵⁰⁷ Fakat mahalle imamlarının giderek öne çıkmaları, mahalle kethüdalarını geri plana itmiş, zaman içerisinde bu görev terk edilmiştir. İmamlar zamanla mahalleyi temsil eden tek görevli konumuna gelmişlerdir. Mahallenin merkezinde cami olması ile doğru orantılı olarak imam da, mahalle halkının temsili görevinde merkez bir konum edinmiştir.⁵⁰⁸

C– MESLEK GRUPLARI

Osmanlıda sosyal tabakalaşmayı belirleyen önemli bir ayırım, yöneten-yönetilen ayırımıdır. Yönetenler askerî, yönetilenler reayadır. Osmanlı toplumunda sınıfsal bir ayırım yoksa da toplumu daha iyi ayırt edebilmek için reayayı üç kategoriye ayırmak mümkündür. Birinci sınıf halk, eşraf ve ayandan sayılan ailelerdir. Geçmişte vezir, subaşı, sancakbeyi, kadı, müderris ve benzeri devlet görevlerinde bulunmuş babaların çocukları ya da torunları atalarından kalan servetin verdiği güçle ayan sınıfını oluşturmaktadırlar. Bu kişiler toplum katmanlarında ön sırayı almışlardır. Sosyal sıralamada hükümet görevlileri ikinci sırada yer almaktadır. Müderrisler, vakıf nazırları, maliye memurları, asker şefleri, subaşı, asesbaşı ve benzeri görevleri haiz kişiler toplumdaki itibar yönünden de ikinci kademede bulunmaktaydılar. Üçüncü sırada hem ekonomik hem de sosyal statü yönünden esnaf ve tüccarlar gelmektedir. Dördüncü

⁵⁰⁶ Tahsin Özcan, "Osmanlılar: Dini Hayat", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s. 539.

⁵⁰⁷ ÜŞS, 26/18b-249.

⁵⁰⁸ Çadırcı, *a.g.m*, s. 258.

sırada, işçiler ve çıraklar, ufak tefek bağ, bahçe ya da dükkânları olan kendi başını geçindirir halk tabakaları yer almaktadır.⁵⁰⁹

Gülfem Hatun Mahallesi halkı, bu açıdan incelendiğinde mahalle halkının daha çok ikinci sınıf kategoriye dâhil oldukları tespit edilir. Mahallenin hemen yanıbaşında bir çarşının varlığına rağmen mahallede esnaf gruplarının sayısının azlığı dikkat çekicidir. Sicillere yansıyan bilgiler ışığında Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerinin ağırlıklı olarak sarayda alt görevlerde istihdam edilen kişilerden ya da askerî sınıftan oldukları görülmektedir.

Bunlardan biri saray kapıcılarından Dede Bali b. Ahmed'dir. İki kısım olan saray kapıcılarından birinci kapıyı bekleyenlere "bevvaban-ı bab-ı hümayun", orta kapıyı bekleyenlere "bevvaban-ı dergâh-ı âli" ismi verilmekte idi.⁵¹⁰ Bevvab-ı dergâh-ı âli olan Dede Bali'nin ünvanından sarayın orta kapısında görevli olduğu anlaşılmaktadır. Dede Bali, yine sarayda görevli bir şahsın kızı olduğu anlaşılan Radiyye bt. Mustafa Bey ile evlidir. Dede Bali b. Ahmed'in, Mustafa Kethüda b. Abdurrahman'a sattığı bağ dolayısıyla mahallede oturan bir kethüdanın varlığından haberdar olunmaktadır.⁵¹¹ Mahallede Topçu Ahmed b. Halil diye anılan şahsın Topçu Ocağı'nda görevli bir kapıkulu efradı olduğu anlaşılmaktadır. Kapukulu ocaklarındaki efrada evlenme izni çıktıktan sonra topçu çocuklarının babalarının ocaklarına kaydedilmeleri kanun olmuştur.⁵¹² Ahmed'in babasının da topçu olması muhtemeldir. Topçu Ahmed ve Dede Bali arasında bir alış verişe tanık olunmaktadır.⁵¹³ Sultan Selim'in (II. Selim) Osmanlı devletinin askeri mızıka takımı olan mehterhanede görevli Sinan b. Abdullah, Gülfem Hatun Camii müezzini Sefer b. İlyas ile yaptıkları kavga dolayısıyla karşımıza çıkmaktadır.⁵¹⁴ Saray (dergâh-ı âli) çavuşlarından İlyas Bey b. Abdülmenan, sarayın üçüncü kapısı olan ve arz ya da taht kapısı diye bilinen babüssaade'den sorumlu

⁵⁰⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, s. 38-39.

⁵¹⁰ Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *DİA*, C. XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 345.

⁵¹¹ ÜŞS, 26/20a-2.

⁵¹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 37.

⁵¹³ ÜŞS, 27/18b-5.

⁵¹⁴ ÜŞS, 27/13b-6.

Gazanfer Ağa, Saray-ı amire’de (Topkapı Sarayı’nın diğer adı) kilercibaşı olan Osman Ağa diğer mahalle sakinlerindendir.⁵¹⁵

Askeri zümreden olan Gazanfer b. Abdullah adında bir sipahi⁵¹⁶ Ahmed Bey b. Abdullah el-Cümdi adında yine bir sipahi de mahalle yerleşikleri arasında yer alır.⁵¹⁷ Bir yeniçeri olan İlyas b. Abdi, Hatice ve Aişe bt. Yusuf adlı kardeşlerin bir davada vekilliğini üstlenmiş idi.⁵¹⁸ Ayrıca Yunus b. Abdullah er-racil adında asker zümresinden yaya bir asker de mahalle sakinlerindendir.⁵¹⁹

Sicillerde, mahallede ticaret ile uğraşan esnafın varlığına çok az rastlanmaktadır. Ticaret ile uğraşan şahısların mesleklerinin yazılmaması sebebiyle bunlar hakkında bilgi edinilememektedir. Mahallede, 982 [1574/75] yılında vefat etmiş olan ve kürkçülükle uğraşan bir esnaf oturmaktaydı.⁵²⁰ Sofya kasabasında Garaçaniçe kadısı iken vefat eden Halil Efendi b. Ömer’in de mahallede bir mülkü bulunmaktadır.⁵²¹ Haffaf Hasan adında bir ayakkabıcı,⁵²² Debbağ Haydar da mahalle ahalisindendir.⁵²³

D– ASAYİŞ

Geliştirilen mimari tarz, mahallenin kurulduğu mevki üzerinde halkın tam bir hâkimiyet tesis etmesine yardımcı olacak şekildedir. Bir mahalleye giriş-çıkış yapılacak yerlerin sayısı sınırlıdır ve bunlar gerektiğinde kontrol altında tutulabilecek durumdadır. Mahalledeki çıkmaz sokakların varlığı da asayişin ve güvenliğin korunmasını mümkün kılmaktaydı.⁵²⁴

Mahallede denetim mekanizmasının sıklığı da kötü ve yanlış davranışların önüne geçmekteydi. Bu tespiti, mahalledeki suç oranlarının azlığından da teyit etmek mümkündür. Mesela mahallede hırsızlık olayına sadece 991 [1583/84] senesinde yukarıda bahsi geçen bir emanet konulu hüccet dolayısıyla değinilmiş idi. Bunun

⁵¹⁵ ÜŞS, 61/175a-1.

⁵¹⁶ ÜŞS, 43/35b-2.

⁵¹⁷ ÜŞS, 48/47b-2.

⁵¹⁸ ÜŞS, 46/152b-2.

⁵¹⁹ ÜŞS, 95/53a-4.

⁵²⁰ ÜŞS, 39/7a-1.

⁵²¹ ÜŞS, 88/14a-4.

⁵²² ÜŞS, 96/8b-3.

⁵²³ ÜŞS, 30/54b-2.

⁵²⁴ Tahsin Özcan, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife: Bilimsel Birikim*, C. I, Bahar 2001, s. 146–147.

haricinde mahallede mahkemeye yansıyan başka bir hırsızlık hadisesine rastlanmamıştır. İncelenen 60 yıllık bir süre içerisinde sadece bir hırsızlık hadisesinin yaşanması şaşırtıcı gelse de mahalle içerisinde yürütülen sistem kavranıldığında bu durumun çok olağan olduğu görülecektir. Klasik Osmanlı mahallelerinde hırsızlık vb. suçlara karşı her mahalle başına kapı inşa ettirilmiş ve kapıya gece mahalleyi kollamaları için gece bekçileri yerleştirilmiştir. Bunun dışında mahallede kefilsiz olan hiç kimseye oturma izni verilmemiş ayrıca yanlış davranışlardan mahalle halkı topluca sorumlu tutulduğundan bu durum mahallelinin zabıta ile işbirliği içerisinde olmalarını gerektirmiştir.⁵²⁵ Mesela, bir kimse faili meçhul bir cinayete kurban giderse, cesedinin bulunduğu mahallenin halkı, maktulün mirasçılarına 40 bin akçe kadar tazminat ödemek zorunda kalırdı.⁵²⁶

Osmanlı şehirlerinde mahalle ahalisi kendilerini, bir kentin hemşehrasi olmaktan ziyade yaşadıkları mahallenin üyesi olarak görmekteydiler. Mahallede pek çok çıkmaz sokak bulunması ve mahalleye herkesin girip çıkamaması, mahalle sakinlerinin birbirleri üzerindeki sorumluluklarını ortaya koymaktadır. Mahalleye girip çıkanı bilmek istemek, evlere yabancıların girmesini hoş karşılamamak mahallelilerin ortak yaşam anlayışları arasında yer almaktadır.⁵²⁷ Elimizde bu hususu örnekleyecek çeşitli dava kayıtları bulunmaktadır. Devlethan, Hacı Muharrem ve Behram adlı kişiler mahkemeye gelerek Debbağ Haydar'ın evine yolcular aldığını ve bu durumdan şikâyetçi olduklarını dile getirmişlerdir. Debbağ Haydar ise evindeki misafirler gittikten sonra evine “ırak adam” almayacağını söylemiştir (976 [1568/69]).⁵²⁸ Benzer bir örnek de mühtedi olduğu anlaşılan Ali b. Abdullah ailesi ile ilgilidir. İstefan veledi Mihal adında bir dürzünün Ali b. Abdullah'ın evine girip çıkmasından mahalleli rahatsız olmuş olacak ki Ali mahkemeye çıkarak bu şahsın karısının akrabası olduğunu açıklamak durumunda kalmıştır.⁵²⁹

⁵²⁵ Ahmet Refik Altınay, *On Altıncı Yüzyılda İstanbul Hayatı (1553–1591)*, İstanbul 1935, s. 144–145.

⁵²⁶ Kemal Beydilli, “Stephan Gerlach’ın Ruznâmesi’nde İstanbul”, *Tarih Boyunca İstanbul Tarih Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 98.

⁵²⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Elif Kılıç, 4. baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002, s. 164–178.

⁵²⁸ ÜŞS, 32/51–7.

⁵²⁹ ÜŞS, 78/14b–1.

XV. ve XVI. yüzyılda genel olarak toplum hayatının durgunluğu ve düzenliliği, şehir hayatında kendisini göstermiş olmalıdır. Bu sakinlik ve durgunluk hiç şüphesiz bünyesinde refah ve huzuru da taşıyordu. Fakat giderek dış mihraklı ekonomik gelişmeler, Osmanlı idaresini iç dinamiklerle baş edemez duruma getirince sosyal yapıda köklü sayılabilecek değişiklikler yaşandı. XVI. yüzyıl sonu XVII. Yüzyıl başında yaşanan büyük karışıklıkların sebepleri arasında işsiz-güçsüz kalabalıkların, başıboş zümrelerin rolleri hesaba katılmalıdır. Özellikle celali isyanları sonucu yaşanan kaos, kır kesiminden emniyetli duvarlarla çevrili şehir ve kasabalara olan göçleri hızlandırmıştır.⁵³⁰ Yüzyıl sonundaki bu göçlerden ve meydana gelen karışıklardan belli bir düzenin oturtulmuş olduğu, huzur ve dinginliğin hâkim olduğu Gülfem Hatun Mahallesi de nasibini almış görünmektedir. Yüzyılın sonuna kadar herhangi olağanüstü bir vukuata rastlanmayan mahallede 1009 [1600/1601] yılında bir cinayet vakası ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu cinayet bekâr odası olduğu anlaşılan bir evde yaşanmıştır.

Her türlü iş için İstanbul'a gelen bekâr, evli, yaşlı, genç her erkeğe bekâr, barındıkları eve de bekâr odaları denmiştir. Esnaf olarak şehre iş tutmaya gelen insanlar öncelikle bağlı bulunduğu esnaf teşkilatının ve mahalleye giriş için imamın kefaletine ve kalacak bir yer için ise ev sahibinin iznine muhtaçtır. Zaman içerisinde sayıları çoğalan bu evlerde çeşitli ahlaksızlıklar, hırsızlık ve cinayet vakaları da baş göstermeye başlamıştır.⁵³¹

1009 [1600/1601] tarihinde mahallede bekâr odası olduğu tahmin edilen odaların birinde de bir cinayet yaşanmıştır. Bu odada “misafir olarak” kalan Hüseyin b. Allahverdi katırcı olup büyük ihtimalle Gülfem Çarşısı'na hayvan satmaya gelmiştir. Bu dönemlerde Mahallede başka bir odada kaldığı tahmin edilen diğer bir misafir ise Borazan Ali Bey'dir. Rabiülevvel (Eylül/Ekim) ayında bir akşam Hüseyin b. Allahverdi, Borazan Ali Bey'i, Harbende Ahmed'i, Akbıyık'ı ve adı geçmeyen bir kişiyi daha akşam evinde misafir etmiştir. Bu evde beş kişi içki içerek alem yapmaktadırlar. Gecenin ilerleyen saatlerinde aralarında kavga çıkmış ve evin sahibi Hüseyin b. Allahverdi, Borazan Ali'yi bir harp aleti ile kasığına vurarak öldürmüştür.

⁵³⁰ Feridun Emecen, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirli ve Köylüler”, *Osmanlı*, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 94.

⁵³¹ Necdet Sakaoğlu, “Bekâr Odaları”, *DBİA*, C. II, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, s. 123–124.

Hemen Hüseyin b. Allahverdi cesedi alarak İsfendiyar Mescidi yakınına getirmiş, yol üzerine bırakıp kaçmıştır. Diğer kişilerin de Hüseyin'e yardımları olmuş mudur bilemiyoruz fakat Üsküdar subaşı, Hüseyin b. Allahverdi'yi yakalayarak mahkemeye getirmiş ve Hüseyin bu kişiyi kendisinin öldürdüğünü itiraf ederek olayın nasıl gerçekleştiğini anlatmıştır.⁵³² Sonrasında mahkeme, olay yerinde keşif yapması için Mevlana Seydi b. Ali'yi olay mahalline göndermiş durum yerinde incelenmiştir.⁵³³ Bir çok cinayet vakasında olduğu gibi mahkemenin vardığı sonucun karanlıkta kaldığını belirtmeliyiz.

⁵³² ÜŞS, 100/76b-3.

⁵³³ ÜŞS, 100/76b-4.

III. BÖLÜM

GÜLFEM HATUN MAHALLESİ'NDE İKTİSADİ HAYAT

Mahallenin iktisadi yapısı, boş arazi, ev, dükkân satışları ve kişiler arasındaki alacak-verecek davaları çerçevesinde ele alınacaktır. Bunların dışında mahallenin ekonomik yapısını ortaya koyacak ticari faaliyetlere ait bilgiler ya da devletin topladığı vergilerle ilgili sicillere yansıyan herhangi bir veri bulunmaması konunun sınırlarını daraltmaktadır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısını ele alan bu çalışmanın kapsadığı dönemde Osmanlı devleti ekonomisinin gidişatında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda cami, mescit, imaret, su-yolu, han, hamam gibi mimari eserlerin inşası hız kazanmış ve buna bağlı olarak nüfus da artmıştır. İkinci yarının sonunda köylerden şehre doğru büyük göç başlamıştır.⁵³⁴ Diğer taraftan XVI. yüzyılın sonları Osmanlı İmparatorluğu'nun mali krizle karşı karşıya kaldığı önemli bir dönüm noktasıdır. Akçenin değerinin düşürülmesi ve fiyatlardaki hızlı artış, enflasyonun, Osmanlı topraklarında ilk defa ciddi bir biçimde hissedildiği bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yüzden eşya fiyatları birden fırlamış halk ani fiyat artışlarından ötürü sıkıntı çekmiştir.⁵³⁵ Gerek satış gerek kira fiyatlarının ortaya çıkardığı tablo ile XVI. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen fiyatlardaki hareketlilik ve 992–994 [1584–1586] tarihleri arasındaki uygulanan tağşişin halk arasındaki ekonomik ilişkilere ne

⁵³⁴

Cengiz Orhonlu, “Şehir Mimarları”, *Türkler*, C. X, Ankara, 2002, s. 529.

⁵³⁵

Ö. Lütfi Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, C. XXXIV, Sayı: 136, Ankara, 1970, s. 572.

şekilde yansıdığıının tespiti güçtür. Çünkü elimizde dönemin para politikalarını bölgesel olarak değerlendirebilecek yeteri derecede yoğun satış verileri bulunmamaktadır. Ayrıca gayrimenkulün konumu ve büyüklüğü, dönemsel farklılıklar ve kişisel sebeplere bağlı değişikliklerin de fiyatlara etki edebilme ihtimali piyasadaki bu gözlemi zorlaştırmaktadır.

Fakat yine de ortaya çıkan fiyatlar dönemin fiyat hareketlerini değerlendirme de belki bir katkı sağlar düşüncesiyle genel bir değerlendirme yapmayı uygun gördük. En doğru sonuca ulaşabilmek adına çarşı ve mahalledeki fiyatlar birlikte değerlendirilmiştir. 958 [1551] – 1008 [1599/1600] tarihleri arasında yapılan gayrimenkul satışlarında yıllara göre iniş çıkışlar gözlenebilmektedir. Fakat orantılı olarak bir artış ya da iniş görülmez. Örneğin, 958 [1551] tarihi satışlarının ortalama fiyatları 9.000 akçe iken 967 [1559/60] yılında fiyatların ortalaması 5.800 akçeye düşmüştür. 968 [1560/61] tarihinde ortalama fiyat 10.500 akçeye çıkarken 971 [1563/64] tarihinde 3.900 akçeye inmiştir. Yine aynı şekilde 985 [1577/78] senesinde fiyat ortalamaları 12.000 akçe, 986 [1578/79] senesinde 9.600 akçe, develüasyonun yapıldığı 1584 yılında 22.500 akçedir. Genel olarak yılların ortalamasına bakıldığında en yüksek fiyatın 991 [1583/84] senesine tekabül etmesini doğrudan develüasyonla açıklamak biraz güçtür. Çünkü bu tarihte iki satış yapılmış, mülklerden birisi 35.000 akçe iken diğeri 10.000 akçe değerindedir. Birinci gayrimenkulde malın değerini artıran özel sebeplerin olması da mümkündür. 994 [1585/86] senesinde de fiyatların yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu tarihte ortalama satış fiyatlarının 19.000 akçe olduğu görülmektedir. (Yıllara göre bu dağılımı gösteren tablo 1 ve tablo 2'ye bkz.)

Bu dönemde başka şehirlerde tespit edilen fiyatlarla bir karşılaştırma yapıldığında arada çok fiyat farkına rastlanmamaktadır. Örneğin Faroqhi'nin 1600 tarihli kayıtlara göre Ankara ve Kayseri'de karşılaştırmalı olarak yaptığı fiyat incelemesinde şunlar ortaya çıkmaktadır.⁵³⁶ Kayseri'de ortalama gayrimenkul fiyatlarının 1.000 – 7.500 akçe arasında değiştiği görülür. Fiyat ortalamaları 25.000 akçeye kadar çıksa da sayıca bunlar pek bir yekûn tutmaz. Ankara'daki fiyatlar Kayseri'ye göre biraz daha yüksektir. Ev fiyatları yoğunluk olarak 1.000 – 10.000 akçe

⁵³⁶

Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 126–131.

arasında değişmekte ve 25.000 akçeye kadar yükseldiği görülmektedir. Ankara’da 10.000 akçenin üzerindeki fiyatlar Kayseri’den daha fazladır. Gülfem Hatun Mahallesi ve çarşısındaki fiyatlarla Ankara ve Kayseri karşılaştırıldığında mahalledeki fiyatların biraz daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. (Tablo 1 ve 2’ye bkz.)

A– SATIŞLAR

Ekonomik hayatın göstergelerinden birisi de alım satım muameleleridir. Toplumda malların kişiler arasında el değiştirmesi iktisadi hayatın en önemli parametrelerindendir. Bu araştırmanın zaman aralığını oluşturan süre zarfında kadı sicillerine akseden gayrimenkul satışlarıyla ilgili işlemleri iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlar arazi ve bina satışlarıdır. Arazi ve bina satışlarını ele alırken evlerin ortalama değerleri ve mahalle halkı arasındaki ilişkilere de ışık tutulmaya çalışılacaktır. Daha çok borç konusuna dâhil olan bey’ işlemlerinin⁵³⁷ de satış konusu içerisinde ele alınması uygun görülmüştür.

Sicillere yansıyan bilgiler doğrultusunda mahalledeki evlerin genelde bir yabancıya satılmadığı görülmektedir. Fakat başka semtlerde ve hatta ilçelerde oturan kişilerin mahallede evlerinin olması dikkati çekmektedir. Başka semtlerde oturan bu şahıslar muhtemel ki evlerini kiraya vermekteydiler.

1– Arazi (Bağ, Bahçe, Tarla) Satışları

Mahallede bir takım alım-satımlardan, boş arsa, bağ ve tarla gibi yerleşim dışı alanların varlığı da ortaya çıkmaktadır. Boş olan bu arsalar kayıtlarda arz-ı haliye, bağ ya da tarla olarak karşımıza çıkmakta “mülk menzil”, “mülk yeri”, “yer” gibi ifadeler ise ahır, fırını ve sair müstemilatı ile evi ya da dükkânı tanımlamaktadır. Fakat “mülk yeri”, “yer” gibi ifadelerin boş araziye mi yoksa bir yapı ve müstemilatını mı kast ettiği pek açık değildir.

Mahalle içerisinde iki bağ satışı sicillere konu olmuştur. Bunlardan birincisinde 971 senesi Safer ayının ortalarında [takriben 4 Ekim 1563] Radiyye bt. Mustafa Bey, eşi

⁵³⁷

Bkz. s. 42–44.

saray kapıcısı* olan Dede Bali b. Ahmed’e vekâlet vererek bağını Mustafa Kethüda b. Abdurrahman’a satmıştır. Bağın satış bedeli ile ilgili bir bilgi kayıtlarda yer almamaktadır.⁵³⁸ Yine aynı yıl içerisinde Radiyye’nin eşi Dede Bali b. Ahmed bey’i bi’l vefa ile 3.000 akçeye Topçu Ahmed b. Halil’in evini satın alarak bir yıllığına 300 akçeye kiraya vermiştir.⁵³⁹ Bu tip rehin vererek borç alma usulü pek yaygın değildir. İncelenen kayıtlarda bunun örnekleri sınırlıdır. Genelde şahıslar krediyi vakıflardan almayı tercih etmekteydiler.

Diğer bir bağ satışı ise 979 [1571/72] yılında gerçekleşmiştir. Mahalle sakinlerinden Hasan b. Safer’in, bağını Sinan [Halife] Subaşı Vakfı’na rehin bıraktığı bağın değerinin 500 akçe olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴⁰ Başka bir hüccet kaydına göre ise Memi b. Şaban⁵⁴¹ adında bir mahallelinin Üsküdar’da “Meczumlar” adı ile anılan yerde bir parça** tarlası yer almaktadır. Bu tarla Üsküdar ahalisinin kullandığı harmanın yanında yer alır. 993 senesinin Ramazan ayının [Ağustos/Eylül 1585] ortalarında Memi bu tarlayı Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa ve sarayın kilercibaşısı olan Osman Ağa’ya 8.000 akçeye satmıştır. Tarlayı ortaklaşa alan bu kişilerin vekâletini yine saray kapıcılarından olan İlyas Bey b. Abdülmenan üstlenmiştir. Bu tarlanın değerinin yüksekliği bulunduğu konumdan mı yoksa tarlanın büyüklüğünden mi ileri geldiği bilinmemektedir.⁵⁴²

2– Bina (Ev ve Dükkân) Satışları

Sicillerde, Gülfem Hatun Mahallesi sınırları dâhilinde 958 [1551] ila 1003 [1594/95] yılları arasında geçen süre zarfında 27 adet bina satışının yapıldığına şahit olunmaktadır. Bu yapılar “mülk menzil”, “mülk yeri”, “ev”, “ev yeri”, “dükkân” ifadeleri ile tanımlanmaktadır. “Mülk menzil” ve “mülk yeri” ifadeleri daha çok evi,

* Hüccette “Dergâh-ı âlî kapıcısı” şeklinde geçiyor.

⁵³⁸ ÜŞS, 26/20a–2.

⁵³⁹ ÜŞS, 26/20a–271.

⁵⁴⁰ ÜŞS, 35/152a–1.

⁵⁴¹ Memi b. Şaban’ı, 986 [1578/79] tarihinde köle azadı dolayısıyla mahkemeye yolu düşmesi üzerine tanımiştık. ÜŞS, 48/11a–1.

** Kıt’a

⁵⁴² ÜŞS, 61/175a–1.

müştemilatı (bahçesi, tuvaleti, mutfak, kileri, samanlığı vs.) ile birlikte tanımlamaktadır.⁵⁴³

Vakfa rehin olarak bırakılan evler de dâhil edilirse söz konusu satışlarda ev fiyatları evin durumuna göre 3.000 akçeden başlayıp 18.000 akçeye kadar yükselmektedir. Evlerin satış bedellerinde belirleyici unsur ilk olarak müştemilatın çokluğu ya da genişliğidir. Umumiyetle muhtemeldir ki mahallenin merkezi olarak kabul edilen cami ya da külliyyeye, ortak kullanım alanlarına ya da çarşıya yakın konumda bulunması evin değerinin artmasında etkilidir. Mahalledeki satış sirkülasyonunun en yoğun yaşandığı 978 [1570/71] senesinde toplam 8 bina, Gülfem Çarşısı'nda ise 1 dükkân el değiştirmiştir. Bina satışının yoğunluğu konusunda ikinciliği 7 bina ve 1 bağ satışı ile 971 [1563/64] senesi alır. Üsküdar genelindeki satışlara bakıldığında satışların en yoğun olduğu yıl yine 978 [1570/71] senesidir. Sicillerde, Üsküdar'da bu tarihte 30 satış işleminin kaydı vardır. Fakat daha önceden bahsi geçtiği üzere 971 [1563/64] senesinde Gülfem Hatun Mahallesi'ndeki satışların Üsküdar genelindeki satışlarla pek orantılı olmadığı görülmektedir. Bu tarihte mahallede satışların yoğun olmasına karşın Üsküdar genelinde satışların çok düşük olduğu görülmektedir.⁵⁴⁴ Diğer yıllarda mahallede ortalama olarak 4 mülk menzil el değiştirmiştir.

Osmanlı akçesinin 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın ortalarına kadar (1580–1640) sürekli olarak değer kaybetmesi yabancı paraların Osmanlı piyasalarında etkin olmasına sebep olmuştur. Osmanlı devleti ticari muamelelerini bu dönemde genellikle riyali kuruş (reales)⁵⁴⁵, esedi kuruş ya da filori⁵⁴⁶ gibi yabancı paralar üzerinden yürütmekteydi.⁵⁴⁷ İncelenen kayıtlarda satışlar genel itibarıyla akçe üzerinden

⁵⁴³ Bkz. s. 63.

⁵⁴⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 142.

⁵⁴⁵ İspanya'ya gelen Amerikan gümüşlerinin oradan büyük bir süratle diğer Avrupa memleketlerine ve Türkiye'ye yayılmış olduğunu gösteren alametlerden en mühimi, riyal (real) ismini taşıyan İspanyol kuruluşlarının ve bunlar arasında bilhassa “tam” veya “kâmil” unvanıyla anılan ve sekizi-bir arada olanlarının kısa bir zamanda halk arasında ve devlet maliye bürolarında büyük bir itibar kazanarak piyasaya hâkim olmasıdır. Barkan, “*XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri*”, s. 588.

⁵⁴⁶ Osmanlı Floransa'da XI. yüzyıldan itibaren basılmakta olan altın paraya ve Avrupa ülkelerinde basılan altınlara filori demek idi. Kamil Kepeci, *Tarih Lugati*, [y.y.], Tan Matbaası, 1952, s. 157. 1431'de 1 filori altın 35 akçedir. Diğer taraftan II. Murat döneminde 1 filori 36 akçe iken, Fatih'in ölümü sırasında 46 akçeye, II. Bayezit döneminde ise 47 akçeden 55 akçeye çıkmıştır. Halil Sahillioğlu, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Para Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: [y.y.], 1958, s. 44.

⁵⁴⁷ Ömer Lütfi Barkan, “*XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri*”, s. 564–580.

gerçekleşmekte, nadiren de olsa altın⁵⁴⁸ ve filori üzerinden yapılan satışlara da rastlanmaktadır. Sicillere yansıyan satışlardan iki tanesinin altın, ikisinin ise filori ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Fakat bununla beraber borç, miras ya da muhallefât kayıtları da dâhil edilirse işlemlerin 8 tanesi altın, 13 tanesi filori üzerinden yapılmıştır.⁵⁴⁹

Kadınların kendi adlarına mülk edinebilme özgürlüğünü sicil kayıtlarından gözlemlemek mümkündür. Davalarda, evini satan, ev satın alan, borç alan fakat daha çok borç veren, mirastan hak talep eden kadın portlerine sıkça rastlanmaktadır. İncelenen dönemde satış dolayısıyla karşımıza çıkan 100 mülk sahibi arasında 11 kişinin kadın olduğu görülmektedir.

Mahallede satışa konu olan menzillerden üç tanesi dükkândır. Bu dükkânlardan bir tanesi Durali b. Mustafa'ya ait olup ilk katta 4 bölmeden oluşan dükkânı ve üstünde 5 bölmeli odası yer almaktadır. Nakit sıkıntısı çektiği anlaşılan Durali 967 [1559/60] tarihinde bu menzilini Mustafa b. Davud adında bir kişiye 5.800 akçeye satın sonrasında 580 akçeye 1 yıllığına kiralamıştır. Diğer bir deyişle Durali aldığı parayı taksitle geri ödeyecek ve rehin bıraktığı evini, borçları bittikten sonra geri alacaktır.⁵⁵⁰

Mahallede bulunan diğer bir dükkân ise Hacı Hasan b. Merdan'a aittir. Nalbant dükkânı olarak geçen bu dükkânın müstemilatında 1 ahır ve 7 adet hücre yer alır. 984 [1576/77] senesinde Hacı Hasan, dükkânını İsfendiyar Çelebi Vakfı'ndan 12.000 akçe olarak vakfa rehin bırakmıştır.⁵⁵¹ Bu davada Hacı Hasan mahkemeye gelmemiş, yerine Kefçe Mahallesi'nde oturan –muhtemelen– kardeşi Cafer b. Merdan ve Gülfem Mahallesi'nde oturan Behram b. Abdullah vekillğini üstlenmiştir.

Bahsi geçen dükkânlardan üçüncüsü çok pahalı bir dükkân olan Cafer b. Merdan'ın mülküdür. Bu dükkân ve ahırın değeri, satış bedelinden ortaya çıkmaktadır. 991 [1583/84] senesinde Cafer, bu menzilini Arabacı İsmail'e 35.000 akçeye satmıştır.

⁵⁴⁸ Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550–1603)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 15–16. (1548'den 1585'e kadar 1 altın 60 akçe, 1585'ten sonra 110 akçeye çıkmış, 1590'da ise 120 akçe olmuştur. Bu tarihte 1 esedi kuruş ise 70 akçedir.)

⁵⁴⁹ 15/146b–2, 26/17a–7, 26/94b–2, 43/35b–2, 45/36b–1, 46/171a–3, 46/173a–3, 48/47b–2, 48/61a–3, 61/167b–4, 92/86b–5, 51/14b–101, 32/122b–4, 15/65b–876, 15/146b–3, 29/73a–2, 35/112b–2.

⁵⁵⁰ ÜŞS, 22/113a–7.

⁵⁵¹ ÜŞS, 60/1b–3.

İslâm hukukuna göre kişiler evlerini satmaya karar verdiklerinde alma önceliği hemen bitişikte oturan komşularına aittir. Buna “şuf’a hakkı” denmektedir.⁵⁵² Bu dükkânın yanında İstanbul’da Tophane Mahallesi’nde oturmakta olan Hassa Mumcubaşısı Mustafa Bey b. Hasan’ın ahırını yer alır. Bu satıştan haberdar olan Mumcubaşı Üsküdar Mahkemesi’ne gelerek “şuf’a hakkı”nı talep etmiştir.⁵⁵³ Yine başka bir örnekte de “şufa hakkı”ndan doğan talep dile getirilmektedir. Mahalle ahalisinden olan Meysere Hatun bt. Veli, 991 [1583/84] senesinde Şeyh Mehmed b. Şeyh Nefs vekâletiyle mahalledeki bir menzilin Hüseyin Bey b. Keyvan’a 10.000 akçeye satmıştır. Hüseyin Bey bu paranın 2.000 akçesini vermiş, 8.000 akçe borcu kalmıştır.⁵⁵⁴ Bu satım işleminden sonra Meysere bt. Veli’nin yan komşusu zuama [büyük tımar sahipleri]⁵⁵⁵ sınıfından olan Behram Bey b. Abdullah, bu menzilin alım hakkının öncelikli olarak kendisine ait olduğunu iddia ederek mahkemede Hüseyin Bey’den şuf’a hakkını talep etmiştir. Hüseyin Bey, bu menzili satın alacağı vakit Behram b. Abdullah’tan izin aldığını ve Behram’ın da şuf’a hakkından feragat ettiğini söyleyerek kendini savunmuştur. Huzura şahit çıkaran Hüseyin Bey’in bu davada haklı çıktığı anlaşılmaktadır.⁵⁵⁶

Bu üç dükkân dışında mahallede satışa konu olan mülklerin –bazılarına açıklık getirilmemekle beraber– ev ve müstemilatı olduğu görülür. Mahalledeki evler genel itibarıyla tek ya da iki katlı, bahçe içerisinde ağaçlıklı olup bazı evlerin önünde asma bağları yer alır. Yeni bina ettiği evinin önünde asma bağları bulunan Ali b. Hızır, evini dört duvar ile çevirmiş, 971 [1563/64] senesinde evini inşa etmesinin hemen akabinde Hasan b. Turmuş’a 2.200 akçeye satmıştır.⁵⁵⁷ Bu kişinin çıkmaz sokakta oturan Hasan b. Turmuş ile aynı şahıs olması muhtemeldir.⁵⁵⁸

⁵⁵² Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, İstanbul: Risale Yayınevi, 1994, s. 269. Satılan bir taşınmazı aynı bedelle satın alandan almaktır. Burada satın alma mal sahibinin rızai bir akdiyle değil, hâkimin kararıyla gerçekleştiğinden şuf’a hakkının kullanımı da mülkiyet hakkına getirilen bir sınırlama olmaktadır. Şuf’a ortak ve komşular arasında kurulmuş olan huzur ve ahengin yeni bir malik tarafından bozulma ihtimaline karşı geliştirilmiş bir tedbirdir. Örneğin tarik-i hassa kapısı açılan bir hanenin satılması durumunda tarik-i hassa açılan diğer bütün hanelerin bu satılacak hane üzerinde şuf’a hakları doğar. Şuf’a hakkına sahip olan kimseye “şefi” denir. Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, s. 143. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 376.

⁵⁵³ ÜŞS, 61/33a–1.

⁵⁵⁴ ÜŞS, 61/23b–5.

⁵⁵⁵ Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, İstanbul: Asır Matbaası ve Kütüphanesi, 1317, s. 410.

⁵⁵⁶ ÜŞS, 61/19a–3.

⁵⁵⁷ ÜŞS, 26/64a–703.

⁵⁵⁸ Bkz. s. 90–91.

Hemen Gülfem Hatun Vakfı'nın yanında yer alan ahır ve ahırın üzerindeki üç oda, önünde çayırılığı ve su kuyusu da bulunan bu yapı, XVI. yüzyılın tipik evlerine örnek teşkil eder nitelikte olmalıdır. Bu ev ve yanındaki diğer bir ev Kefçe Mahallesi'nde oturan Debbağ Haydar b. Abdullah'a aittir. Debbağ Haydar bu evlerden bir tanesini 978 [1570/71] senesinde 6.120 akçeye⁵⁵⁹ diğerini 979 [1571/72] senesinde 9.520 akçeye⁵⁶⁰ Beşir Halife b. Hüsam'a satmıştır. Beşir Halife bu iki menzili küçük oğlu Mehmed için aldığını ayrıca mahkemeye tescil ettirmiştir.

Mahallenin evlerinin genel itibariyle ahır üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bazen de ahır üzerinde çardak görüntüleri göze çarpar. Nitekim Hızır b. İdris'in sahip olduğu ev de bunlara bir örnektir. Hızır'ın bu mülkü eşi Sultan bt. Solak Bali'ye ait olan evin yanında yer alır. Hızır'ın evinin diğer tarafında ise Hüseyin b. Hızır'ın evi bulunmaktadır. Hızır'ın sahip olduğu bu mülkün değerinin 6.000 akçe olduğu Hızır Hasan Vakfı'na rehin bıraktığı hüccetten ortaya çıkmaktadır.⁵⁶¹

Üsküdar'da bir bargir menzilin varlığı da hukuki bir işlem dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Ulakların konaklayıp, atlarını değiştirdikleri menzilhaneler Osmanlı posta kurumunun önemli bir unsurudurlar.⁵⁶² Bu bargir menzilini Hasan b. Ali adında bir menzilci 6 aylığı 6.250 akçe ödeyerek işletmektedir. 992 [1584/85] senesinde Gülfem Hatun Mahallesi'nde oturan Mustafa b. Cafer ve Gebze'de oturan Ali b. Abdullah ortaklaşa bu menzilin işletmesini devr almışlardır. Bu ortaklar 6 aylığı 5.000 akçeden anlaşmışlardır.⁵⁶³

Bazen, mülkler değiş-tokuş yapılarak fakat uygulamada satış işlemi gibi gösterilerek el değiştirmekteydi. Yusuf b. Abdullah, Gülfem Hatun Mahallesi'nde bulunan 12.000 akçe değerindeki evini Üveys b. Sinan'ın Selman Ağa Mahallesi'ndeki 15.000 akçe eden iki dükkânı ve üst katındaki odalar ile takas etmiştir. Yusuf 3.000

⁵⁵⁹ ÜŞS, 35/88a-1.

⁵⁶⁰ ÜŞS, 35/145b-3.

⁵⁶¹ ÜŞS, 37/23a-6.

⁵⁶² Bu yerler, defterdar kapısının mevkufat kalemine ait menzil halifelğine bağlıdır. Menzil-hanelere menzilci tayini konusunda ayan ve halk görevlendirilmiştir. Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985, s. 291.

⁵⁶³ ÜŞS, 61/160b-2.

akçeyi daha sonra ödeyecektir. Fakat takas edilen bu iki mülk iki ayrı davada satış işlemine konu olmuştur.⁵⁶⁴

B– KİRA

Sicillere yansıyan bilgiler ışığında kiralık evlerin büyük bir kısmı vakıflara ait mülklerdir. Bu evlerde kiracı olarak kalanlar genelde şehirde geçici olarak ikamet edecek olan devlet memurları ve askerlerdir.⁵⁶⁵ Bunun dışında ev sahiplerinin evlerini kiraya vermeleri de mümkündür, fakat bu tip kiralamalar sicillere yansımamıştır.

Mahkeme kayıtlarında mahalle içerisindeki evlerin kiraya verilmesine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Kiraya konu olan hüccetlerin çoğunlukla rehin işlemleri sebebiyle satılan malların kiralanması ya da çarşıdaki dükkânların kiralari ile alakalı oldukları görülür. Bu konu *Gülfem Hatun Vakfı* ve *Gülfem Çarşısı* başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Müştemilat içindeki ev ya da mülk menzilin bir kişiye ait olduğu satış hüccetlerinden ortaya çıkmaktadır. Fakat bir müştemilat içindeki evin ya da mülk menzilin içinde birden fazla ailenin yaşadığı düşünülürse, odaların evin sahibinin evli olan erkek çocukları tarafından kullanıldığı ya da kiraya verildiği düşünülebilir.

Mahallede sadece bir kiralama örneğine rastlanmıştır. Fakat bu kiralamada zoraki bir durum söz konusudur. Mahalle ahalisinden Hasan Bey b. Yahşi, Mehmed Çelebi b. Alaaddin Halife'nin mülkünü 13.000 akçeye satın alarak 1.000 akçesini ödemiş geriye kalan 12.000 akçeyi de iki ay içinde ödeyeceğini söylemiş fakat sözünü yerine getirememiştir. Hasan Bey iki ay daha mühlet istemiş, Mehmed Çelebi ise ona

⁵⁶⁴

ÜŞS, 61/166b–2; ÜŞS, 61/167b–4. Yusuf b. Abdullah, Gülfem mahallesinde iki yer evini ve iki zılleği ve bir şirin su kuyusunu ve kenifi ve eşcâr-ı müsmireyi müştemil olan mülk menzilin (Gülfem mahallesinde Şeyh Mehmed b. Nefes mülküyle ve Kasım b. Abdullah mülküyle ve Hadice bt. Hac Ahmed mülküyle ve tarik-i am ile mahdud olan) Üveys'e 12.000 akçeye satmıştır. Yusuf da bütün hukuki haklarını, yollarını ve yoldaşlarını cemî' hukuk ve tarâiki ve mürâfıkı ile Üveys'e sattığını ve bedelini de aldığını ifade etmiştir. 17 Şaban 992 senesi

Üveys, Selman Ağa mahallesinde gurfehane? kurbunda olan birbirine muttasıl iki dükkânın tarik-i amdan etraf-ı sülûsesinden arzen bir zira yerini Yusuf'a hibe etmiş, karşılığında Yusuf da tamam altın sahihül-ayyar, 8 tane filori (440 akçe) arz verip deyn dahi alıp kabz eyledikten, hibeden sonra baki kalan dükkân yerlerin üstünde olan binaları ile ve hukuk ve mürâfik ve tarikiyle Yusuf'a 15.000 akçeye bey-i bâsla satmıştır. Yusuf dahi 12.000 akçesini önce ödemiş ve baki kalan 3.000 akçeyi de daha sonra teslim etmiştir. Sene 992.

⁵⁶⁵

Çiftçi, a.g.e, s. 102.

mültezim olmuştur. Hasan Bey bu iki ay içerisinde borcunu yine ödeyemezse satış fesh olunarak bu yeri kiraya alacaktır.⁵⁶⁶

C– HİBE

Osmanlı uygulamasında, gayrimenkullerin el değiştirmesinin bir başka yolu hibedir. İslâm hukukunda hibe, bir kimseye istifade edebileceği bir şeyi lütuf ve ihsan olarak karşılık beklemeden vermektir.⁵⁶⁷ Yine satım akdi gibi temlik sonucunu doğuran akitlerden olan ve sicillerde ara sıra bu tip mülk değişimlerine de rastlanılmaktadır. Hibe ile ilgili rastlanılan üç davada ebeveynin çocuklarına, bir tanesinde ise evladın ebeveyne bağıışı sözkonusudur. Üç dava kaydında mülk sahiplerinin kadın oldukları görülmektedir. Çeşitli vesilelerle bahsi geçtiği gibi sicillerde kadın mülk sahiplerine de sıkça rastlanmaktadır. Kadın, mallarını kendi idare edebileceği gibi bunun için bir vekil de tayin edebilir. İslâm hukukunda var olan kadının malları üzerindeki mülkiyet hakkının Osmanlı'nın son dönemlerine kadar uygulanmış olduğunu görmekteyiz. Malını tasarrufunda bulundurabilen kadın çeşitli yollarla elden de çıkarabilirdi.⁵⁶⁸

Mahalle ahalisinden olan Kaya bt. Hamza, Behram b. Abdullah ile Hacı Hasan b. Merdan'ın kapı komşusudur. Dul bir kadın olduğu anlaşılan Kaya'nın evi çatma olup ahır ve üstündeki çardağı, sundurması, su kuyusu, fırını, samanlığı, tahta evi, dükkânı ve ahır ile hayli teşkilatlı olup 28.000 akçe değerindedir.⁵⁶⁹ 977 [1569/70] senesinde Kaya evini müştemilatı ile birlikte kızı Emine bt. Mehmed'e bağışlamıştır. Kaya'nın, evini kızına bağışlaması karşılığında kızının yanına sığınacağı düşünülebilir. Emine bu müştemilatı üzerine geçirmesinin hemen akabinde, yan komşusu Hacı Hasan b. Merdan ile evleri takas etmişlerdir. Hacı Hasan'ın mülk menzili bir ahır ve üstündeki iki ev, bir matbah (mutfak), iki suffe(sofa), sundurma, bir su kuyusu ve bir keniften (tuvalet) müteşekkildir. Hacı Hasan bu değiş tokuşun üzerine 500 akçe daha fazladan ödeme yapmıştır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁶ ÜŞS, 37/102a–2.

⁵⁶⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. IV, İstanbul: Bilmen Yayınevi, [yy], s. 223.

⁵⁶⁸ Jennings, “*The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Otoman City, 1590–1630*”, s. 122.

⁵⁶⁹ ÜŞS, 37/17a–6.

⁵⁷⁰ ÜŞS, 37/18a–2.

Mahalle sakinlerinden mülk sahibi diğer bir kadın Aişe bt. Mehmed'dir. Aişe'nin azımsanmayacak sayıda gayrimenkulünün bulunması çok varlıklı birisi olduğunu ya da en azından ekonomik durumunun iyi olduğunu gösterir. Aişe'nin mahkeme sicillerine yansıyan dört gayrimenkulü vardır. Ayasofya Vakfı'na rehin bıraktığı evin⁵⁷¹ dışında üç evi daha bulunmaktadır.⁵⁷² Bu evlerden bir tanesi bahçe içerisinde çatma bir ev olup "Doğancı" lakabı ile anılan Sinan b. Abdi'nin evinin yanında yer almaktadır. Aişe 987 [1579/80] senesinde bu evi küçük oğlu Mehmed'e bağışlamıştır.⁵⁷³ Bu çatma evin yanında sahip olduğu diğer bir evi yer alır. Üçüncü evi ise Kızbacı? Vakfı yanında, ahır ve önünde su kuyusu ile bahçe içerisinde *süfli* tabir edilen tek katlı bir evdir. 991 [1583/84] senesinde Aişe bu evin batı tarafında bulunan tulı 24 zira ve arzı 30 zira eden bahçeyi kendisine ayırarak geri kalan kısmı oğlu Mehmed'e bağışlamıştır.⁵⁷⁴

Konuyla ilgili diğer bir dava bu defa bir evladın tüm varlığını annesine bağışlaması ile ilgilidir. Mahalle sakinlerinden Fatıma bt. Ali hatırlanacağı üzere 971 [1563/64] tarihinde muhtemelen ikinci kocası Hacı Mehmed b. Ahmed'den oğlunun vekâletiyle boşanmıştı.⁵⁷⁵ 993 [1585] tarihinde Fatıma'nın kızı Emine bt. Hüseyin mahkemeye müracaat ederek üzerindeki gömleği hariç tüm sahip olduğu menkul, gayrimenkul, para ve eşyalarını annesine bağışlamıştır.⁵⁷⁶ İlgi çekici olan bu davada hibe olayı, Emine'nin sahip olduğu mal varlığını koruma altına almaya çalıştığı izlenimi vermekte ve bazı tahminler üzerinde düşündürmektedir. Mesela Emine sahip olduğu mal varlığını kocasına vermemek için böyle bir yola başvurmuş olabilir fakat İslâm hukukunda kocanın karısının malına müdahale hakkı bulunmamaktadır. Ancak kadının ölümü halinde çocukları varsa koca mirasın ¼'ünü alabilir. Eğer çocukları yoksa koca terekenin yarısını alır.⁵⁷⁷ Emine'nin, mal varlığının, ölümü halinde kocasına ya da diğer varislerine kalmaması için mallarını annesine hibe etmiş olması muhtemeldir.

⁵⁷¹ Bkz. s. 54.

⁵⁷² ÜŞS, 37/158a-5.

⁵⁷³ ÜŞS, 49/20a-1.

⁵⁷⁴ ÜŞS, 61/22b-3.

⁵⁷⁵ ÜŞS, 26/17a-223.

⁵⁷⁶ ÜŞS, 61/103a-6.

⁵⁷⁷ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 332.

Başka bir kayda göre ise babanın iki eşinden olan çocuklarına hayatta iken mülklerini hibe yolu ile paylaştırdığı görülmektedir. Yapılan çoğu çalışma göstermiştir ki Osmanlı toplumunda çok eşlilik yaygınlık kazanmamıştır. Bu durumu dönemin seyyahlarından ve tereke kayıtları çerçevesinde yapılan çeşitli çalışmalardan gözlemek mümkündür. Osmanlıda çok evliliğin temel belki de tek sebebi çocuk, özellikle erkek çocuk sahibi olma ve soyunun devamlılığını sağlama isteğinden kaynaklanmaktadır.⁵⁷⁸ İncelenen sicillerde çok sayıda tereke kaydının bulunmaması ve bu konuya ipucu olabilecek hususların mahkemeye pek yansımaması bu hususta yorum yapmaya imkân vermemektedir. Sadece tek bir kayıta bir erkeğin iki eşi olduğuna rastlanmıştır.

Sicillere yansıyan bu örnekte Mevlana Mehmed Çelebi b. Rasul'un iki eşi olduğu gözlenmiştir. Hüccetteki veriler ışığında ilk eşinden erkek çocuğu olmamasının Mevlana Mehmed Çelebi'yi ikinci bir evlilik yapmaya sevk ettiği söylenebilir. Valide Sultan Camii'nin imamı olan Mevlana Mehmed Çelebi, Mamure Mahallesi'nde oturmaktadır. Mevlana Mehmed Çelebi ikinci eşi Şahhuban'dan olan Ahmed, Rabia, Halife adındaki çocuklarına Gülfem Hatun Vakfı'nın hemen yanında yer alan evini bağışlamıştır. Birinci eşi Sema'dan olan Saime, Fatıma ve Hatice adındaki çocuklarına ise annelerinin sahip olduğu evinin yanında yer alan iki ocaklı tek katlı (süfli) evi, kileri, su kuyusu, bahçesi ve tüm sınırları (tevabi ve levahiki) ile bağışlamıştır. Bu gayrimenkul üçünün de ortak mülkleri olmuştur.⁵⁷⁹

D- BORÇ İLİŞKİLERİ

Mahalle ahalisi ekonomik yönden zor duruma düştüğünde birbirlerinden borç alarak sıkıntılarını çözmeye çalışmaktadırlar. Borç alış-verişleri daha çok mahalle içerisinde gerçekleşmekle birlikte mahalle dışı borç alış verişlerine de rastlanmaktadır. Borç akçe üzerinden ya da daha az sıklıkla rastlanmakla birlikte altın ve filori üzerinden

⁵⁷⁸

Haim Gerber, "Position of Women in Ottoman Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 12, num. 3, America, 1980, s. 232; Gül Akyılmaz, *a.g.m.*, s. 367; Said Öztürk, "Tereke Defterlerine göre XVII. Asırda İstanbul'da Aile Nüfusu, Servet Yapısı ve Dağılımı", *İstanbul Araştırmaları*, C. III, İstanbul, Ekim 1997, s. 31; Ali Aktan, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Tereke Kayıtları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1738-1749)", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, 1998, s. 50.

⁵⁷⁹

ÜŞS, 85/23a-3.

de verilmekteydi. İslâm hukukuna göre borç ne üzerinden veriliyorsa ödeme de aynı birim üzerinden yapılırdı.⁵⁸⁰

Borç alma şekilleri çok çeşitlilik arz ettiğinden aslında bu başlığın çerçevesi çok daha geniş tutulabilirdi. Daha önce ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı gibi rehine bağlı bey' işlemleri aslında bir çeşit borçlanma şeklidir. Fakat bu konu aynı zamanda vakıf ve satış konuları ile de alakalı olduğundan bu başlıklar altında incelenmesi uygun görülmüştür.

Bu dönemde borçlanma şekilleri arasında “karz-ı hasen”den ziyade “muamele-i şer’iyye” ve “bey’ işlemleri”nin daha yoğun olması, belki dönemin para rejimindeki düzensizlik ve akçe değerinin sürekli olarak düşmesi ile açıklamak mümkün olabilir. Fakat diğer taraftan, borç ilişkilerinin sicillere yansıdığı şekliyle ele alınması dönemin borç ilişkilerini ve bu çerçevede değerlendirilebilecek insan ilişkilerini tam anlamıyla gözler önüne sermesi bakımından yeterli olmayacaktır. Çünkü fertler arasında kayıtlara yansımayan sözlü anlaşmaya dayalı borç alış-verişlerinin –ki bunların hayli yekûn tutması yüksek ihtimaldir- ve bunların faizsiz alınmış olabileceği ihtimalinin hesaba katılmaması doğru ve yerinde bir değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir.⁵⁸¹

Borç-alacak ile ilgili davalarda karz, deyn, hak ve zimmet kelimeleri sıkça kullanılan ifadelerdir. Borçlu-alacaklı davalarında dikkati çeken husus, çoğunun ölen şahısların varislerinden talep edilen borçlar olduğudur.

İslâm hukukuna göre kişinin ölümüyle beraber bıraktığı borç, terekesine intikal etmektedir. Terekeden mirasçıların hakkı verilmezden önce borçluların hakları teslim edilir.⁵⁸² Mahallede miras ve borç davalarının en ilgi çekici aktörü Durali b.Mustafa’dır. Malvarlığının yanı sıra, ölümünden sonra ardında bir o kadar da borç bırakması

⁵⁸⁰ İbrahim Halebî, *Mevkûfât: Mülteka Tercümesi*, şerheden: Mehmed Mevkûfâtî, Sadeleştiren: Ahmed Davudoğlu, C. II, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1983, s. 57.

⁵⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa’nın Saraybosna teftişinde kendi başından geçen bir diyalog daha sonraki yüzyıllarda ticaretten doğan borç ilişkisinin seyrini anlatması bakımından dikkat çekicidir. “Saray[Bosna] tüccarlarından Merhemik Mehmed Ağa namında bir zat var idi. Anı celb ile mülhakatta veresiye vermiş olduğu emvalden dolayı: ‘Ne kadar alacağın vardır’ dedim. On bin keseden ziyade olduğunu söyledi. ‘Elde sened ya şahid var mı’ dedim. ‘Hayır, adet olmamış’ dedi. ‘Ya müşterilerden bazısı borcunu inkâr edecek olursa ne yaparsın’ dediğimde te’accüb ile gülerek: ‘Bu kadar malı denkler ile mağazadan kaldırıp puslasiyle götürdü. Nasıl inkâr edebilir’ deyu cevap verdi. ‘Ya bunlardan biri vefat ederse paranız batmaz mı’ dedim. ‘vefat ederse bizim puslamız terikesinde çıkar. Veresesi anı te’diye eyler’ dedi”. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yayınlayan: Cavid Baysun, 2. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986, s. 27.

⁵⁸² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 429.

Durali'yi çok sayıda miras ve borç davasına konu etmiştir. Diğer taraftan elde bulunan verilere göre mahallenin en borçlu kişisi, ölümünden sonra geride bıraktığı 34.296 akçelik borç ile yine Durali b. Mustafa olmuştur.⁵⁸³

Borçlu olarak vefat eden kişinin borçları terekesine* intikal eder. Miras pay edilmeden önce techiz ve tekfin** masrafları karşılandıktan sonra ilk iş olarak ölenin borçları ödenir.⁵⁸⁴ Sicillerde alacaklılar kimi zaman ölenin vasisinden kimi zaman mirasçılardan borçlarını talep etmektedirler. Sicile kaydedilmediği için sebebini bilmediğimiz bir şekilde iki kızı ve bir oğlu ile beraber vefat eden Mürekkebzade Muslihiddin Haydar'ın Haydar b. Abdullah'a olan borcu vasisinden talep edilmektedir. Bunun üzerine Haydar, borcu inkâr eden vasiye şahitler göstererek Mürekkebzade Muslihiddin'in kendisine 3.000 akçe ve 4 altın borcu olduğunu ispatlamıştır. Davanın nihayetinde, bu para vasi Hüseyin tarafından ödenmiştir.⁵⁸⁵ Başka bir davada borçlunun sahip olduğu ev, ölümünden sonra çocukları tarafından satılarak borçların ödenmesine şahit olunmaktadır. Borçlarla ilgili bütün ödemelerin hemen yapılabilmesi için, ya ölenin hâlihazırda nakit parasının olması veya borçlarını karşılayabilecek alacakları varsa bunların hemen tahsil edilebilmiş olması gerekir. Aksi halde ödemeler muhallefatın satışından sonra yapılabilecektir.⁵⁸⁶ Sıklıkla bahsi geçen Hızır b. İdris 992 [1584/85] senesinde vefat etmiştir. Hızır'ın devlete ve İskender Paşa Vakfı'na bir takım borçları vardır. Hızır'ın çocukları İshak subaşı, Mümine ve Hüma babalarından kalan bir ahır ve avlusu ile beraber iki katlı evi*** suk-ı sultanide açık artırmaya çıkararak 16.800 akçeye satmışlar ve babalarının borçlarını ödemişlerdir.⁵⁸⁷

Başka bir örnekte ise bir kadının ölen kocasının borçlarını ödemek için kocasından kalan evi sattığını görüyoruz. Rumeli'de Garaçaniçe⁵⁸⁸ kadısı iken

⁵⁸³ ÜŞS, 29/10b-2, ÜŞS, 39a-1, ÜŞS, 29/47a-2. Ayrıca bk. *Varlıklar ve Borçlar Arasında Bir Şahıs: Durali b. Mustafa*

* Ölen kimsenin geride bıraktığı mal ve haklar şeklinde tarif edilmektedir.

** Ölenin cenaze masraflarını gösterir.

⁵⁸⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 329.

⁵⁸⁵ ÜŞS, 15/146b-3.

⁵⁸⁶ Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kır İsmail – Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, C. XXXXI, Sayı: 161, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, s. 46.

*** "dört bab fevkani ve bir bab tahtani evleri ve bir ahır ve avluyu ve cüneyneyi müştemil menzili"

⁵⁸⁷ ÜŞS, 61/112a-4.

⁵⁸⁸ Bosna'da bir vilayettir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 209.

öldürülmüş olan Sofya'lı Halil Efendi b. Ömer'in Gülfem Hatun Mahallesi'nde bir mülkü bulunmaktadır. Bu ailenin aslen nerede ikamet ettiklerine dair net bir bilgi yoktur. Halil Efendi hayatta iken Hacı Ali b. Yusuf adında bir kişiden 6.000 akçe borç almıştır. Ölümünden sonra Halil'in karısı Havva bt. Osman bu borcu ödeyecek para bulamayınca kocasından kendisine ve çocukları Sunullah ve Saadet'e kalan mülkü satmak durumunda kalmıştır.⁵⁸⁹ Daha evvelinde Halil Efendi bu mülkü 1000 [1591/92] yılında Mevlana Ahmed Efendi ibni Mehmed'e 10.000 akçeye istiğlal yolu ile satarak 120 akçeye kiralamış idi.⁵⁹⁰

Vefat eden kişinin kimsesi yoksa mallarının bölgenin zaimine teslim edildiği görülmektedir. Alacaklılar da parasını zaimden tahsil etmektedirler. Gülfem Hatun Mahallesi'nden Cafer Efendi adında bir mahalle sakini "Bacı Hatun" diye anılan yerin yakınında vefat etmiştir. Üsküdar zaimi Ömer b. Abdullah kimsesi olmadığı anlaşılan Cafer Efendi'nin mallarına el koymuştur. Danişmend sınıfından olan Hamza b. Şaban ise Cafer'in kendisine 190 akçe borçlu olduğunu söyleyerek Üsküdar zaiminden bu parayı talep etmektedir.⁵⁹¹ Ölenin bir kişide bir alacağı kalmış ise varisleri, eğer varisi yoksa mallarına el koyan devlet o kişiden bu borcu tahsil etmektedir. Mahalle sakinlerinden vefat etmiş olan Şeyh Ali'nin muhtemel ki bir yakını olmadığı için terekesine beytülmal el koymuştur. Şeyh Ali'nin, Ali Çelebi'de kalan parasını da yine beytülmal tahsil etmiştir.⁵⁹²

Kimi zaman ölen borçlu, ölmeden önce borcunu alacaklıya teslim etmesi için bir yakınına emanet bırakabilmekteydi. Mahalleliden olan Mehmed b. Şeyh adlı reis Mehmed b. Yusuf adında bir kürkçüye 910 akçe borç vermiş idi. Sonrasında bu kürkçü vefat etmiş ve 610 akçe borcu kalmıştır. Fakat ölmeden önce bu parayı Mahmud b. Murad adında bir kişiye Mehmed b. Şeyh'e verilmek üzere emanet etmiştir.⁵⁹³ Daha sonra Mahmud b. Murad, bu parayı Mehmed b. Şeyh'e teslim etmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ ÜŞS, 88/14a-4.

⁵⁹⁰ ÜŞS, 84/74a-1.

⁵⁹¹ ÜŞS, 35/113a-5.

⁵⁹² ÜŞS, 94/10b-2.

⁵⁹³ ÜŞS, 39/7a-1.

⁵⁹⁴ ÜŞS, 39/19b-2.

Sicillere yansıdığı kadarıyla çoğunlukla borç, faiz ya da bey' işlemleri üzerinden alınmakta ise de "karz-ı hasen" olarak verilen borçlara da rastlanmıyor değildi. Faizsiz borç alıp vermeye çok az rastlanması 16. yüzyılın ikinci yarısında akçenin ayarının bozulması ve eşya fiyatlarının artması ile de açıklanabilir.⁵⁹⁵ Hızır b. İdris'in komşularından olan Hüseyin b. Hızır, yine mahalle halkından olan Ahmed b. Kerimüddin'e 100 akçe karz-ı hasenden verdiği borcu talep etmektedir. Borç aldığını inkâr eden Ahmed'in karşısına şahit çıkaramayan Hüseyin borç verdiğini kanıtlayamaz. Ne şekilde sonuçlandığını bilmediğimiz bu davada kefil ya da şahitlerin bulunmaması Hüseyin'in iddiasının gerçek olmadığı izlenimini doğurmaktadır.⁵⁹⁶

Sicillerde cami imamlarının mahalle halkı ile borç ilişkilerine de rastlanmıştır. Üç dava kaydına göre Gülfem Hatun Cami'nin imamının ve iki hatibinin kişilere borç verdikleri gözlenmiştir. 978 [1570/71] tarihinde cami imamı olarak görev yapan Mevlana Muhyiddin Halife b. Rasul, Talip adında bir şahsa faiz üzerinden borç vermiştir. Bu davada faiz oranı cariyeye bahası olarak gösterilmektedir. İmam, parasını borçludan alamayınca Talip'in kefilinden tahsil etmiştir.⁵⁹⁷ Başka bir örnekte ise Gülfem Hatun Camii'nde hatip olan Taceddin Halife, Yorgi adında bir gayrimüslime 2.000 akçe ödünç vermiştir. Bir faiz oranının belirtilmemiş olması borcun karşılıksız olarak verildiğini düşündürmektedir. Taceddin Halife, alacağını Yorgi'nin kefil Yorgi veledi Dimitri adında bir fırıncıdan (habbaz) tahsil etmiştir.⁵⁹⁸ Bu tarihten 2 yıl sonra Taceddin Halife mahkemeye çıkarak kefil Yorgi'den borcunun 1.500 akçesini aldığını fakat 500 akçe alacağı kaldığını iddia etmektedir. Fakat Yorgi tüm borcunu kapatmış olduğunu söylemektedir. Udul-i müsliminden olan Mevlana Şemseddin b. Şeyh Mehmed ve Mehmed b. Ahmed Yorgi'nin lehine şahitlik edince mahkeme borcun verilmiş olduğu yönünde karar çıkarmıştır.⁵⁹⁹

Yine caminin hatibi olan İbrahim b. Mustafa'nın Karagöz adlı bir Ermeni'ye 1.500 akçe borç vermiş olduğunu görüyoruz. Karagöz'ün kefil bir önceki davanın kefil olan Yorgi veledi Dimitri'dir. Diğer taraftan İbrahim'in Cedid Mahalle'sinde oturan

⁵⁹⁵ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 160.

⁵⁹⁶ ÜŞS, 15/15b-5.

⁵⁹⁷ ÜŞS, 35/24a-4.

⁵⁹⁸ ÜŞS, 61/16b-3. (Rabiülevvel 991 [Mart/Nisan 1583])

⁵⁹⁹ ÜŞS, 61/158b-3. (Recep 993 [Haziran/Temmuz 1585])

Şahkulu b. Hızır’a borcu vardır. Bu borca mukabil Şahkulu bu parayı İbrahim’in onayı ile Yorgi veledi Dimitri’den tahsil etmiştir.⁶⁰⁰

Bir başka borç ilişkisi ise boşanan eşler arasındaki nafaka ve mehir borçlanmalarıdır. Bu hususa *Aile Hayatı* başlıklı kısımda değinildiği için burada tekrar ele alınmayacaktır.⁶⁰¹

Osmanlı ailesinde baba, oğluna veya karısına borçlu olabiliyor ya da borç verebiliyordu. Özellikle kadınların kocalarına verdikleri krediler, oldukça yaygın bir uygulama olarak görülmektedir.⁶⁰² Hacı Mehmed b. Ahmed’in eşi Fatıma bt. Ali’ye olan borcunun mahkemede kaydettirmesi bunlara bir örnektir. Hacı Mehmed’in karısına muamele-i şeriyeden 13 sikke filori borcu vardır ki bir süre sonra bu çiftler boşanmıştır.⁶⁰³

Mahalle ahalisinin bir birleri ile olan alacak-verecek davaları dışında “*Gülfem Hatun Vakfı*” kısmında da değinildiği üzere kişilerin vakıflardan borç almaları da çok sık rastlanılan bir durumdu. Vakıfların borç verme usulleri arasında özellikle incelenen bu dönemde daha çok bey’ usulleri çerçevesinde borç verdikleri izlenmiştir. Bunun dışında aslında daha yaygın bir uygulama olan mu‘amele-i şer‘iyyenin bizim incelediğimiz kayıtlarda daha az rastlandığı görülmektedir. 978 [1570/71] tarihinde bir mahalle sakini olan Marziye bt. İyas oğlu Mehmed Çelebi b. Hasan’ın vekâletiyle İstanbul’da bulunan Hatice Hatun Vakfı’ndan bir yıl için 3.000 akçe borç almıştır. Çuha bahası üzerinden gösterilen faiz oranının ise 300 akçe olduğu gözlenmektedir.⁶⁰⁴ 986 [1578/79] tarihli başka bir davada yine Marziye’nin, Mehmed Paşa Mahallesi’nde oturan Pir Ahmed Halife b. Elfaz adında bir kişiden 5.500 akçe (100 filori) borç aldığını öğreniyoruz.⁶⁰⁵

Marziye bt. İyas’ın hayatına dair bilgiler, diğer hükümlerin incelenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır: Marziye Hanım sicillere yansıdığı kadarıyla 3 çocuk annesidir. İki

⁶⁰⁰ ÜŞS, 61/133a–9.

⁶⁰¹ Bkz. *Aile Hayatı* kısmına.

⁶⁰² Gerber, *a.g.e.*, s. 234; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 160. (İncelenen bu çalışmada Bursa’da bunun çok sayıda örneklerine rastlanmıştır.)

⁶⁰³ ÜŞS, 26/17a–7 (1. sayfa)

⁶⁰⁴ ÜŞS, 35/66b–5.

⁶⁰⁵ ÜŞS, 46/173a–3.

kızı Aîşe ve Raziye, Mustafa'dan olan çocuklarıdır. Oğlu Mehmed Çelebi b. Hasan'ın başka bir eşinden olduğu görülmektedir. Bu bilgilere dayanarak Marziye'nin en az iki evlilik yapmış olması gerekmektedir.⁶⁰⁶ Bu iki kız kardeşin babalarının ölümünden sonra miras konusunda anneleriyle bir takım anlaşmazlıklar yaşadığı görülmektedir. 976 [Şubat/Mart 1569] Ramazan'ında Aîşe ve Raziye hatunlar babaları Mustafa'nın ölümünden sonra kendilerine miras kalan Ahmed Çelebi Mahallesi'ndeki bağı anneleri Marziye Hatun 8.000 akçeye satmıştır. Kızların şer'an bu para üzerindeki hakları çok daha fazla iken "Müslümanlar" araya girerek 2.000 akçe karşılığında davalarından feragat etmişlerdir. Kızların üvey kardeşleri Mehmed Çelebi ise bu davada kendilerine – yani annesinin aleyhine– vekillik yapmıştır.⁶⁰⁷

977 [1569/70] tarihli başka bir davada yine bu kız kardeşler Yusuf Çelebi b. Budak ve Mehmed Çelebi b. Davud'a⁶⁰⁸ Üsküdar iskelesinde bulunan kayık yerlerinin kendilerine intikali için dava açmışlardır. Yine kendilerine üvey kardeşleri Mehmed Çelebi b. Hasan'ın vekillik yaptığı davada hangi sebeple intikal talebinde bulundukları ve bu kişiler ile aralarında ne gibi bir bağlantının bulunduğu hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Sonunda Mehmed Çelebi ve Yusuf Çelebi bu kız kardeşlere 1.200 akçe vererek onları bir önceki hüccette olduğu gibi davalarından vazgeçirmişlerdir.⁶⁰⁹

23 Zilhicce 978 [15 Mayıs 1571] tarihinde Aîşe ve kardeşi Mehmed Çelebi arasında ilginç bir alım-satımlar zincirine rastlanmaktadır. Şöyle ki, bu tarihte –anneleri Marziye'nin Hatice Hatun Vakfı'ndan borç almasından 3 ay sonra- Aîşe bt. Mustafa, eşi Davud b. Abdullah vekâletiyle üvey kardeşi Mehmed Çelebi b. Hasan'a iki ev satıyor. Bu evlerin her ikisinin fiyatı ayrı ayrı 8.000 akçe etmektedir.⁶¹⁰ Aynı gün içerisinde Mehmed Çelebi bu evlerden bir tanesini bu fiyattan Bezzazî* mütevellisi Ramazan b. İsmail'e satmıştır.⁶¹¹

⁶⁰⁶ ÜŞS, 32/100a-3.

⁶⁰⁷ ÜŞS, 32/100a-3.

⁶⁰⁸ ÜŞS, 61/244b-1. (994 tarihinde Selman Ağa Vakfı mütevellisi olarak görülmektedir.)

⁶⁰⁹ ÜŞS, 32/229b-1.

⁶¹⁰ ÜŞS, 35/111a-1. ÜŞS, 35/111a-6.

* Bezin cemi'idir. Arapça olan bu kelime bezcilerle manüfaturacılar verilen addır. Bez, manüfatura eşyası satılan yere sonraları "bedesten"e inkilâbeden "bezzazistan" denilirdi. Pakalın, *a.g.e.*, c. I, s. 228.

⁶¹¹ ÜŞS, 35/111a-4.

Mahallede yapılan borçlanmaların işveren-işçi arasındaki bazı anlaşmazlıklardan doğduğuna da şahit olunmuştur. Marziye bt. İyas'ın dünürü olan Mustafa Reis b. Ahmed denizci olup çeşitli yerlere deniz seferleri düzenlemektedir. Mustafa Reis Galos, Acısu ve Kefye'ye yaptığı seferlerde yanında işçi olarak götürdüğü Solak Sinan Mahallesi sakinlerinden Mustafa b. Mehmed'e taahhüt ettiği işçilik ücretini vermemiş, Mustafa bu durumda mahkemeye şikâyetle bulunarak Reis'den davacı olmuştur. Davanın nihayetinde Mustafa hakkını almayı başarmıştır.⁶¹²

Bazen borçlu-alacak ilişkisinde borçlu, karşılıklı anlaşma ile asıl borcuna mukabil diğer türden bir ödemede bulunabilir ve bununla borç sona ermiş olur.⁶¹³ Mahalledeki bir cinayet vakası ile anılan Behram değirmenini işleten Mahmud b. Hacı Mehmed el-Arabî Halepli olup fırıncı sınıfındandır. Mahmud, Ahmed b. Hasan'a 7.200 akçe borçlanmıştır. Borcunu nakit olarak ödeyemediği anlaşılan Mahmud, 4 adet yük hayvanını ve diğer mallarından da borca karşılık gelebilecek eşyasını Ahmed'e vererek borcunu kapatmıştır.⁶¹⁴

Mahalle sakinlerinin birbirleri ile olan borç alış-verişlerinden başka, uzak semtlerde oturan kişilere de borç verdikleri gözlenmektedir. Üsküdar ahalisi arasında zengin ve ileri gelen biri olan Hızır b. İdris'in oğlu İshak Subaşı b. Hızır, Gebze'de oturan Sefer b. Seydi Ali'ye 19.000 akçe borç vermiştir. Prensipde borçların çok uzatılmadan hemen ödenmesi gerekmekte ise de süreye yayılmış borçlar İslâm hukukunda müddetli borçlar kapsamında yer alır.⁶¹⁵ İshak Subaşı'nın alacağı parayı farklı zamanlarda, farklı kişilerden tahsil ettiği görülmektedir. Borç anlaşması yapılırken borç tahsili hususunda müddetli ve havale⁶¹⁶ usulü ile mi anlaşma yapılmıştır bilemiyoruz. Fakat İshak bir defasında mevcut borcun 7.000 akçesini Sefer'den, başka bir zamanda kalan borcun 3.000 akçesini Mahmut adında bir kişiden diğer seferinde 5.000 akçesini yine Sefer'den, 2.000 akçesini Mehmet adında bir kişiden alarak toplam 17.000 akçesini tahsil etmiştir. Kalan 2.000 akçeyi de Sefer'in azatlı kölesi olan Mustafa b. Abdullah'tan alması kararlaştırılmışken İshak alacağı 2.000 akçeden feragat

⁶¹² ÜŞS, 84/14a-3.

⁶¹³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 426.

⁶¹⁴ ÜŞS, 92/36a-1.

⁶¹⁵ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku 3: Hususi Hukuk*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1986, s. 230.

⁶¹⁶ Borcu bir zimmetten başka bir zimmete nakletmek manasına gelmektedir. Karaman, *a.g.e.*, s. 270.

etmiştir. Mahmut, Mehmet ve Mustafa adlı kişilerin hüccet kaydında kefil olduklarına dair bir bilginin yer almaması borçların bu kişilerden hangi sıfatla alındığı hususunu muallâkta bırakmaktadır.⁶¹⁷

E– MİRAS

Osmanlı hukuk sistemine göre, ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tesbit ve taksimi kadıların görevleri arasında yer alır. Kişinin vefatıyla birlikte hemen mal varlığının tespiti yapılır. Sözlükte “geride kalan, geriye bırakılan” anlamlarındaki muhallef’in çoğulu olan muhallefât kelimesi yerine belgelerde tereke ve metrukât da geçer. Sicillere kaydedilen bu mallardan techiz ve tekfin masrafları karşılanır, ölen şahsın borçları varsa bunlar ödenir, mal varlığı borçlarının tamamını karşılayamıyorsa alacaklılar terekede hisseleri oranında hak sahibi olur, bu arada vakıfların alacağına öncelik tanınır. Borçların ödenmesinden sonra vasiyetler yerine getirilir ve kalan mallar mirasçılar arasında paylaşılır. Varis bırakmadan ölen veya mirasçıları tespit edilemeyen kişilerin terekesiyle ilgili işlere muhallefât kalemi bakardı.⁶¹⁸ Son olarak mahkeme alacak-verecek hesaplarını kapattıktan ve gerekli harçları da tahsil ettikten sonra ne kadar “bakiye” kaldığını tesbit eder ve ilgililer defterleri mühürleyip mahkemeye teslim ederler. Mahkeme sonucu merkeze bildirir ve her şeyi muhafaza altında tutar.⁶¹⁹

Muhallefât kayıtlarının yer aldığı defterler “tereke”, “kassam”, “metrukât” ve “muhallefât” defterleri gibi isimlerle anılmaktadır. Defterlere geçirilen muhallefât kayıtları dört kısımdan oluşmaktadır. Başlık kısmında ölen kişinin kimliği, ünvanı, ait olduğu zümre, mesleği, ikamet ettiği ve öldüğü yer, ölüm şekli, vefat tarihi gibi bilgiler yer alır, bu arada mirasçılarının kimler olduğu da belirtilir. İkinci kısımda, kalan malların ayrıntılı bir dökümü verilir. Burada kaydedilen her malın bilirkişi tarafından tespit edilen değeri de yazılır. Üçüncü kısımda techiz, tekfin, ıskat, itt’âm-ı fukara, resm-i kismet ve diğer işlemler için yapılan masraflarla borçlar sıralanır, varsa mehir ve

⁶¹⁷ ÜSS, 81/122b–4.

⁶¹⁸ Tahsin Özcan, “Muhallefât”, *DİA*, C. XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s. 406–407.

⁶¹⁹ Yavuz Cezar, *a.g.m.*, s. 47.

nafaka borçları özellikle kayd edilir. Son bölümde mirasçılardan her birinin mirastan alacağı hissenin oranı ve hissesine düşen malın nakdî değeri belirtilir.⁶²⁰

Mahallede sicillere yansıyan yeterli tereke dökümü bulunamamıştır. Kaydedilen tereke dökümlerinin çoğu ya handa ya da zaviyede vefat eden kişilerle ilgilidir. Bunların dışında mahalle ahalisinden olup muhallefat kaydı bulunan kişiler Durali b. Mustafa, Mürekkebzade Muslihiddin Halife, Kumru bt. Abdullah, Aydın b. Abdullah ve Muharrem adında bir şahıstır. Durali haricinde diğer şahıslar ile ilgili tereke dökümünden başkaca bir davaya rastlanmamıştır. Durali'nin terekesi ayrı bir başlık altında inceleneceği için burada tekrara gidilmeyecektir. Mürekkebzade Muslihiddin Halife ve üç çocuğu ile birlikte toplam geride 2.206 akçe değerinde mal bırakmıştır.⁶²¹ Diğer taraftan Kumru bt. Abdullah'ın bıraktığı mal varlığının değeri 310 akçedir.⁶²² Herhangi bir varisi bulunmayan Aydın b. Abdullah'ın geride bıraktığı mirası 208 akçe olup Üsküdar zaimine teslim edilmiştir.⁶²³ Öte yandan 60.000 akçe değerindeki mal varlığıyla dikkati çeken Hakkâk* Muharrem ile ilgili başkaca bir davaya rastlanmaması ilginçtir. Kayda göre Muharrem'in 9 çocuğu bulunmaktadır.⁶²⁴

Ölen kimsenin mirasçısı yoksa tereke beytülmal intikal eder. Devlete intikal edecek terekelerin tespit ve kaydı için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Sivil halkın muhallefatı amme beytülmal emini tarafından zapt edilirdi. Değeri 10.000 akçeden fazla olan terekeler de hassa beytülmal eminin yetkisindedir. Ülke içinde mirasçısı bulunduğu bilinen kişilerin terekesi beytülmalciye verilmeyerek vasi elinde altı ay bekletilirdi. Ülke dışından olan kimselerin terekesi vasi elinde bir yıl bekletilir, varis çıkmazsa beytülmalciye teslim edilirdi.⁶²⁵ Öte taraftan kayıp varisin sağ mı ölü mü olduğu bilinmeyen bir durumda bu kişi sağ olarak değerlendirilmez ve mirasçılar arasında yer almaz.⁶²⁶ Mahalle ahalisinden olan Ayşe bt. Hasan'ın ölümünden sonra kimsesi olmadığı için kalan mallarını beytülmal el koymuştur. Bir süredir kayıp olan Ayşe'nin

⁶²⁰ Tahsin Özcan, “Muhallefat”, s. 406–407.

⁶²¹ ÜŞS, 15/146b–2.

⁶²² ÜŞS, 15/116b–1.

⁶²³ ÜŞS, 26/94b–2.

* Mühür ve resim hâkkeden sanatkâra verilen addır. Eskiden yazı bilsin bilmesin herkes mühür kullandığı için hakkâklık karlı sanatlardandı. Pakalın, *a.g.e*, C. I, s. 706.

⁶²⁴ ÜŞS, 37/24a–2.

⁶²⁵ Özcan, “Muhallefat”, s. 406–407.

⁶²⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 326.

oğlu Mehmed b. Nasuh ortaya çıkararak malların kendi hakkı olduğunu söylemiş ve mahkemeye şahitler sunmuştur.⁶²⁷

Miras davaları yüzünden aile fertlerinin aralarının açıldığı da sıkça gözlenen bir durumdur. Bunların çözümü yine mahkeme yoluyla gerçekleşmekteydi. Mahalle sakinlerinden İbrahim Elagöz Bey'in ölümünden sonra, mirasından küçük kızı Fatıma'ya 3.000 akçelik bir hisse düşmüştür. Bu hissenin karşılığı olarak Fatıma, Gülfem Hatun Mahallesi'ndeki boş bir araziyi kardeşi Mustafa'nın elinden alsa da bu durum onu pek tatmin etmemiştir. Çünkü bu arazinin değeri Fatıma'nın miras payı olan 3.000 akçeyi bulmamaktadır. Fatıma'nın, kardeşi ile aralarında yaşanan miras kavgası şiddetli tartışmalara bile sebep olmuş ve iki kardeşin arası açılmıştır.* Fakat bir süre sonra Fatıma ya büyüklerin araya girmesiyle ya da kardeşinin onu ikna etmesiyle bir fiyat üzerinde anlaşarak bu çekişmeyi sona erdirmiştir. Fatıma kendi rızasıyla bu araziyi kardeşine bırakmış, 3.000 akçelik miras hakkından 1.200'üne razı olmuş ve 1.800'lük kısmından feragat etmiştir.⁶²⁸

Yine mahallede başka bir anlaşmazlık Haffaf Hasan'ın varisleri arasında yaşanmıştır. Mahalle sakinlerinden Haffaf* Hasan adı ile anılan Hasan b. Mahmud vefat etmiş, Hasan'ın miras bıraktığı Gülfem Hatun Hanı yanındaki evi üçüncü dereceden akrabası olan⁶²⁹ Ahmed b. Hamza'ya kalmıştır. Belli ki Hasan'ın çocukları ve anne-babası hayatta değildir. Fakat karısı Emine bt. Cafer'e de bu evden bir hisse düşmemesinin sebebi meçhuldür. Emine'nin babası Cafer onun vekâletiyle mahkemeye çıkarak bahsi geçen evi, Emine'nin kocası ile birlikte ortak yaptırdıklarını, bu ev üzerinde onun yarı hissesinin bulunduğunu söylemektedir.⁶³⁰ Cafer mahkemeye üç şahit sunmuş, Cafer'in, haklılığını ispat ettiği başka bir dava ile ortaya çıkmaktadır. Bu davada ise Haffaf Hasan'ın Ramazan Reis b. Ali adında birine 8.500 akçe borcu olduğunu öğreniyoruz. Ahmed b. Hamza bahsi geçen evin kendine ait –miras yolu ile

⁶²⁷ ÜŞS, 15/8b–86.

* “Beynimizde münâzaât-ı kesîre ve muhâsemât-ı şedîde vâki” olmuş idi.”

⁶²⁸ ÜŞS, 49/27b–1.

* Ayakkabıcı

⁶²⁹ Zevi'l-erham: Asabelerden mirasçı bulunamayınca sıra zevi'l-erham denilen kan-hısımlarına gelir. Bunlar ölenin akrabasından bulundukları halde bahsi geçen her iki sınıfa da dâhil bulunmadıkları için mirastan faydalanamamış olanlardır. Örneğin ölenin kızlarının ya da oğullarının çocukları, annenin babası, kızkardeşin erkek ve kız çocukları gibi. Bkz. Barkan, “*Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri*”, s. 22.

⁶³⁰ ÜŞS, 95/53a–4.

intikal etmiş olan– yarı hissesini Emine’ye 10.000 akçeye satarak Hasan’ın Ramazan Reis’e olan borcunu ödemiş, geri kalan 1.500 akçeyi de kendine almıştır.⁶³¹

Başka bir davada ise ölen kişinin varislerine mal dağılımını önlemek amacıyla sahip olduğu malı hayatta iken sattığına -yüksek ihtimalle evrak üzerinde- tanık oluyoruz. 1007 [1598/99] senesinde vefat eden Hızır b. Kerimüddin ölmeden evvel Gülfem Hatun Mahallesi’nde yer alan evini muhtemelen diğer varislerinden korumak için kızları Mihri ve Ayşe’ye satmıştır. Hızır’ın ölümünden sonra bu durumdan habersiz olan mirasçılarından Ahmed b. Mehmed, Hızır’ın bıraktığı ev üzerinde kendisinin ve Hızır’ın karısının da hakkı bulunduğunu, fakat eve kızların el koyduğunu söyleyerek evden hisse talep etmektedir. Kızların vekili Süleyman b. Hayran, Hızır’ın hayatta iken evini kızlarına 10.000 akçeye satmış olduğunu, ellerinde satış belgesinin de bulunduğunu söylemiş ve bu duruma şahit göstermiştir.⁶³²

Hiçbir varisi bulunmayan şahısların mirasının tamamı “mevle’l-müvâlât” denilen vasiye kalır. Bu kişiyi ölenin kendisi hayatta iken belirler. Kişi “sen, benim mevlâm ol, öldüğümde malıma varis ol, buna karşılık bir cinayet işlersem, diyetini sen verirsin” demesi ve karşıdakinin kabul etmesiyle yapılmış olur.⁶³³ Mahalle ahalisinden olan Süleyman b. Mehmed kimsesiz olup hayatının son demlerini İstanbul’da bulunan bir Arab’ın odasında geçirmiştir. Süleyman’ın ölmeden önce bir süre hasta yatmış olduğu gözlenmektedir. Ölümünden sonra Üsküdar zaimi ölünün varisi bulunmadığından dolayı mallarına el koymuştur. Fakat Süleyman, Arap odasında kaldığı süre içerisinde burada bulunan oda arkadaşı Mehmed b. Kasım adında bir Arab’ı mallarına vasi tayin etmiştir. Bu Arabın, Süleyman’ın hastalığı döneminde ona baktığı anlaşılmaktadır. Diğer oda arkadaşlarının da şahitliği ile Mehmed b. Kasım vasi olduğunu mahkemeye kanıtlamış, Süleyman’dan kalan 300 akçenin 200 akçesini almaya hak kazanmıştır.⁶³⁴

⁶³¹ ÜŞS, 96/8b–3.

⁶³² ÜŞS, 96/97a–4.

⁶³³ İbrahim Halebî, *a.g.e.*, s. 547.

⁶³⁴ ÜŞS, 35/109a–2.

F– VARLIKLAR VE BORÇLAR ARASINDA BİR ŞAHIS: DURALİ B. MUSTAFA

Bu başlık altında mahallenin sakinlerinden önde gelen bir şahsın portresi resmedilmeye çalışılacaktır. Bu şahıs hayatta iken dâhil olduğu davalar dolayısı ile değil, ölümünden sonra miras, alacak-borç davaları ve esrarengiz olarak ortaya çıkan bir kardeşin varlığı ile de dikkati çekmektedir. Durali b. Mustafa adındaki bu şahısla ilgili sicillerde sekiz davaya rastlanılmıştır. Durali'nin mahallenin önde gelen isimlerinden zengin bir şahıs olduğunu varsaymak için elimizde yeteri derecede veri bulunduğu söylenebilir. Bu şahsın sahip olduğu eşya ve gayrimenkullerinin tutarı tereke dökümündeki verilere göre 59.000 akçedir. Sağlığında, rehin bırakması dolayısıyla varlığını öğrendiğimiz bir mülkü yanında iki mülkü daha olduğuna dair kayıtlar ve Gülfem Çarşısı'ndaki kervansarayın işletmeciliğini yapması Durali b. Mustafa'nın zenginliğinin sınırları hakkında bir fikir vermektedir. Öte taraftan Durali'nin çok sayıda vakfa ve kişiye borçlanmasından dolayı bu 59.000 akçe mal varlığının hemen tamamı alacaklılara tahsis edilmiştir. Durali'nin borçlarının tamamı buna rağmen kapanmamış, diğer alacaklıların hakkı da kervansarayın satılması ile ödenmiştir. Bu bahislerden önce Durali b. Mustafa'nın elde edilen veriler ışığında hakkında bilinenlere bir göz atalım.

Durali b. Mustafa Ramazan 973 [1565/66] senesinde vefat etmiştir. Tereke kaydına göre Lale bt. Halil ile evli olan Durali'nin Kerime, Rahime, Emine, ve [okunamadı] adında dört kızı olduğunu ve Rahime ve Kerime'nin henüz küçük yaşta olduklarını öğreniyoruz.⁶³⁵ Bu iki kızının mirastaki hakkı 4.000 akçe olup bu para, muhtemelen kızların vasisi olan Mehmed b. Mustafa'nın elindedir. Lale bt. Halil bu parayı vekili Nebi Halife b. Hasan aracılığıyla ondan talep etmiş ve bu para anneye teslim edilmiştir.⁶³⁶

Bahsi geçen miras davasında Durali'nin karısı Lale bt. Halil'in vekilliğini yapmış olan Kefçe Camii müezzini Nebi Halife b. Hasan'ın bu aile ile yakınlığı gözlenebilir. Nebi Halife daha önce de Fatıma bt. Ali'nin oğlu Halil b. Ömer'e kefilliği

⁶³⁵

ÜŞS, 29/55a-1.

⁶³⁶

ÜŞS, 32/14b-2, ÜŞS, 30/3b-3.

dolayısıyla karşımıza çıkmıştı.⁶³⁷ Yine bu davalarda Durali'nin kızlarının vekilliğini ise Hızır b. İdris'in yaptığını görmekteyiz.⁶³⁸

Durali'nin sosyal gelir durumunun iyi olması bir tarafa, çok sayıda kişiye yüksek meblağda borcunun olması, varlıklı birisi iken sonradan borç içine batmış biri olduğunu düşündürmektedir. Ölümünden sonra çok sayıda kişi Durali'nin alacaklısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu borçların bir kısmı hâlihazırdaki nakdi ile tahsil edilmiş, kalan kısmı da bir gayrimenkulünün ve işletmeciliğini yaptığı Gülfem Çarşısı'ndaki kervansarayın satılmasıyla ödenmiştir. Durali'nin İstanbul'da yer alan Abdi Çelebi Vakfı'na 7.700 akçe, Sinan Çelebi Vakfı'na 6.225 akçe, Üsküdar'da sakin olan Ali Nali b. Hasan'a 646 akçe, yine Üsküdar ahalisinden Mehmed b. Kemal'e 120 akçe (karzdan), Üsküdar'dan Mehmed b. Ahmed'e faiz üzerinden (buğday bahasından) 130 akçe, Şeyhi Çelebi b. Turbali'ye 4.800 akçe (karzdan), karısı Lale'ye mehr-i mu'accelinden 8.000 akçe, Gebze'den Sinan Bey b. Abdülmenan'a 840 akçe (karzdan) olmak üzere toplam 28.036 akçe borcu olduğu tesbit edilmiştir. Terekedeki malların tahsil edilmesinden sonra kalan 10.000 akçe kıymetindeki eşyaları ve 360 akçelik gayrimenkulü kalan borçları karşılamaması sebebiyle bahsi geçen kervansarayın satılmasına karar verilmiştir. Bu kervansaray uzun bir süre sûk-ı sultânîde satışa sunulmuştur. Nihayetinde Rumeli Kazaskeri Hamid Çelebi Efendi'ye 49.000 akçeye satılarak 28.036 akçelik borç ödenmiştir.⁶³⁹ Kalan miktar ile mirasçıların hakları paylaştırılmıştır. Bunların haricinde Gülfem Hatun Vakfı'nın mütevellisi Veli b. Ali'nin, Durali'nin eşi ve kızlarına açtığı iki ayrı dava dolayısıyla Durali'nin vakfa önceden almış olduğu 3.260 akçe yanında 3.000 akçe daha borcu olduğunu öğreniyoruz.⁶⁴⁰ Bu borçların ödemelerinin ne şekilde yapıldığı konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır.

Durali ile ilgili miras davaları haricinde ölümünden önceki tarihe ait bir kayıt Durali'nin mali durumu hakkında bir ipucu vermektedir. Durali, ölümünden altı yıl evvel 967 [1559/60] tarihinde mahkemeye çıkarak Mustafa b. Davud adında birinden

⁶³⁷ ÜŞS, 26/68b-1

⁶³⁸ ÜŞS, 29/39a-1, ÜŞS, 29/47a-2, ÜŞS, 29/64b-2.

⁶³⁹ ÜŞS, 29/39a-1.

⁶⁴⁰ ÜŞS, 29/47a-2, ÜŞS, 29/10b-2.

rehin yolu ile yine borç almıştır. Durali, alt katı dükkân ve üst katı odalardan müteşekkil bir mülkünü bu şahsa 5.800 akçeye satmış ve bir yıl için 580 akçeye kiralamıştır.⁶⁴¹

Miras davaları sürerken diğer taraftan Mehmed Paşa Mahallesi'nde oturan Mahmud b. Mustafa adında bir kişi ortaya çıkıp Durali'nin kardeşi –babaları bir- olduğunu iddia etmiş ve Durali'nin eşinden ve kızlarından hisse talep etmiştir. Mahmud b. Mustafa bu iddiasını kanıtlayacak delilleri de mahkemeye sunmuştur. Bu delillerden bir tanesi Mahmud'un, Durali'nin kardeşi ve Mustafa'nın oğlu olduğuna dair bir fetvadır. Mahkemeye arz için çıkan şahıs daha önce müftüden ya da şeyhülislamdan bir fetva almış ise haklılığının itiraz götürmez bir biçimde ispatı anlamına gelmekte ve davayı kazanma şansı artmaktadır.⁶⁴² Mahmud'un Mustafa'nın oğlu olması belli ki tartışmalı bir husustur. Büyük ihtimalle Mahmud Mustafa'nın başka bir eşinden ve resmiyete dayanmayan bir evlilikten dünyaya gelmiştir. Mahmut mahkemeye iddialarını ispatlayacak şahitler de sunmuştur. Bu kişinin babasının ölümünden sonra da mirasından hak almış olduğunu öğreniyoruz. Lale ve kızlarının vekili de bu durumu kabul etmektedirler.⁶⁴³

İslam miras hukukunda öz kardeşler ya da baba bir üvey kardeşler “asabe” sıfatıyla mirasçı olabilmekteydiler. Fakat ölenin oğlu, oğlunun oğlu, babası ya da öz kardeşi, varsa üvey kardeş mirastan hak iddia edemez.⁶⁴⁴ Buradan anlaşıldığına göre Durali'nin bir öz kardeşi de yoktur. Mahmud'un kardeşinin mirasından en büyük payı aldığı Durali'nin ölümüyle düzenlenmiş tereke kaydından ortaya çıkmaktadır. Bu tereke kaydına göre Durali'nin “asabe-i nesebe” den olan kardeşi Mahmud mirastan 4.434 akçe, karısı ve çocuklar ise 2.217 akçe hisse almışlardır.

⁶⁴¹ ÜŞS, 22/113a–7.

⁶⁴² İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, s. 51.

⁶⁴³ ÜŞS, 29/64b–2.

⁶⁴⁴ Rahmi Yaran, “Kardeş”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 484.

IV. BÖLÜM

GÜLFEM ÇARŞISI

Üsküdar topografyasının ve Gülfem Mahallesi'nin fiziksel yapısının zaman içerisinde büyük değişiklikler geçirdiği Üsküdar Mahkeme kayıtları sayesinde anlaşılabilir. Bu bölümde, sicillerin gün ışığına çıkardığı ve bugüne kadar hiçbir kaynakta zikredilmeyen, Üsküdar'ın ticari hayatı içerisinde çok önemli bir işleve sahip olan Gülfem Çarşısı ve çarşı içinde yer alan Gülfem Köprüsü'ne değinilecektir. Günümüzde, bu çarşıya ve köprüye delalet eden hiçbir kalıntı olmadığı gibi, bu çarşının ve köprünün isimleri dahi unutulmuştur.

Bugün kendisinden hiçbir iz kalmamış olan ve hakkında hiçbir bilgiye sahip olunmayan bu çarşı ve köprü Gülfem Hatun Külliyesi'nin aşağı tarafında yer almaktadır. Gülfem Çarşısı'nın tam olarak nerede olduğu mahkeme kayıtlarında yer alan ifadelerden anlaşılmaktadır. Sicillerde çarşının yeri tarif edilirken “Gülfem imaretiyle Yeni Hamam ortasında vaki çarşuda...” ifadeleriyle bir hamamdan bahsedilmektedir. 1579'da III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan ve “Büyük Hamam”, “Çarşı Hamamı”, “Valide Sultan Hamamı” ve “Yeşil Direkli Hamam” adlarıyla da anılan bu yapı, bugün Mimar Sinan Çarşısı olarak bilinmektedir.⁶⁴⁵ Sicillerde, bu hamama “Yeni Hamam” ya da “Hamam-ı

⁶⁴⁵

Nurbânu Valide Sultan bu hamamı, inşa ettirdiği Valide Sultan Külliyesine gelir getirmek amacıyla yaptırmıştır. Külliye hamamının karşısında yer almaktadır. Hamam suistimallerin çoğaldığı Osmanlı'nın son dönemlerinde hileli satış yollarına başvurularak şahıs mülkü olmuş, 1917'den itibaren kullanılmamıştır. Sahipleri tarafından mermer döşemeleri satılmış, harap bir hale gelmiştir. 1959 yılında soyunmalık bölümleri kamulaştırılarak yıktırılan hamamdan geriye kalan kısımları 1962'de çarşıya dönüştürülmüştür.

Cedîd” isimleriyle ilk defa 1000 [1591/92] yılında rastlanmaktadır. “Gülfem İmaretî ile Yeni Hamam ortasında vaki çarşuda...”⁶⁴⁶ ve “vakfa müntehî çarşuda...”⁶⁴⁷ gibi ifadelerden çarşının vakfın bitişiğinden başlayarak sahile doğru geniş bir alana yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Gülfem Mahallesi yokuşta, çarşı ise düzlük bir alana kurulmuştur. Fakat Doğancılar yokuşuna doğru ne kadar alana yayılmış olduğunun tahmini güçse de Üsküdar sahili yönünde en azından Selman Ağa Mahallesi’nin bulunduğu alana kadar uzandığını yine sicil kayıtlarından çıkarmak mümkündür. Bir hüccet kaydında Gülfem Köprüsü’nün, Selman Ağa Mahallesi içerisinde bulunduğu bilgisi mevcuttur.⁶⁴⁸ Bazı kayıtlarda bu köprünün çarşı içinde yer aldığı ifadesi geçtiğine göre köprü çarşı ile Selman Ağa Mahallesi’nin birleştiği yer de bulunmaktadır. Sicillerde Gülfem Çarşısı ile ilgili rastlanılan ilk kayıt tarihinin 968 [1560/61] yılı olması bize çarşının aşağı yukarı bu tarihlerde kurulmuş olduğu fikrini vermektedir. Bu tarihten itibaren çarşı ile ilgili hüccetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bulgular ışığında, Gülfem Çarşısı’nın, mahallenin kuruluşundan aşağı yukarı 14 yıl sonra şekillendiği söylenebilir.

Çok sayıda vakfa bağlı çeşitli dükkânların, hanların ve kervansarayların varlığı bize çarşının büyük ve önemli olduğunu düşündürmektedir. Çarşıda, Gülfem Hatun Vakfı’ndan hariç Selman Ağa, İsfendiyar Çelebi, Hasan Ağa, Cebecibaşı, Hâmid Efendi, Ahmed Çelebi, Valide Sultan ve Medine-i Münevvere vakıflarına ait dükkânların yer aldığı görülmektedir.⁶⁴⁹ Çarşıda sicillere yansıyan Gülfem Hatun Vakfı’na bağlı sadece üç dükkân⁶⁵⁰ bulunmasına rağmen, çarşının Gülfem ismiyle anılması dikkat çekicidir. İslâm toplumlarında çarşıların camiye yakın yerlere kurulduğunu biliyoruz.⁶⁵¹ Bu geniş düzlük alanda kurulan çarşıya o tarihte en yakın cami Gülfem Hatun Camii olmasından dolayı, çarşının Gülfem ismini almış olması muhtemeldir. Bu dükkânlardan bir tanesi üç tarafı Gülfem Hatun Vakfı’yla çevrili olup

M. Baha Tanman, “Mimar Sinan Hamamı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 468.

⁶⁴⁶ ÜŞS, 96/93b-4.

⁶⁴⁷ ÜŞS, 92/90b-4.

⁶⁴⁸ ÜŞS, 96/55b-3.

⁶⁴⁹ ÜŞS, 61/244b-1, ÜŞS, 61/37a-3, ÜŞS, 100/19a-7, ÜŞS, 61/46a-2, ÜŞS, 88/12a-6, ÜŞS, 92/6a-2, ÜŞS, 92/88a-5.

⁶⁵⁰ ÜŞS, 35/162b-2, ÜŞS, 38/72a-3, ÜŞS, 92/90b-4.

⁶⁵¹ İslâm toplumlarında öğle ve ikindi namazlarının mesai saatleri vaktinde olması camilerle çarşıların iç içe olmasını gerektirmiştir. Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985, s. 31.

çarşının hemen girişinde yer alır.⁶⁵² 1004 senesi Ramazanında [Nisan/Mayıs 1596] 6.200 akçe karşılığında Mustafa b. Abdullah’a devredilmiştir. Çarşıda Hâmid Efendi Hanı ve Cebecibaşı Hanı olmak üzere iki tane han ile⁶⁵³ iki tane kervansaray bulunmaktadır. Kervansaraylardan bir tanesi, işletmeciliğini Gülfem Hatun Mahallesi’nde oturan Durali b. Mustafa adında varlıklı bir kişinin yaptığı kervansaraydır ki, bu bina mutasarrıfının çok yüksek meblağda birçok vakfa ve kişiye borcu olmasından dolayı ölümünden sonra Rumeli Kazaskeri Hâmid Çelebi Efendi’ye 49.000 akçeye satılmıştır. Bu kervansaray on bir oda, yedi dükkân ve bir de ahırdan müteşekkildir.⁶⁵⁴ Ayrıca çarşıda Anadolu Kazaskeri Mevlâna Mehmed Çelebi Efendi b. Abdülvehhab Efendi’ye ait bir dükkân da bulunmaktadır.⁶⁵⁵ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere hem Anadolu Kazaskeri hem de Rumeli kazaskerinin⁶⁵⁶ –ki daha sonra şeyhülislâm olmuştur– çarşıda mülklerinin bulunması dikkat çekicidir. Diğer kervansaray ise aşağıda bahsedilecek olan Gülfem Köprüsü üzerinde Selman Ağa Vakfı’na bağlı bir kervansaraydır.⁶⁵⁷

A– GÜLFEM KÖPRÜSÜ

Gülfem Çarşısı’nda en dikkat çekici nokta, üzerinde dükkânların da yer aldığı Gülfem Köprüsü’nün mevcudiyetidir. Köprünün isminin Gülfem olması bu köprüyü de Gülfem Hatun’un yaptırmış olabileceğini akla getirir de, Gülfem Hatun’un yaptırdığı eserler arasında böyle bir köprü yer almamaktadır. Köprünün Gülfem Çarşısı içinde yer alması, onun muhtemelen bu isimle anılmasına sebep olmuştur. Köprü, Gülfem Çarşısı içinde Selman Ağa Mahallesi’nin hemen bitişiğinde yer almaktadır.⁶⁵⁸ Sicil kayıtlarında “Gülfem Hatun Köprüsü dâhilinde vaki, bir tarafı dere ile ve bir tarafı tarık-i âm ile ve bir tarafı Köse Şeyh mülküyle ve bir tarafı kendü mülkü[m] ile mahdûd olan dükkânımı...”⁶⁵⁹ şeklindeki ifadelerden köprünün o tarihlerde* mevcut bir dere üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu köprü ve dereden mahkeme kayıtları haricinde sadece

⁶⁵² ÜŞS, 92/90b–4.

⁶⁵³ ÜŞS, 35/75b–2, ÜŞS, 61/35b–5.

⁶⁵⁴ ÜŞS, 29/39a–1.

⁶⁵⁵ ÜŞS, 22/95b–4

⁶⁵⁶ Rumeli Kazaskeri Hâmid Efendi b. Mehmed, 964–974 (1556–1566) yılları arasında Rumeli Kazaskerliği görevinde bulunmuş, Ebussuûd Efendi’nin vefatıyla beraber 982 yılında şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Seyit Ali Kahraman–Ahmet Nezihi Galitekin–Cevdet Dadaş (haz.), *İlmiyye Sâlnâmesi: Birinci defa: Osmanlı İlmiye Teşkilâtı ve Şeyhülislâmlar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, s. 326–327.

⁶⁵⁷ ÜŞS, 84/36a–8.

⁶⁵⁸ “Selman Ağa Mahallesi’nde Gülfem Köprüsü’ne muttasıl olan kassab dükkânım...”. ÜŞS, 96/55b–3.

⁶⁵⁹ ÜŞS, 46/171a–3.

* 986 [1578/79].

Hans Dernschwam bahsetmektedir. 1555 tarihinde Üsküdar'da bulunmuş olan seyyah bu köprüye ve dereye işaret ederek şunları söylemektedir: “9 Martta İstanbul'dan Üsküdar'a geçtik. Orada bir caminin yanında geceyi geçirdik. Yanı başımızda bir küçük su akıyordu, bu su ayakkabıyı bile ıslatacak kadar değildi. Suyun üzerinde bir taş köprü vardı. Biz bu köprünün hemen yanında bulunan bir evin selamlık kısmında kaldık.”⁶⁶⁰

Gülfem Köprü'sü, üzerinde barındırdığı dükkânlar dolayısıyla dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Çünkü üzerindeki dükkânlarıyla çarşı özelliği de olan bu köprünün dünyada sadece dört tane daha örneği bulunmaktadır. Bunlardan biri Venedik'te yer alan “Ponte Rialto”, diğeri Floransa'da ki “Ponte Vecchio”, bir diğeri Bulgaristan'ın Lofça kentinde bulunan “Osma” ve dördüncüsü ise Bursa'da Gökdere üzerinde Yıldırım ilçesini Osmangazi'ye bağlayan Irgandı Köprüsü'dür. 1442 yılında inşa edilmiş olan Irgandı Köprüsü, Türkiye'de üzerinde dükkânların bulunduğu tek köprü olarak bilinmektedir.⁶⁶¹ Gülfem Köprüsü de üzerinde dükkânlar bulunması hasebiyle bu dört köprüye benzerliğiyle dikkati çekmektedir.

Hangi sebeple yok olduğu bilinmeyen Gülfem Köprü'sünün yapılış tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Çok eskiden beri köprü mevcut muydu? Dükkânlar daha sonradan mı yapılmıştır? Hangi tarihte köprü yıkılmıştır? Şimdilik tüm bu soruların cevabı bilinmemekle beraber sicillerde ilk defa olarak bu köprünün adı 976 [1568/69] tarihli bir dava kaydında geçmektedir.⁶⁶² Bundan önce Dernschwam'ın eserinde bu köprüden bahsedilirken 1555 tarihi geçtiğine göre bu tarihlerden önce köprünün inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Sicildeki bir hüccet kaydına göre, köprünün hemen yanında bir berber dükkânı, onun yanında da bir han bulunmaktadır. Bu hanın, Hâmid Efendi ya da Cebecibaşı hanı olması muhtemeldir.⁶⁶³

Sicillerde geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla köprü üzerinde Ahmed Çelebi Vakfı'na ait bir dükkânın yanında, Selman Ağa Vakfı'na ait bir kervansaray, bir

⁶⁶⁰ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 207.

⁶⁶¹ Süheyla Sarıtaş, Emine Yoran, “Bursa'da Bir Sanat Köprüsü: “Irgandı””, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 170, İstanbul, 2007, s. 137.

⁶⁶² ÜŞS, 32/167a-2.

⁶⁶³ ÜŞS, 61/239a-5.

tarafında bir kürkçü dükkânı, diğer tarafında ise yine bir vakıf malı olduğu anlaşılan bir dükkân bulunmakta ve önünden yol geçmektedir.⁶⁶⁴ Köprü'nün üzerinde bir kervansarayın varlığı bizlere köprü'nün küçük bir köprü olmadığını düşündürmektedir. 994 [1585/86] tarihli bir hüccette, köprü üzerinde, iki yanında Selman Ağa Vakfı ve iki tarafından da yol geçtiğini öğrendiğimiz Selman Ağa Vakfı'na ait bir dükkânın yıllık 1.000 akçeden kiraya verildiği görülmektedir.⁶⁶⁵

Yine sicil kayıtlarında Üsküdar'da Kasap Mustafa Köprü'sü adında bir köprü adına daha rastlanılmaktadır. Bu köprü'nün de Gülfem Köprü'sü olduğu tahmin edilmektedir. Gülfem Köprü'sü'nün yanında bir kasap dükkânının yer alması⁶⁶⁶ köprü'nün aynı zamanda bu isimle de anıldığını göstermektedir.⁶⁶⁷ Bu kasap dükkânı 1007 [1598/99] yılında Ahmed Çelebi b. Kasım er-Racil'in tasarrufunda iken yanmış ve Ahmed Çelebi bu dükkânı tamir etmek isterken beytül-mal emini ile bir takım sorunlar yaşamıştır.

B– DÜKKÂNLAR

Osmanlı'da çarşılar, iki tarafında dükkânların sıra sıra bulunduğu bir veya birkaç sokağın birleşmesinden meydana gelen alışveriş yerleriydi. Çarşılar genelde bir yerleşme yerinde kendiliğinden plansız bir biçimde oluşurdu. Bir vakıf binasına gelir sağlamak için vakıf eserinin yakınına dizilen dükkânlar da bir çarşı oluşturabiliyordu.⁶⁶⁸ Dükkânların ortaya çıkışı ve görünüşleri ile ilgili bilgiler elbette ki elde mevcut değildir. Fakat Raymond, 16. yüzyıl Arap ülkelerindeki dükkânların çok basit ve ucuz bir şekilde inşa edilmiş olduklarından ve ihtiyaca göre değiştirilebildiklerinden bahsetmektedir.⁶⁶⁹

Dönemin seyyahları Üsküdar'ın çarşıları ile ilgili çok genel bilgiler vermiştir. Bu bilgiler bizi çarşılar konusunda yeterince aydınlatmamaktadır. Kent tarihçisi

⁶⁶⁴ ÜŞS, 84/36a–8.

⁶⁶⁵ ÜŞS, 61/244b–1.

⁶⁶⁶ “Selman Ağa Mahallesi'nde Gülfem Köprü'sü'ne muttasıl olan kassab dükkânım...” ÜŞS, 96/55b–3.

⁶⁶⁷ ÜŞS, 32/167a–2.

⁶⁶⁸ Seyfettin Erşahin, *a.g.m.*, s. 123.

⁶⁶⁹ André Raymond, *The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries*, s. 37.

Mantran’a göre 17. yüzyılda Üsküdar, kalabalık nüfuslu ve iyi bir kentin sahip olabileceği her türden dükkânla doludur.⁶⁷⁰

Sicillerde zaman zaman “Üsküdar Çarşısı” adı ile de anılan⁶⁷¹ Gülfem Çarşısı’nda çok çeşitli mesleklerin icra edildiği dükkânlarla rastlanılmaktadır. Fakat çarşıdaki dükkân sayısını tam olarak belirleme imkânı –şu andaki bilgilerimiz dâhilinde– mümkün değildir. Çarşıda Ahmed Çelebi Vakfı’na ait bir kahvehane yer almaktadır. Kahvehanenin işleticisi Hüseyin b. Yusuf, 1001 [1592/93] senesinde yanındaki şerbet odasını tamir ederek kahvehaneye ilhak etmiştir.⁶⁷² 1003 senesinin Şevval ayında [Haziran-Temmuz 1595] Hüseyin’in vefat eden ortağı Ali Çelebi b. Mehmed’in kardeşi olması muhtemel Ahmed Çelebi b. Mehmed bu kahvenin tasarruf haklarını içindeki eşyaları ile birlikte Hasan b. el-Hacı Yusuf’a hayli yüksek bir fiyata, 16.000 akçeye satmıştır. Bu kahvenin yanında bir akideci dükkânı, diğer yanında ise Selman Ağa Vakfı’na bağlı bir dükkân yer alır.⁶⁷³ Akideci diye anılan Hasan’ın dükkânının yanında Ahmed Çelebi Vakfı’na ait bir dükkân ve yanında Kalaycı Mehmed’in dükkânı bulunmaktadır.⁶⁷⁴

Çarşıda, Cebecibaşı Vakfı’na bağlı, yan yana bir dükkân, bir börekçi fırını ve bir şerbetçi dükkânı mevcuttur.⁶⁷⁵ Bugün Mimar Sinan Çarşısı diye anılan hamamın karşısında Mustafa b. Ahmed’in işlettiği bir kebabçı dükkânı bulunmaktadır.⁶⁷⁶ Ayrıca çarşıda helvacı⁶⁷⁷, haddad⁶⁷⁸, hurdacı dükkânları⁶⁷⁹ ile köprü üzerinde bir kürkçü dükkânı⁶⁸⁰ bulunmaktadır. Valide Sultan Vakfı’na bağlı bir kuyumcu dükkânı⁶⁸¹, yıllık kirası 6.500 akçe eden bir bozahane⁶⁸², aşağıda bahsedileceği üzere bir cinayete sahne olan Behram Bey’in un değirmeni⁶⁸³, Medine-i Münevvere Vakfı’na bağlı iki kıt’a

⁶⁷⁰ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, C. I, 1. baskı, Ankara 1986, s. 82.

⁶⁷¹ ÜŞS, 38/72a-3.

⁶⁷² ÜŞS, 84/104a-5.

⁶⁷³ ÜŞS, 88/12a-6.

⁶⁷⁴ ÜŞS, 84/58b-1.

⁶⁷⁵ ÜŞS, 61/118a-1.

⁶⁷⁶ ÜŞS, 81/123a-3.

⁶⁷⁷ ÜŞS, 81/36a-6.

⁶⁷⁸ ÜŞS, 35/50a-2.

⁶⁷⁹ ÜŞS, 96/11b-7.

⁶⁸⁰ ÜŞS, 84/36a-8.

⁶⁸¹ ÜŞS, 92/6a-2.

⁶⁸² ÜŞS, 100/44a-4.

⁶⁸³ ÜŞS, 92/35b-4.

bakkal dükkânı⁶⁸⁴ yer alır. Ayrıca çarşıda bir süredir sahibi ortalıklarda görünmeyen bir semerci dükkânına rastlanılmaktadır. Dükkân sahibi Selman Ağa Mahallesi ahalisinden Kaya b. Yunus adında biri olup Mısır'a gitmiş ve uzun bir süre geri dönmediği için Beytül-mal emini Yunus Bey de ona ait olan semerci dükkânını 12.000 akçeye Mehmed Bey b. Ahmed adında bir yeniçeriye satmıştır. Fakat bir müddet sonra Mısır'a giden yolcu geri dönmüş ve dükkân üzerinde hak iddia ederek mahkemeye şikâyetle bulunmuştur. Nihayetinde Kaya b. Yunus dükkânını geri almayı başarmıştır.⁶⁸⁵

Çarşıların gelişmesinde en önemli katkıyı vakıf kurumları sağlamıştır. Vakıflar, gelirlerinin büyük oranını tarım vergileri ve bunun yanında çarşı içinde yer alan dükkân, han ve kervansaray gibi ticari yapılarla sağlamaktadır. Genelde bu ticari mülkler vakıf ile birlikte yaptırılmış ya da zaman içerisinde mülk sahipleri tarafından vakıflara bağışlanmıştır.⁶⁸⁶ Çarşıda herhangi bir işlem sebebiyle sicillere yansıyan dükkânların birçoğu vakıf akarı olup toplam dükkân sayısı 43'tür. Bu dükkânlardan sadece 7 tanesinin şahıslara ait olduğu görülmektedir.

Çarşıda 976 [1568/69] ile 1010 [1601/1602] yılları arasında on altı dükkân el değiştirmiştir. 34 yıllık bu süre içerisinde dükkân satış fiyatları 1.200 ila 19.000 akçe arasında değişmektedir. Satış fiyatları, dükkânların sahip oldukları oda sayısına, bulundukları konuma ve yıllara göre değişiklik arz etmektedir. Örneğin çarşıdaki dükkânlardan biri 968 [1560/61] yılında 3.000 akçeye satılmışken⁶⁸⁷, aynı özelliklere sahip olan iki dükkândan biri 976 [1568/69] yılında 8.000 akçeye⁶⁸⁸, diğeri ise 999 [1590/91] yılında 12.000 akçeye satılmıştır.⁶⁸⁹ Çarşı içinde yer alan bir şerbetçi dükkânı, içindeki eşyaları ile birlikte 989 [1581/82] yılında 12.400 akçeye⁶⁹⁰, 992 [1584/85]'de bir mülk dükkân ise 10.000 akçeye⁶⁹¹ satılmıştır. Genelde mülkler ilave kısımları ile beraber satılmaktadır. Fakat zaman zaman bu genel duruma istisna oluşturacak satışlara da rastlanılmaktadır. Örneğin Süleyman b. Mahmud, kahvehane kapısı üstündeki çatı

⁶⁸⁴ ÜŞS, 92/88a-5.

⁶⁸⁵ ÜŞS, 100/100b-1.

⁶⁸⁶ Suraiya Faroqhi, *Batı ve Orta Anadolu'da Şehirleşme ve Ticaret (1520-1630)*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1980, s. 10.

⁶⁸⁷ ÜŞS, 22/95b-4.

⁶⁸⁸ ÜŞS, 32/167a-1.

⁶⁸⁹ ÜŞS, 81/143b-1.

⁶⁹⁰ ÜŞS, 52/106b-2.

⁶⁹¹ ÜŞS, 61/95a-2.

altında yer alan alet edevatların saklandığı sundurmasını Yûnus b. Mustafa'ya 240 akçeye satmıştır.⁶⁹²

Çarşıdaki dükkânların el değiştirmesi satışlardan çok kiralama usulü ile gerçekleşmekteydi. Vakıfların, dükkânlarını kiraya verirken benimsedikleri ve tercih ettikleri yöntem “icare-i vahide”dir. Kiralama işleminde bir vakıf akarın tek bir ücret ve belli bir süre ile kiralanması anlamına gelen “icare-i vahide” usulü zamanla yerini başka bir kiralama yöntemine terk etmiştir. “icareteyn” adı verilen bu kiralama şekli uzun süreli bir kira akdi anlamına gelmektedir. Kanuni döneminde uygulamaya konan bu kira akdinde mutasarrıf, mülk yerini kendi kullanabildiği gibi başkasına devr edebilmekte ya da mutasarrıflık hakkını mirasçılara da bırakabilmektedir. Vakıfları çok zarara uğratmış olan bu uygulamanın başlamasının ve yaygınlık kazanmasının en önemli sebeplerinden bir tanesi özellikle Kanuni döneminde arkası kesilmeyen yangınlardır.⁶⁹³ Bu dönemde sık sık dükkânların yanması, vakıfların, mallarını tamir için kaynak sıkıntısı yaşamalarına sebep olmuş ve kiracının da kısa süreliğine kiralayacağı malın tamir masraflarını üstlenmeye yanaşmaması vakıfların böyle bir çözüme gitmelerinde etkili olmuştur. Kiracı vakıf malı kiralarken neredeyse malın değerine yakın bir ücreti “icare-i mu‘accele” bedeli olarak ödemekte ve aylık olarak da “icare-i müeccele” bedeli olarak ufak bir miktar vermektedir. Bu uygulamada kiracı adeta malı satın almakta fakat vakfa karşı sorumluluğunu unutmaması ve malı aslında satın almadığının hatırlatılması amacıyla belli aralıklarla temsili ufak kira bedelleri ödemektedir.

Uzun tartışmalardan sonra kabul edilen “icareteyn” usulü vakıf malların aleyhine olmuş ve vakıf mallar zarara uğramıştır. Bu uygulamaya Ebussuud Efendi (952 [1545/46] – 982 [1574–1575] karşı çıkmış icareteyne izin veren fetvalara ancak Şeyhülislâm Zekerîyyazade Yahya Efendi [1622–1623] zamanında rastlanmaktadır.⁶⁹⁴ Fakat çeşitli araştırmalar bu uygulamanın aslında çok daha önceki tarihlere (925/1519) dayandığını da ortaya koymaktadır.⁶⁹⁵

⁶⁹² ÜŞS, 52/61a–1.

⁶⁹³ Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s. 91.

⁶⁹⁴ Ahmed Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, C. X, Ankara, 2002, s. 455.

⁶⁹⁵ Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa: Eği-San Yayınları, 1996, s. 87.

“İcareteyn” muamelesinin uygulanması, bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Fakat vakıflar, bu problemleri aşacak çeşitli önlemler almaktaydılar. Bu usule göre kiralanan dükkânlar kız ve erkek evlatlara miras bırakılabildiğinden, kiracı kendini mülk sahibi yerine koyabilirdi. Bu yüzden vakıf haklarının zaman aşımına uğramaması için vakıf mütevellileri merkezi idareden vakıf kira haklarının üçüncü şahıslara, vakıfların onayı alınmadan devredilemeyeceğine dair bir ferman almışlardı. Ayrıca, her bir dükkânın tamir gerektirmesi halinde mütevelliler söz konusu dükkânın vakıf olduğunu vurgulayarak vakıf haklarının unutulmamasını sağlamaktaydılar. Zaman zaman tamiri kiracının yaptırması da beklenebiliyordu. Tereddüt olması halinde, kiracıdan bütün haklarının vakfa ait olduğunu resmen beyan etmesi istenebilirdi.⁶⁹⁶ Bu önlemlere rağmen vakıf malı pek çok binanın daha XVI. yüzyılda kaybolduğu görülmektedir. Pek çok halde bunun nedeni yangınlar olmuştur. Üzerindeki bina bir kere yandıktan sonra etraftaki güçlü mülk sahipleri vakıf arazisini kolayca tasarruflarına geçirebilmişlerdir.⁶⁹⁷

İncelenen dönemde çarşıda on bir tane “icare-i vahide”, on üç tane “icareteyn” usulü ile yapılan kiralama şekillerine rastlanmıştır. Kiralamalarda para birimi olarak genelde akçe tercih edilirken altın ve yabancı paralar da geçerli durumda idi. Kiralamaların üç tanesi altın ve üçü de filori üzerinden yapılmıştır.⁶⁹⁸

“İcareteyn” ile kiralanan dükkânlardan, çarşının girişinde Gülfem Hatun Vakfı’nın hemen yanında yer alan bir dükkân Süleyman Bey b. Abdullah’ın tasarrufundadır. Süleyman Bey bu dükkânı devr aldığı zaman 2.000 akçe “icare-i mu‘accele” bedeli ödemiştir. Devr aldığı zamanın üzerinden ne kadar geçtiğini bilemediğimiz dükkânın 1004 [1595/96] tarihindeki “icare-i mu‘accele” bedeli 6.200 akçe olmuştur. Süleyman, bu bedel karşılığı dükkânı Mustafa b. Abdullah’a devr etmiştir. Zaman içinde peşin kira bedellerindeki artışı göstermesi bakımından bu kayıt

⁶⁹⁶ Suraiya Faroqhi, *Batı ve Orta Anadolu’da Şehirleşme ve Ticaret (1520–1630)*, s. 41; Ömer Demirel, *II. Mahmut Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 71.

⁶⁹⁷ Faroqhi, *Batı ve Orta Anadolu’da Şehirleşme ve Ticaret (1520–1630)*, s. 43.

⁶⁹⁸ ÜŞS, 32/122a–1, ÜŞS, 32/122b–4, ÜŞS, 35/75b–2; ÜŞS, 48/47b–2, ÜŞS, 48/61a–3, ÜŞS, 51/14b–2.

ayrıca önem arz etmektedir. Öte taraftan “icare-i müeccele” bedeli değişmemiş eskiden olduğu gibi günlüğü 1 akçe olarak kalmıştır.⁶⁹⁹

Vakıf dükkânların kiralama süresinin genelde bir yıl olduğu gözlenmiştir. Bu süreler senelik anlaşmalarla uzatılmakta ve uzun yıllar bir kişinin tasarrufunda kalabilmektedir. Fakat 971 [1563/64] tarihinde rastlanılan bir kayda göre vakıf ile şahıs arasında çok uzun süreli bir anlaşmanın yapılmış olduğu görülmektedir. Gülfem Hatun Camii haremi ile imaretin mutfağı ve kervansarayın ortasında vakfa bağlı boş bir arsa vardır. Bu boş arsa vakfa gelir getirsin diye Debbağ Hacı Haydar b. Abdullah’a 30 yıl için kiralanmıştır. Her üç yılda bir sözleşmesi yenilenecek olan bu kiranın üç yıllık bedeli 240 akçe olup her yıl 80 akçe ödemek şartı koşulmuştur.⁷⁰⁰ Çok uzun zaman için kiralanmış diğer bir dükkân ise bir şahıs tarafından vakfedilmiş bir akardır. Bu vakıf el-Hacı Mustafa adında bir şahsa aittir. Vakfın mütevellisi Hasan Ağa Mahallesi’nde oturan Süleyman b. Memi adında bir berber, 30 yıllığına 1.000 akçe mu’accel bedel ve günlüğü 2,5 akçe müeccel bedel karşılığı Hüseyin adında bir kişiye kiralamıştır.⁷⁰¹

Çarşıdaki dükkânların genel itibariyle çeşitli vakıflara bağlı dükkânlar oldukları görülmektedir. Bunlardan sicillere yansıyan sadece 7’si şahıslara ait dükkânlardır. Vakıflara bağlı dükkânlar, kiracıları tarafından başka bir kişiye kiraya verilebilir, tasarruf hakları devredilebilir ya da satılabilir. Örneğin, Ahmed Çelebi Vakfı’na ait bir kahvehanenin, içindeki eşyaları ile beraber mutasarrıfı Ahmed Çelebi tarafından Hasan b. El-Hac Yusuf’a devredildiğini görmekteyiz.⁷⁰² Gülfem Hatun Vakfı’na bağlı bir alış-veriş (itacı) dükkânı ise Ahmed b. Abdullah’ın elindedir. Ahmed, 980 [1572/73] tarihinde bu dükkânın tasarruf haklarını Behram b. Abdullah’a satmıştır.⁷⁰³

Sicil kayıtlarına göre vakıflara bağlı bu kira ve devir işlemlerinin “icare-i mu’accel” bedeli yıllık ortalama 1.000 akçe ile 2.000 akçe arasında değişmektedir. Ortalama bu seyirde izleyen dükkân kira bedellerinin dışına çıkan bir dükkân vardı; bu dükkân Medine-i Münevvere Vakfı akarından olup bakkal dükkânı olarak

⁶⁹⁹ ÜŞS, 92/90b-2, ÜŞS, 92/90b-4.

⁷⁰⁰ ÜŞS, 26/53a-2.

⁷⁰¹ ÜŞS, 84/41b-3.

⁷⁰² ÜŞS, 88/12a-6.

⁷⁰³ ÜŞS, 38/72a-3.

işletilmektedir. Bazarbaşı Mirza Pazarbaşı b. İbrahim'in tasarrufunda olan bu bakkal dükkânı İstamad veledi Toma adında bir gayri Müslime yıllık 5.000 akçeden kiraya verilmiştir.⁷⁰⁴

Çarşıda Hamid Efendi Vakfı'na bağlı bir han ve bir dükkân dikkati çekmektedir. Bu han kira bedelinin yüksekliği ile dükkân ise görüntüsüyle diğer yapılardan farklılık arz eder. Bir kayda göre Hamid Efendi Hanı'nın yıllık peşin kira bedeli 78 altın olup bu da 9.360 akçeye karşılık gelmektedir. 982 [1574/75] tarihinde şeyhülislam olan Rumeli Kazaskeri Hamid Efendi b. Mehmed'in⁷⁰⁵ yaptırmış olduğu bu hanın, incelenen dönemdeki mutasarrıfı Ahmed Çelebi Mahallesi'nden İznik Mehmed b. Hasan'dır. Hamid Efendi ilk defa yüksek bir meblağ ödeyerek çarşıdaki malum kervansarayın işletmeciliğini satın almasıyla dikkati çekmiş idi.⁷⁰⁶ Diğer taraftan Cebecibaşı Vakfı'na bağlı hanın yıllık kira bedelinin 20 filori (1.650 akçe) olduğunu görmekteyiz.⁷⁰⁷ Bu kira bedelleri bir bakıma iki han arasındaki işlevsel ve büyüklük farkını da ortaya koymaktadır. Büyüklüğü ve yüksekliği ile dikkati çeken Hamid Efendi Vakfı'na bağlı dükkân ise üç katlı olup alt katta dükkân üst katlarda 50 bab odası vardır. İncelenen kayıtlar içinde üç katlı olarak rastlanılan tek yapı bu dükkândır.⁷⁰⁸

İşyerlerini tehdit eden önemli etkenlerin başında yangınların geldiğine daha evvelden değinilmiş idi. Çarşıda çok sayıda vakıf dükkânlarının bulunması yangınlardan özellikle en çok vakıf malların etkilenmesine sebep olmuştur.⁷⁰⁹ Vakıflar, kiracıdan aldıkları peşin kira (icare-i mu'accele) bedellerini dükkânların tamir işlerine harcamışlardır. Bu durum bazen vakıf mütevellisi ve kiracı arasında bir takım sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Çarşıda yer alan Cebecibaşı Vakfı ve yanındaki dükkânın yanması vakfın mütevellisi ile kiracıyı karşı karşıya getirmiştir. Han ve

⁷⁰⁴ ÜŞS, 92/88a-5.

⁷⁰⁵ "Rumeli Kazaskeri Hâmid Efendi b. Mehmed, 964-974 (1556-1566) yılları arasında Rumeli Kazaskerliği görevinde bulunmuş, Ebussuûd Efendi'nin vefatıyla beraber 982 yılında şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir." Seyit Ali Kahraman-Ahmet Nezihi Galitekin-Cevdet Dadaş (haz.), *İlmiyye Sâlnâmesi: Birinci defa: Osmanlı İlmiye Teşkilâtı ve Şeyhülislamlar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998, s. 326-327. Şeyhülislâm Hamid Efendi'nin İstanbul'da Fil Yokuşu'nda bir camisi ve medresesi olduğunu ve Evliya Çelebi'nin bu medresede öğrencilik yaptığını Evliya Çelebi'nin kendisinden öğreniyoruz. Robert Dankoff, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", Çev. Nasuh Uslu, *Türkler*, C. X, Ankara, 2002, s. 271.

⁷⁰⁶ ÜŞS, 35/75b-2.

⁷⁰⁷ ÜŞS, 48/61a-3.

⁷⁰⁸ ÜŞS, 61/146a-2.

⁷⁰⁹ Asım Yediyıldız, *Şer'îye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Yapı*, Bursa: Arasta Yayınları, 2003, s. 55.

dükkânı 998 [1589/90] tarihinde kiralayan bir gayrimüslim “icare-i mu‘accele” bedeli olarak 2.000 akçe vermiş ve hemen akabinde han ve dükkân yanmıştır. Müteveli bu para ile hanı ve dükkânı tamir ettirmiş, muhtemel ki tamir masrafları bu bedeli aştığı için kiracıdan daha fazla para istemiştir. Kiracı mütevellinin istediği paranın bir kısmını verse de müteveli yeterli bulmamış ve bu yerleri başkasına kiralamıştır. Kiracı mahkemeden heba olan parasını talep etmektedir. Kadı, kiracıyı yarı yarıya haklı bularak 1.000 akçesini teslim etmiştir.⁷¹⁰

Mahallede çok sayıda karşımıza çıkan borç kayıtlarına çarşıda rastlanmamıştır. Sadece bir şikâyet konulu dava kaydından alacaklı-borçlu ilişkisi dikkati çekmiştir. Esnaf, borcunu alacaklıdan tahsil edemediği vakit değişik yollara başvurabilmekteydi. Hacı Behram b. Abdullah’ın, Mehmed b. Hüseyin adında bir kişide 600 akçe hakkı vardır. Bir gün Mehmed b. Hüseyin ne sebeple olduğu bilinmeyen bir nedenle ortadan kaybolmuştur. Bir süre sonra Mehmed b. Hüseyin geri döndüğünde Gülfem Hatun Vakfı akarından olan dükkânını boş görünce mahkemeye giderek şikâyetle bulunmuştur. Mahkeme bir hırsızlık olayının peşine mi düşmüştür ya da Mehmed b. Hüseyin tahmin mi etmiştir yoksa Hacı Behram, Mehmed’in gelişiyile bu mallar üzerindeki hakkının vicdani olarak fesh olduğunu mu düşünmüştür bilemiyoruz fakat Hacı Behram mahkemeye Mehmed’in kayıp iken dükkânındaki mallarını satmış olduğunu itiraf etmiştir. Bu sattığı eşyaların tutarı ise 600 akçe etmektedir. Sonrasında Hacı Behram, Mehmed’e 200 akçesini ödeyerek 400 akçe borcu kaldığını kayd ettirmiş ve Mehmed’in kendisine 600 akçe borcu olduğunu ifade etmiştir.⁷¹¹

Mahallede olduğu gibi çarşıda da satışa konu olan mülklerin genelde gayrimenkul oldukları görülür. Bunun haricinde sadece bir tane hayvan satışı yapılmıştır. Çarşı sakinlerinden Mehmed b. Abdullah beylik olan atlarını 981 senesi Rabiül-evvel ayının [Temmuz 1573] ortalarında 5.400 akçeye satmıştır.⁷¹²

Hüccet kayıtları çarşı içindeki dükkânların niteliği ve fiyat değerleri konusunda bilgiler sunarken ticari faaliyetlerin değerlendirilmesine olanak verecek bilgiler yer

⁷¹⁰ ÜŞS, 78/12a-1.

⁷¹¹ ÜŞS, 49/54b-3.

⁷¹² ÜŞS, 37/111b-3.

almamaktadır. Diğer taraftan vakıfların çarşı içindeki etkinlikleri mevcut belgeler sayesinde bir kez daha ortaya konmuştur.

C– DÜKKÂN SAHİPLERİ

Çarşı ve pazarların vazgeçilmez aktörleri elbette ki çeşitli esnaf gruplarıdır. Esnaf, geleneksel Osmanlı hayat tarzında iktisadi hayatın yanında sosyal ve kültürel hayatın da bel kemiğini oluşturmaktaydı. Esnaf gruplarının içerisindeki düzenin sağlanması Ahi geleneği ve kanunları ile gerçekleşmekteydi. Modernleşme öncesi dönemde çarşı ve pazardaki hayata dair her şey bu geleneğe ve kanunlara göre belirleniyordu.⁷¹³

Kayıtlarda çarşı esnafından göze çarpanlarını yakın planda incelemek bir esnaf prototipi oluşturulması açısından faydalı olacaktır. Üsküdar'ın karşı yakası olan İstanbul'da ikamet edenlerine rastlansa da çarşı esnafı genel itibariyle Üsküdarlı mahalle sakinleridir. Fakat sicil kayıtları çarşı esnafını yakından tanıma imkânı sunmamaktadır. Ancak dükkân satışı ve kiralamaları ile ilgili davaların satır araları okunarak ortaya çıkan veriler ile çarşı esnafı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çarşı esnafı arasında en dikkati çeken kişinin, çokça mahkemeye çıkmış olan Debbağ Haydar b. Abdullah olduğu görülür. Haydar'ın derici esnafından olduğu lakabından anlaşılmaktadır. Debbağ Haydar'ın sahip olduğu ve işlettiği dükkân sayısından ve çeşitli vakıflarla yaptığı uzun süreli kira anlaşmalarından zengin ve hatırı sayılır bir esnaf olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Debbağ Hacı Haydar b. Abdullah 971 [1563/64] ve 975 [1567/68] tarihli kayıtlara göre Gülfem Mahallesi'nde⁷¹⁴, 978 [1570/71] tarihli bir hüccete göre ise Kefçe Mahallesi'nde oturmaktadır.⁷¹⁵ 978 [1570/71] tarihinde Debbağ Haydar'ın Gülfem Hatun Vakfı'na bitişik olan mülk yerini ve yine 979 [1571/72] tarihinde vakfın yanındaki diğer bir evini sattığı yine kayıtlar arasında dikkati çeker.⁷¹⁶ Anlaşıldığına

⁷¹³ Hülya Taş, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 185.

⁷¹⁴ ÜŞS, 27/52a-1, 30/54b-2.

⁷¹⁵ ÜŞS, 35/88a-1.

⁷¹⁶ ÜŞS, 35/85b-3.

göre Debbağ Haydar bu tarihlerde Gülfem Hatun Mahallesi'nden taşınarak Kefçe Mahallesi'ne yerleşmiştir.

Debbağ Haydar'ın Gülfem Hatun Vakfı ile sürekli bir alış-veriş içerisinde olduğu görülür. Debbağ Haydar 9 Muharrem 971 [29 Ağustos 1563] tarihinde Gülfem Hatun Mahallesi'ndeki bir evini ve sahildeki kayığını Gülfem Hatun Vakfı'na 8.000 akçeye rehin bırakmıştır.⁷¹⁷ Muhtemel ki vakıftan almış olduğu bu borç para ile yine vakfa ait bir yeri tasarrufuna alacaktır. Çünkü bu borçlanmadan 4 ay sonra 24 Cemaziyelevvel'de [9 Ocak 1564] Debbağ Haydar'ın, vakıftan cami civarında bulunan boş bir arsayı vakfa fayda sağlaması amacıyla otuz yıllığına seneliği 80 akçeden kiraladığını görmekteyiz.⁷¹⁸ Gülfem Köprüsü'ndeki dükkânların genellikle vakıflara ait oldukları görülmektedir. Fakat köprü üzerindeki bir boş arazinin devlete ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu arazi Üsküdar zaimi Hüseyin Bey b. Abdullah tarafından yine Hacı Haydar b. Abdullah'a tapu vergisi olarak 50 akçe ödemesi karşılığında devredilmiştir. Bu boş arazinin devredilmesinde ayrıca köprüyü muhafaza amacı da güdülmektedir.⁷¹⁹ Uzun süreli kira sözleşmelerinin pek yaygın olmadığı, hatta başkaca bir örneğine rastlanmadığı bu dönemde sadece Debbağ Haydar'ın bu uygulamayı gerçekleştirmiş olması onu ayırıcı kılan bir unsur olmuştur.

Debbağ Haydar'ın 976 [1568/69] tarihinde bir mülkünü elden çıkarmış olduğu⁷²⁰ 986 [1578/79] tarihli bir başka kayda göre de köprü civarında hemen derenin bitişiğinde yer alan dükkânı mülk edindiği görülmektedir.⁷²¹ Elden çıkardığı mülkün değeri 8.000 akçe olup –ki bu 971 [1563/64] yılında vakfa bıraktığı mülk olabilir– satın aldığı mülkün değeri 20 filoridir (1.100 akçe).

Öte yandan İslâm hukukuna göre mülkiyet hakkına sahip olan kadınlar, vakıf akarı dükkân ya da mahzenlerin işletmesini de üzerlerine alabilmekteydiler.⁷²² İncelenen dönemde çarşıda sicillere yansıyan kadın tasarruf sahibine rastlanmasa da dükkân

⁷¹⁷ ÜŞS, 27/52a-1

⁷¹⁸ ÜŞS, 26/53a-2.

⁷¹⁹ ÜŞS, 46/147a-2.

⁷²⁰ ÜŞS, 32/167a-1.

⁷²¹ ÜŞS, 46/171a-3.

⁷²² Vakfa bağlı ev ya da dükkânların işletmesi miras yolu ile sadece erkek çocuklarına geçmekteyken halkın şikâyetleri karşısında 1577 tarihli bir divan kararı ile kız evlatlara da geçmesi kararlaştırılmıştır. Barkan, "Edirne Askerî Kasamsına Ait Tereke Defterleri", s. 56-57.

sahipleri göze çarpmaktadır. Debbağ Hacı Hamza b. Mustafa, Debbağ Haydar'dan 8.000 akçeye satın almış olduğu debbağ dükkânını 976 [1568/69] tarihinde Kasap Mustafa Köprüsü diye geçen Gülfem Köprüsü yakınında bulunan Saliha bt. Mirali'ye ait bir dükkân ile üzerine 2.000 akçe daha vererek takas etmiştir.⁷²³ Takas edilen dükkânın yanında yine Debbağ Hacı Hamza'nın bir dükkânı daha vardır. 977 [1569/70] tarihinde Debbağ Hacı Hamza bu defa yine bir kadın mülk sahibinden satın aldığı dükkânın kaydı ile karşımıza çıkar. Bu iki bab dükkânı Mihri bt. Mehmed'ten satın almıştır.⁷²⁴

Çarşı esnafı arasında başka bir dükkân sahibi silahçı lakabı ile bilinen Gülfem Hatun Mahallesi sakinlerinden Ahmed Bey b. Abdullah'tır. Ahmed Bey b. Abdullah Silahçı, 1006 [1597/98] tarihinde vefat eden Haffaf Hasan'ın Gülfem Hatun Hanı yanındaki evlerinin yanında ikamet etmektedir.⁷²⁵ Ahmed Bey genelde sahip olduğu mülkleri kiraya verme amacıyla mahkemeye müracaat etmiştir. Ahmed Bey'in sahip olduğu ya da tasarrufunda bulundurduğu sicillere yansıyan 4 mülkü bulunmaktadır. Ahmed Bey'in bu mülklerinin hepsini belli tarihlerde kiraya verdiği gözlenmektedir. 979 [1571/72] tarihinde Ahmed Bey, çarşıda bulunan bir (bab) dükkânını seneliği 300 akçeden Sefer b. Hasan'a kiralamıştır.⁷²⁶ Diğer dükkânlara nazaran kira değerinin düşüklüğü dükkânın ebadı hakkında da bir fikir verebilir. Ahmed Bey, aynı zamanda Gülfem Hatun Mahallesi'nde bostanlığın hemen yanında Hamza Fakih Vakfı'na bağlı bir ahır işletmektedir. 986 [1578/79] tarihinde Ahmed Bey tasarrufunda bulundurduğu bu ahır Receb b. İlyas'a bir yıllığı 20 filoriden (1.100 akçe) kiraya vermiştir.⁷²⁷ Ahmed Bey 999 [1590/91] senesinde Helvacı Hasan'ın yanında yer alan dükkânını Mustafa b. Ahmed'e 5 yıllığına kiraya vermiştir. Mustafa günlüğü 8 akçeden ödeme yapacaktır.⁷²⁸ Üç sicil kaydında karşılaştığımız Mustafa b. Ahmed adı bir kayıtta kebabçı Mustafa b. Ahmed diye karşımıza çıkmaktadır. Mustafa b. Ahmed'in bu kebabçı dükkânı bugün Mimar Sinan Çarşısı adı ile bilinen "Hamam-ı Cedid" in karşısında yer alır.⁷²⁹ Mustafa b.

⁷²³ ÜŞS, 32/167a-2.

⁷²⁴ ÜŞS, 32/218b-2. Debbağ Hacı Hamza 978 [1570/71] tarihinde de Gülfem Çarşısı'nda yer alan bir haddad dükkânını yanındaki boş arazi ile beraber satın almıştır. Büyük ihtimalle Hacı Hamza bu haddad dükkânını debbağ dükkânına çevirecektir. ÜŞS, 35/50a-2.

⁷²⁵ ÜŞS, 95/53a-4, ÜŞS, 96/8b-3.

⁷²⁶ ÜŞS, 37/58a-5.

⁷²⁷ ÜŞS, 48/47b-2.

⁷²⁸ ÜŞS, 81/36a-6.

⁷²⁹ ÜŞS, 81/123a-3.

Ahmed, Ahmed Bey'den dükkân kiraladığı yılın ramazan ayında bu defa sahip olduğu şerbetçi dükkânını 6 aylığına günlüğü 5 akçeden kiraya vermiştir. Bu şerbetçi dükkânının aylık kira değeri 106 akçedir.⁷³⁰

Şahinciler sınıfından olan Mehmed b. Cafer de çarşıdaki dükkân sahipleri arasındadır. İki yıl ara ile sahip olduğu iki dükkânını satması sebebiyle mahkeme kayıtlarında yer almıştır. Bu dükkânlarından bir tanesi Hamid Efendi Hanı'nın hemen yanında yer alır. Mehmed, bu dükkânını 992 [1584/85] senesinde Baki Bey b. Ahmed'e 10.000 akçeye satmıştır.⁷³¹ Ayrıca Mehmed'in çarşıda çok büyük bir mülk üzerinde yarım hissesi bulunmaktadır. Çok sayıda oda ve dükkânlardan oluşan bu mülkün değeri 38.000 akçedir. 994 [1585/86] tarihinde Mehmed b. Cafer sahip olduğu hissesini 19.000 akçeye Arabacı Veli b. Mustafa'ya satmıştır.⁷³²

Dükkân sahipleri arasında yer alan diğer bir şahıs Hamza Fakih Mahallesi'nde oturan el-Hac Mirza'dır. 987 [1579/80] tarihinde El-Hac Mirza, İstanbul'da Tophane Mahallesi'nde ikamet eden Mumcubaşı el-Hac Mustafa b. Hasan'a ait olan ahır, üzerinde yer alan odaları ve önündeki 3 bab dükkânı 6 filoriye kiralamıştır.⁷³³ Bu tarihten üç yıl sonra el-Hac Mirza, 991 [1583/84] senesinde Mumcubaşı el-Hac Mustafa'nın ahırının yanında yer alan Cafer b. Merdan'ın ahırını 35.000 akçeye Arabacı İsmail'e sattığını duymuş mahkemeye gelerek şikâyetle bulunmuş ve hak iddia etmiştir.⁷³⁴ Konuyla ilgili iki hüccetten anlaşıldığına göre bu ahır Gülfem Hatun Mahallesi ile çarşı arasında bir yerde bulunmaktadır.

D- ÇARŞIDA SOSYAL HAYAT VE ASAYİŞ

Hırlısı-hırssızıyla, sadaka isteyen dilencisiyle, satıcısıyla, yakın ve uzak çevre tüccarıyla ve her kesimden reayası ve yöneticisiyle büyük bir canlılığa sahip olan çarşı ve pazarların güvenlik sorunlarının halledilmesi de o oranda önemlidir.⁷³⁵ Devlet görevlileri kentleri ve mahalleleri değil, sadece çarşı ve pazarları düzenlemeye gayret

⁷³⁰ ÜŞS, 81/69b-3.

⁷³¹ ÜŞS, 61/95a-2.

⁷³² ÜŞS, 61/293b-6.

⁷³³ ÜŞS, 51/14b-101.

⁷³⁴ ÜŞS, 61/33a-1. Bu şikâyet daha önceden bahsi geçtiği üzere şuf'a talebi ile ilgilidir. Konuyla alakalı olarak bkz. s. 119.

⁷³⁵ Hülya Taş, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 192.

etmişlerdir. Çarşılarda aylıkla çalışan bir bekçi görev yapardı.⁷³⁶ Her şeye rağmen tek tük de olsa toplum huzurunu bozan dolandırıcılık, kavga, hırsızlık ve cinayet vakalarına rastlanmıyor değildi. Fakat bu büyüklükte çok sayıda ve çok çeşitli bölgelerden gelmiş insanların koşturduğu Gülfem Çarşısı'nda asayiş bozan olayların sicillere yansıdığı kadarıyla çok sık yaşandığı söylenemez.

Çarşı esnafı ile ilgili davaların çoğunluğu dükkân satışları ve kiralamaları ile ilgilidir. Çarşıda insan ilişkileri ve gündelik yaşamı ortaya koyacak sicillere yansıyan veriler sınırlıdır. Bir takım anlaşmazlıklar ve asayiş görevlilerinin dikkatini çeken bir iki olay dışında olağan üstü olaylara rastlanmaz.

Esnaflar arasında sicillere yansıyan dolandırıcılık hadiselerine rastlanmasa da dışarıdan geçici bir süre için çarşıya gelen tüccarlar arasında bu tip olaylara şahit olunmaktadır. Bir hüccet kaydında muhtemelen çarşıya belli bir süre için gelen Halepli bir tüccarın, hemşehrisi olan bir kişiyi dolandırdığı ortaya çıkmaktadır. Hamid Efendi hanının işletmecisi Mahmud b. Süleyman da bu dolandırıcılık hadisesinde bir parça rol almıştır. Ramazan'ın üçüncü günü Halep'te hisar erenlerinden olan Bekir b. Mehmed, Üsküdar Mahkemesine gelerek altı baş davar ile 8 filori (440 akçe) kadar bir parayı zimmetine geçirmiştir. Çünkü Bekir b. Mehmed yine Halepli olan ve Halep hazinesi ile Üsküdar'a gelmiş bulunan hemşehrisi tarafından aldatılmıştır. Beygirci* olan bu zat Bekir'den 6.720 akçe ödünç para alarak karşılığında ona iki baş boz ve üç baş at (eşkar) ve iki baş turp tonunda bargir ve bir baş katır olmak üzere toplam yedi baş hayvanı rehin bırakmıştır. Bekir ise bu hayvanları Hamid Efendi Hanı'nın işletmecisi Mahmud b. Süleyman'a emanet bırakmıştır. Sonrasında el-Hac Ömer bu hayvanların Hancı Mahmud'ta olduğunu öğrenmiş ve şeri izni bulunmadığı halde onları alarak 10 sikke filoriye (550 akçe) bir ahıra satmıştır. El-Hac Ömer'in Hancı Mahmud'dan bu hayvanları ne şekilde almış olduğu konusunda bir açıklama yoktur. El-Hac Ömer bu paranın 2 filorisini (110 akçe) kendisine alarak 8 filorisini (440 akçe) Hancı Mahmud'a bırakmış ve ortalıklardan kaybolmuştur. Bekir hana gelip Mahmud'tan durumu

⁷³⁶

Ahmet Cihan, İlyas Doğan, "Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Sivil Toplum", *Türkler*, C. X, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 293.

*

Hüccet kaydında "mekari" adı ile geçmektedir.

öğrendiğinde hemen mahkemeye gelerek bu hayvanları ve parayı üzerine zimmetlemiştir.⁷³⁷

Akşam saatleri olduğunda çarşı boşalır esnaf ve diğer halk evine çekilir. Yatsı namazı da kılındıktan sonra gece bekçileri beklemededir. Gün bitiminde akşam karanlığında sokakta gezmek yasaktır.⁷³⁸ Birçok Osmanlı şehrinde yatsıdan sonra sokaklarda başıboş gezen insanların şüpheli şahıslar oldukları kanaati yaygındır.⁷³⁹ Elimizdeki bir dava kaydı bu durumu resmeder niteliktedir. 971 senesi Zilhicce [Temmuz/Ağustos 1564] ayında bir akşam vakti yatsıdan sonra bir kadın çarşıda başına yorgan dolamış, kendine na-mahrem olan bir erkek ile giderken Üsküdar subaşısına yakalanır. Hayat kadını olduğu anlaşılan Kamer adındaki bu kadın “iş başı öne” giderken yanındaki Mercan adlı Arab’ın kendisini ayartıp odasına götürdüğünü ifade etmektedir. Kamer bu Arab’ın odasına girdiğinde odada iki Arab’ın daha olduğunu görünce telaşlanıp odadan kaçarak çıkmıştır. Arap da Kamer’in peşinden gelirken bu esnada subaşıya yakalanmışlardır.⁷⁴⁰ Mahkemenin kararı hakkında bir bilgi yoktur. Fakat Osmanlı uygulamasında bu tür kadınlara verilen cezanın, bulunduğu bölgeden uzaklaştırılarak hapsedilmek olduğuna daha evvelden değinilmişti.⁷⁴¹

Çarşı, ticari faaliyetler için gelen yabancı tüccarlardan başka misafirlerini de ağırlamaktaydı. Bu misafirler sahibinden kaçan kölelerdi. Kaçak kölelerin çarşıdaki dükkân ya da ahırlara saklanmaları rastlanılan bir durumdu. Güvenlik görevlilerinin faaliyet sahalarına giren sorumluluklardan bir tanesi de elinde azilnamesi⁷⁴² ve ıtknamesi⁷⁴³ olmayan kaçak köleleri yakalayıp mahkemeye sevk etmektir.⁷⁴⁴ 991 senesi Cemaziyelevvelinde [Mayıs/Haziran 1583] Üsküdar zamı* Ahmed Bey mahkemeye bir

⁷³⁷ ÜŞS, 92/86b-5.

⁷³⁸ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, C. I, Ankara: V Yayınları, [t.y.], s. 150.

⁷³⁹ Suraiya Faroqhi, “Bursa’da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [t.y.], s. 77.

⁷⁴⁰ ÜŞS, 27/43b-5.

⁷⁴¹ Bkz. s. 85-87.

⁷⁴² Azil, bir adamı vazifesinden çıkarma veya bir işini elinden alma manasında kullanılır. Azilname ise bu iş için verilen belgeye denmektedir. Pakalın, *OTDTS*, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 131-132.

⁷⁴³ Köle ve cariyelere sahipleri tarafından azat edildiklerine dair verilen kâğıdın ismidir. Pakalın, *a.g.e*, C. II, s. 10.

⁷⁴⁴ Ekrem Tak, *1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler, Üsküdar Sempozyumu: 3-5 Kasım Bildiriler*, C. IV, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007, s. 19.

* Zaim: zeamet sahibi yerine kullanılan bir tabirdir. Çoğulu zuama’dır. Pakalın, *a.g.e*, C. III, s. 646.

cariye getirerek çarşıdaki ahırların birinden çıkarken yakalamış olduğunu söylemiş, mahkemeye teslim etmiştir.⁷⁴⁵ Çalıştığı evdeki eşyalarını toplayıp kaçan bu cariye, sahibinin kim olduğunu bilmediğini ifade etmektedir.⁷⁴⁶

Üsküdar meydanında ticari canlılığın en yoğun yaşandığı yer olan Gülfem Hatun Çarşısı’nda incelediğimiz 34 yıllık bir süre içerisinde belgelerde “darb”, “sirka”, ve “katl” diye adlandırılan bir dayak, bir hırsızlık ve iki cinayet vakasına rastlanmıştır. Bu dört davanın da sonucu hakkında sicillerde bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu işlenen suçların yüzyılın sonlarında gerçekleştiği görülür. Çarşıda bir hırsızlık olayı ilk defa 1000 [1591/92] senesinde cinayetler ise 1004 [1595/96] ve 1007 [1598/99] tarihlerinde ayrıca daha evvel bahsi geçen mahalledeki bir cinayet olayı da 1009 [1600/01] tarihinde gerçekleşmiştir. Bu işlenen suçları, yüzyılın sonlarına doğru başlayan celali isyanları⁷⁴⁷ ve ekonomide baş gösteren istikrarsızlığın ortaya çıkardığı sonuçlar olarak⁷⁴⁸ değerlendirmek mümkündür.

Çarşı esnafı arasında zaman zaman bazı anlaşmazlıklar vuku bulmakta idi. Muhtemel ki çarşıda meydana gelen kavgalar kişiler arasında çözümlenmekteydi. Fakat iş öldürmeye teşebbüse vardığında görevliler duruma el koymaktadırlar. 976 senesi Zilhiccesinde [Mayıs/Haziran 1569] Ali b. Mehmed, Keyvan b. Abdullah’ı atına su döktüğü için dövmüş hatta daha ileri giderek ona bıçak çekmiştir. Orada bulunan diğer esnaftan kişiler Ali b. Mehmed’i engelleyerek olayın büyümesinin önüne geçmişlerdir. Keyvan ise mahkemeye çıkarak Ali b. Mehmed’i şikâyet etmiştir.⁷⁴⁹

Çarşıda incelenen dönemde sadece bir kere “Hamam-ı Cedîd” diye geçen bugünkü Mimar Sinan Çarşısı’nın karşısında yer alan Mustafa b. Ahmed’in kebapçı dükkânında hırsızlık olayı vuku bulmuştur. Mustafa b. Ahmed, Mustafa b. Mehmed’den davacı olmuş, hırsız ise 1000 yılında Zilhicce ayının 12. Cuma günü [19 Eylül 1592] akşamüzeri bir sandığın içinden sekiz kuruş, doksan altı adet Osmanî akçe, bir satır, bir kantar ve bazı gümüş dökme ve hırdavat malzemelerini çaldığını itiraf etmiştir.⁷⁵⁰ İslam

⁷⁴⁵ ÜŞS, 69/43b-1.

⁷⁴⁶ ÜŞS, 69/43b-2.

⁷⁴⁷ Akdağ, *Celâli İsyanları*, s. 119-152.

⁷⁴⁸ Barkan, *Fiyat Hareketleri*, s. 585-607.

⁷⁴⁹ ÜŞS, 32/143b-1.

⁷⁵⁰ ÜŞS, 81/123a-3.

hukukuna göre had cezası kapsamında değerlendirilen hırsızlığın cezası sağ elin bilekten kesilmesidir. Had cezası kapsamına giren suçlarda mağdurun şikâyetinden vaz geçmesi suçlunun cezasını ortadan kaldırmaz.⁷⁵¹ Osmanlı uygulamasında hırsıza verilen cezanın çalınan mala göre değiştiğini gösteren örneklerle rastlanmaktadır.⁷⁵² Fakat suç kesinleştiği vakit suçlu halkın önünde infaz edilmektedir.⁷⁵³ Fakat bahsi geçen bu davanın ne şekilde sonuçlandığına dair kayıtlarda bir bilgi yoktur.

Gülfem Çarşısı'nda infial yaratan bir cinayet ise Behram Bey'in un değirmeninde işlenmiştir. Bu cinayet hadisesinin mahkemeyi uzun süre oyaladığı bu konuyla ilgili hüccet sayısından açıkça anlaşılmaktadır. Fakat bu Behram Bey'in un değirmeninin yeri tam olarak tespit edilememektedir. Değirmenin iki hüccette çarşı içinde, kayıtta ise Gülfem Hatun Mahallesi'nde yer aldığı yazılıdır. “Behram Bey'in un değirmeni”, “Behram Beşe asiyabı” isimleriyle geçen bu değirmen büyük ihtimalle mahalle ile çarşı arasında bir yerde bulunmaktaydı.

1004 [1595/96] senesinde bu değirmeni fırıncı (habbaz) sınıfından Halepli Mahmud b. El-Hac Mehmed el-Arab adında bir kişi işletmektedir. Mahmud'un babadan kardeşi olan Nasır b. Mehmed abisiyle beraber burada ekmekçilik yapmaktadır. 1004 senesi Cemâziyelevvelinin 20. gününün gecesi [21 Ocak 1596] bu değirmenin içinde Nasır b. Mehmed “toyak” diye tanımlanan bir değnekle sağ kulağına vurularak öldürülmüştür. Maktulün sağ kulağında aşırı darp izlerine rastlanmıştır. Gözünden, ağzından ve kulaklarından kan çıktığı ve bu yüzden maktulün öldüğü mahkeme tarafından kayıt altına alınmıştır. Yasakçıbaşı Ramazan Subaşı zan altında bulunan İsfendiyar Mahallesi'nde oturan yine bir Arap olan el-Hac Celal b. Mahmud'u kaldığı odasından alıp mahkemeye çıkarmış, fakat Celal suçsuz olduğunu ve olaydan haberi bulunmadığını söylemiştir. İlk etapta maktulün kardeşi Mahmud, Yeniçeri Mehmed b. Hasan'ı o gece katilin evinde bulunmasından dolayı suçlamış fakat daha sonra suçlunun Celal olduğu ortaya çıkmıştır. Ağabey Mahmud, bunu kanıtlamak için mahkemeye şahit sunmuş ve Celal'in nefesine kefil talep etmesi üzerine anneden ve babadan kardeşi olan el-Hac Hayreddin b. Mahmud ve babası Mahmud b. Mehmed kefil olmuşlardır. Bu

⁷⁵¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 198.

⁷⁵² Tekin, *a.g.e*, s. 72.

⁷⁵³ Menekşe, *a.g.e*, s. 107.

cinayette hiçbir suçu olmadığını iddia eden Celal iki şahidi olduğunu söylemekte, fakat şahitlerden biri mahkemeye çıkmayı reddetmektedir.⁷⁵⁴

Bu olaydan üç yıl sonra başka bir cinayet 1007 senesi Zilkade ayının 19. günü cumartesi gecesi [13 Haziran 1599] meydana gelmiştir. Yatsı namazından çıkan cemaatten cami hatibi Mevlâna Mehmed b. Ahmed, Hüseyin Çelebi, Mehmed b. Mehmed ve Maden b. Bâli adlı kişiler Gülfem İmaretî ile Yeni Hamam [diğer adı ile Hamam-ı Cedid] ortasındaki yol üzerinde yerde yatan birisine rast gelirler. Yanına yaklaştıklarında yerde yatanın kürek kemiği altından hançer ile vurulmuş bir maktul olduğunu görürler. “Kediler ve köpekler yemesin” diye ceset cami cemaatinden Hüseyin’in dükkânına alınıp sabaha kadar burada bekletilir. Sabah olduğunda Üsküdar subaşı Mehmed Çavuş b. Ali bu olayı mahkemeye bildirir. Sonunda ölen kişinin Kürdî Ali adında biri olduğu ortaya çıkar.⁷⁵⁵ Kayıtlarda cinayeti kimin işlediği konusunda herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Fakat cinayetin cadde üzerinde işlenmiş olması biraz şüphelidir. Cesedin tarik-i amm’da bulunmuş olması cinayetin tam olarak burada işlenmiş olduğuna dair bir ipucu vermez. Çünkü bir Osmanlı sokağında işlenmiş cinayetten mahalle sakinleri birinci derecede şüpheli kabul edilip bu vakadan topluca sorumlu tutulacakları ve katledilmiş olan kişinin ailesine kan parasını (diyet) ödemekle yükümlü olacakları için sokak içerisinde katl edilmiş bir beden buraya taşınmış olabilir. Diğer Osmanlı şehirlerinde de işlenen cinayet vakaları arasında “tarik-i amm”da bulunan cesetlerin sayısı hayli fazladır.⁷⁵⁶

Bu bölümde Gülfem Hatun’un hayatı, mahallesi ve yaptırdığı eserler ile ilgili şimdiye kadar bilinenlerin dışında Gülfem Hatun Han’ı, Gülfem Çarşı’sı ve Gülfem Köprüsü ile ilgili yeni tespit ettiğimiz bilgiler literatüre kazandırılmaya çalışılmıştır. Ardında hiçbir iz bırakmadan tarih içinde kaybolup giden, bir dönem Üsküdar’ın ticari hayatına önemli bir katkıda bulunmuş olan Gülfem Çarşı’sı ve çarşı içinde yer alan

⁷⁵⁴ ÜŞS, 92/35b-4, ÜŞS, 92/36a-6, ÜŞS, 92/38b-3, ÜŞS, 92/39a-1.

⁷⁵⁵ ÜŞS, 96/93b-4.

⁷⁵⁶ Işık Tamdoğan, “Atı Alan Üsküdar’ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar’da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-19. Yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [t.y.], s. 80.

Gülfem Köprü'sünün varlıkları Üsküdar Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtlar dolayısıyla tekrar hayat bulmaktadır.

SONUÇ

Günümüze ulaştırdığı eşsiz sanat eserleriyle Osmanlı mirasının en vefalı varislerinden biri olan Üsküdar hâlâ bir Osmanlı şehrinin izlerini ve havasını taşımaktadır. Şehirlerin büyük bir hızla eskiye ait izlerini kaybettiği bu yüzyılda Osmanlı mimarisi burada hâlâ canlılığını sürdürmektedir. Cami ve külliyeler, mahalleler ve hatta mahalle isimleri çok eski yüzyıllardan bu yana varlıklarını koruyabilmişlerdir. Üsküdar'a Osmanlı şehri kimliğini kazandıran mimari yapılar 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inşa edilmeye başlamıştır. Özellikle Kanuni döneminden itibaren saray kadınlarının etkinliklerini arttırmış olmalarının en belirgin etkilerini Üsküdar'da görmek mümkündür.

Bu tez çalışmasında, Kanuni'nin cariyesi olan Gülfem Hatun'un hayatı, hemcinsleri gibi Üsküdar'da yaptırmış olduğu mimari eserleri ve bu yapılar etrafında oluşan mahallenin, kurulduğu ilk yıllardan 16. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde fiziki, sosyal ve ekonomik açılardan değerlendirilmiştir. Şehir tarihi çalışmalarına olduğu kadar mimari tarihi çalışmalarına da katkı sağlayacak olan bu tez esas olarak birincil kaynaklara dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu mahalle çalışmasından yola çıkarak ortaya çıkan veriler ışığında dönemin insan ilişkileri, kadınların toplumdaki konumları ve ticari ilişkilerine de ışık tutulmuştur.

Bugün Gülfem Hatun Camii ve Mahallesi hâlâ varlıklarını korumaktadır. Bazı çalışmalar Gülfem Hatun'un hayatı ve yaptırdığı camisi yanında mektep ve medresenin varlıklarını ortaya çıkarmışlardır. Bu çalışmada ise külliye içerisinde değerlendirilen Gülfem Hatun'un Hanı ve Zaviyesi'nin varlıkları ortaya konmuştur. Diğer taraftan bu

külliye kaynak sağlaması amacıyla oluşturulmuş olan Gülfem Hatun Vakfı ve vakfin işleyişi, kayıtların sunduğu veriler ışığında değerlendirilmiştir.

Mahallenin fiziki yapısı, mahallede süregelen hadiseler mahkemeye yansıyan kayıtlar çerçevesinde ele alınarak dönemin sosyal ilişkilerine ışık tutacak şekilde incelenmiştir. Sonrasında şahıslar arasındaki ekonomik ilişkiler, satış, kira, hibe ve miras konuları etrafında değerlendirilmiştir.

Son olarak incelenen dönemde Üsküdar Meydanı'nda yoğun ticari faaliyetlerin varlığına işaret eden, Gülfem'in adını verdiği çarşı ve çarşı içinde yer alan bir taş köprü'nün varlığı sicil kayıtları sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Gülfem Çarşısı ve Gülfem Köprü'sü adı ile anılan bu yapıların hangi tarihte yapıldığı ve nasıl yok olduğu -henüz- bilinmemektedir. Üzerindeki dükkânlar ile çarşı içindeki ticari faaliyetlerin bir parçası olan bu taş köprü'nün hem işlevi hem de görüntüsü ile ayrı bir önemi haizdir. Bu çarşının adının Gülfem Çarşısı olması Gülfem Hatun Camii'nin ve mahallesinin Üsküdar'ın diğer mahallelerine göre oldukça merkez bir konumda olduğuna da işaret etmektedir.

Bu çalışmanın bazı orijinal sonuçlar ortaya koyması ile beraber benzeri çalışmalar için bir başlangıç olacağı, ortaya çıkardığı yan soru ve sorunların başka çalışmalar ile cevap bulacağı ve Üsküdar'ın sosyal tarihinin incelenmesiyle ilgili çalışmaların hız kazanmasını beklemek mümkündür. Üsküdar'a ayrı bir kimlik kazandıran cami, külliye, vakıf ve mahalle çalışmaları, şehir tarihinin bütüncül yapısına katkı sağlaması bakımından önem arz ettiği bu çalışma sayesinde ortaya çıkmaktadır.

TABLÖLAR

Tablo 1 :

Mahalledeki Satışların Listesi

Tablo 2 :

Çarşıdaki Satışların Listesi

Tablo 3 :

Çarşıdaki Kiraların Listesi

Tablo 1 : Mahalledeki satışların listesi

Defter no	sayfa no	satın	mahalle	satın alan	cinsi	mahalle	fiyatı	geri kira	özellikleri	diğer	tarih	satış şekli	notlar
16	10a-3	İlyas Bali b. Hüseyin	Üsküdar - ---	İskender b. Abdullah	mülk yeri	Gülfem Hatun	9.000				958, evahir-i şaban		
22	113a-7	Durali b. Mustafa	Gülfem Hatun - ---	Mustafa b. Davud	5 bab fevkani oda 4 bab tahtani dükkan	Gülfem Hatun	5.800	580			967/1560		
22	71b-3	Halil b. İlyas	Gülfem Hatun - Gülfem Hatun	Gülfem vakfı mütevellisi Veli b. Ali	mülk menzili	Gülfem Hatun	18.000	1.800 (1 yıl için)	fevkani ve tahtani ev	cemi hududı ve hukuku ve tevabi ve levahiki ve eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmiresi ve fırını ile cemî' tevâbi' ve levâhıkı ile	968, Şaban		
25	15a-121	aişe bt. Ali ve kardeşleri Sini, Kani ve Fatma	Gülfem Hatun - ---	Hüseyin Usta b. Abdülhey	çiftliği ve dâhilinde olan evi	karye-i Bulgurlu					970, cemaziyel-ahir		
26	20a-2	Radiyye bt. Mustafa	Gülfem Hatun - ---	Mustafa Kethüda b. Abdurrahman	bağ	Gülfem Hatun					971, Safer		
26	64a-1	Ali b. Hızır	Gülfem Hatun - Gülfem Hatun	Hasan b. Durmuş	ev yeri	Gülfem Hatun	2.200		ev yeri ve evin önü asma bağlarıyla		971, evahir cemaziyel-ahir	bey-i bas	
27	18b-5	Topçu Ahmed b. Halil	Gülfem Hatun - Gülfem Hatun	Dede Bali b. Ahmed	yer	Gülfem Hatun	3.000	300 (1 yıl için)			971, 8 şevval	bey-i vefa	
27	20a-4	İlyas b. Hasan Fakih	Davud Paşa - Gülfem Hatun	Gülfem vakfı mütevellisi Veli b. Ali	mülk ev	Davud Paşa	3.000	300		tevabi ve levahiki ile	971, şevval	bey-i vefa	
27	52a-1	Hacı Haydar b. Abdullah	Gülfem Hatun - Gülfem Hatun	Gülfem mütevellisi Veli b. Ali	ev ve kayığını		8.000	800			971, 9 muharrem	bey-i istiğlal	
27	66b-1	Yani veledi Kosta ve zevcesi Erine bt. Yani	Çengelköy - Gülfem Hatun	Gülfem vakfı mütevellisi Veli Halife b. Ali	iki ocaklı ev	çengel?	1.000	100		tevabi ve levahiki ile	971	bey-i istiğlal	
27	67a-1	Dimitri veledi Manola ve Zevi	Çengelköy - Gülfem Hatun	Gülfem vakfı mütevellisi Mevlana Veli Halife b. Ali	2 ev ve 4 kıta bağ		5.000	500		tevabi ve levahiki ve eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmire ile	971	bey-i istiğlal	
27	67b-1	Yani veledi Manol ve Ekmekçi el-habbaz adlı zımmi	Çengelköy - Gülfem Hatun	Gülfem vakfı mütevellisi Veli b. Ali	ev	çengel	6.000	600	fevkani ve tahtani	tevabi ve levahiki	971	bey-i istiğlal	
27	66b-2	Mahmud b. Kemal	Karalar - Gülfem	Gülfem vakfı mütevellisi Veli b. Ali	ev	Karalar	3.000	300		fırını, kuyusu ve tevabi ile	972, evasıt zilkade	bey-i vefa	
29	48a-1	Kadem bt. Abdullah	Gülfem Hatun - Gülfem Hatun	Kadem'in eşi İskender	ev	Gülfem Hatun	3.000			eşcar-ı müsmiresiyle ve üç zira tuliyle	973, evasıt ramazan	bey-i bas	
32	92b-2	Hızır b. İdris	Gülfem Hatun - ---	... vakfı mütevellisi Budak	mülk menzili	Gülfem Hatun	5.000	500			976	bey-i istiğlal	
35	61a-2	Hızır b. İdris	Gülfem Hatun - ---	Hızır Hasan? vakfına	mülk menzili	Gülfem Hatun	6.000	600			978		
35	85b-3	Tabak Haydar b. Abdullah	Kefçe - ---	Beşir Halife	mülk yeri	Gülfem Hatun	6.120				978, 25 ramazan		
35	88a-1	Debbağ Haydar b. Abdullah	Kefçe - ---	Mevlana Beşir Halife b. Hüsam	mülk yeri	Gülfem Hatun	6.120			tevabi ve levahiki ile	978 evahir ramazan	bey-i bas	Beşir Halife bu yeri küçük oğlu Mehmed için almıştır.
35	92a-2	Sultan bt. Solak Bali		Şah Emni? El-Fenârî vakfına mütevellî Mehmed Bey b. Abdullah	mülk menzili	Gülfem Hatun	3.000	300		tevabi ve levahiki ile	978	bey-i istiğlal	
35	103a-1	Hüma bt.Ferhad Reis	Gülfem Hatun - Gülfem Hatun	Gülfem vakfı mütevellisi Seyyid Ali b. Seyyid Mehmed	mülk menzili	Gülfem Hatun	4.000	400		tevabi ve levahiki ile	978	bey-i istiğlal	
35	111a-4	Mehmed Çelebi b. Hasan	Gülfem Hatun - ---	Bezzazi mütevellisi Ramazan b. İsmail	mülk menzili	Gülfem Hatun	8.000				978, 23 zilhicce	bey-i istiğlal	
35	111a-6	Aişe Hatun bt. Mustafa	Gülfem Hatun - ---	Mehmed Çelebi b. Hasan	2 ev ve 1 ahır	Gülfem Hatun	8.000		fevkani	eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmiresiyle	978, 23 zilhicce		
35	145b-3	Hacı Haydar b. Abdullah		Beşir Halife b. Hüsam	menzil	Gülfem Hatun	9.520			bir ahır üstü 3 bab oda ve ... ve 1 su kuyusu ve ... müstemil	979, evasıt rabiülevvel		Beşir Halife bu yeri küçük oğlu Mehmed için almıştır.

Tablo 1 : Mahalledeki satışların listesi

35	152a-1	Hasan b. Safer	Gülfem Hatun - ---	Sinan [Halife] Subaşı vakfı	mülk bağ	Gülfem Hatun	500	50			979		
35	163b-1	Devlethan b. Halil		Sinan Ağa vakfı	mülk menzili	Gülfem Hatun	1.500	150			979, Safer		
37	23a-6	Hızır b. İdris	Gülfem Hatun - ---	Hızır Hasan vakfı mütevellisi Budak Çelebi b. Davud	menzil	Gülfem Hatun	6.000	600		bir çardak (altı ahır) ve bir oduncu ve sundurmayı müştemil	979, evasıt şaban		
38	57a-1	Nasuhuddin b.Hasan?	Gülfem Hatun - ---	gülfem vakfı mütevellisi Fazlı Çelebi b. İsa	ev	Gülfem Hatun	4.000	400	fevkani ve tahtani	su kuyusu? Tahta ... müştemil	980, evasıt rabiülevve!		
38	106a-2	Hüma bt. Ferhad Reis	Gülfem Hatun - Gülfem Hatun	Muslihiddin Reis b. Aşçı? Hasan	iki ocaklı mülk menzil	Gülfem Hatun	10.000		biri fevkani ve biri tahtani	mahutası kapısı ve bahçesi ve bütün hududu ve hukuku ve tevabi ve levahiki ile	980, evayıl şaban	bey-i bas	
37	102a-2	Hasan Bey b. Yahşi		Mehmed Çelebi b. Alaaddin Halife	mülk menzili	Gülfem Hatun	13.000				981		
37	158a-5	Aişe bt. Mehmed	Gülfem Hatun - Ayasofya civar	küçük ayasofya mütevellisi Mustafa b. Halil	mülk menzili	Gülfem Hatun	3.000	300			981		
60	1b-3	Hac Hasan b. Merdan	Gülfem Hatun - ---	İsfendiyar çelebi mütevellisi Ali b. Hasan	bir ahır ve bir nalbant dükkanı ve 7 aded hücreyi	Gülfem Hatun	12.000	1.200			984		kira süresini uzatıyor.
50	17a-128	Yani veledi Kıratel	Çengelköy - Gülfem Hatun	Gülfem vakfı cabisi Latif b. İbrahim	bostan		1.000				985, receb		
49	20a-1	Aişe bt. Mehmed	Gülfem Hatun - ---	Mehmed b. Mahmud	bir bab çatma evi önünde bahçesiyle	Gülfem Hatun	hibe			eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmiresiyle ve cemi tevab ve levahiki ile	987, 10 cumaziyel-evvel		
61	23b-5	Meysere Hatun b. Veli		Hüseyin b. ...	menzil	Gülfem Hatun	10.000				991, rabiülevvel		
61	33a-1	Cafer b. Merdan		Arabacı İsmail	ahır ve bir dükkan	Gülfem Hatun	35.000				991, cumaziyevve		
61	166b-2	Yusuf b. Abdullah	Gülfem Hatun - ---	Üveys b. Sinan	2 yer ev ve 2 gölgelik? Ve bir şirin su kuyusu ve kenifi	Gülfem Hatun	12.000			eşcar-ı müsmiresiyle bütün hukuki haklarını ve yoldaşlarını	992, 17 şaban		
61	167b-4	Üveys b. Sinan	Gülfem Hatun - ---	Yusuf b. Abdullah	2 dükkan ve üç tarafından arzen bir zira yer	Selman Ağa m.	15.000				992		bir önceki hükümle bağlantılı
57	34b-1	Abdurrahman b. Hasan		Süleyman b. Abdurrahman	latif evleri demekle maruf	Mamure mahallesi	12.000				993, evasıt rabiülevve!		
61	175a-1	Memi b. Şaban	Gülfem Hatun - ---	İlyas Bey b. Abdülmenan (Dergah-ı Ali kapıcılarından) ve Babüssaade Ağası ... Ağa ... hazretleri	1 kıta tarla	Üsküdar'da meczumlar kurbunda	8.000				993, evasıt ramazan		bu tarla ortaklaşa alınmıştır. Satış değil tefviz işlemi olarak geçmektedir.
78	62b-1	el-Hac Behram b. Abdullah	Gülfem Hatun - ---	Bali Bey	evler	Üsküdar	27.000			tüm tevabi ve levahiki ile	993, evasıt rabiülevve!	bey-i bas	
84	74a-1	Mevlana Halil Efendi b. Ömer		Mevlana Ahmed Efendi ibni Mehmed	mülk ev	Gülfem Hatun	10.000	120		tüm tevabi ve levahiki ile	1000	bey-i istiğlal	
88	14a-4	Havva bt. Osman		Şaban b. Ahmed el-bakkal	iki beyti ve bi'r-ma	Gülfem Hatun				eşcar-ı müsmire ile	1003, zilkade		
96	8b-3	Ahmed b. Hasan		Emine bt. Cafer	2 fevkani ev ve 1 bab tahtani ev	Gülfem Hatun	10.000			cenineli bir-ma ve kenifi		bey-i bas	

Tablo 2 : Çarşıdaki Satışların Listesi

Defter no	sayfa no	satan	mahallesi	satın alan	cinsi	yer	fiyatı	bağlı bulunduğu vakıf	diğer	tarih	satış şekli	notlar
22	95b/4	Şahkulu b. Mustafa		Mehmed Bey Vakfı mütevellisi Budak Çelebi b. Davud	2 bab dükkan	Gülfem çarşısı	3000 ve 300 akçe geri kira		cemi hudud ve hukukı ile	968	bey-i istiğlal	
29	39a-1	Durali b. Mustafa	Gülfem-	Rumeli kazaskeri Hamid Çelebi Efendi	kervansaray (11 bab oda, 1 bab dükkan ve 1 ahır)	Gülfem çarşısı	49.000	vakfın adı belli değil		973	bey-i bas	
32	167a-1	Debbağ Haydar b. Abdullah		Debbağ Hac Hamza	2 bab dükkan	Gülfem çarşısı	8.000			976		
32	218b-2	Mihri bt. Mehmed	Selman Ağa- --	Hac Hamza? b. Mustafa	2 bab dükkan	Gülfem çarşısı	1.500			977	bey-i bas	
35	50a-2	Hızır b. Mehmed	Üsküdar'dan- --	Hac Hamza b. Mustafa	1 haddad dükkanı	Gülfem çarşısı	56 altın/ 6.720 akçe		4 ... boş arsası ile birlikte	978	bey-i bas	
37	31a-3	Kasım ve Selman b. Mahmud		Şeyh Mehmed b. Şeyh Nefs?	mülk dükkan hissesi	Gülfem Çarşısı gülfem köprüsü üzerinde	50şer akçe		g. Köprüsü başından kendi mülk dükkanlarına kadarki hisse	979		
37	111b-3		--- - gülfem çarşısı	Mehmed b. Abdullah	beylik atlar		5.400			981, evayıl rabiülevvel		
38	72a-3	Ahmed b. Abdullah.		Behram b. Abdullah	itacı dükkanı	Üsküdar çarşısı	1.200	Gülfem Hatun		980, evayıl cumaziyel-evvel	bey-i ad	vakfın mütevellisi Fazlı Çelebi b. İsa'nın izniyle satılmıştır
45	29a-1	vakfın mütevellisi Ali b. Hasan		Şeyh Mehmed b. Nefs?	10 bab dükkan	Gülfem çarşısı	9.000	İsfendiyar Çelebi		978		
46	147a-2	Üsküdar zamlı Hüseyin Bey b. Abdi	Üsküdar'dan- --	Hacı Haydar b. Abdi	bir miktar arz-ı haliye	Gülfem Çarşısı gülfem köprüsü üzerinde	50 akçe resm-i tapu olarak alınmış.	hiçbir vakfa ve kişiye ait değil.	tuli 5 zira ve arzı 1.5 zira	986	devir	

Tablo 2 : Çarşıdaki Satışların Listesi

46	171a-3	Süleyman b. Mehmed		Hac Haydar b. Abdullah	dükkan	gülfem köprüsü dahilinde Üsküdar esvakında	20 filori/ 1.100 akçe			986		
49	54b-3	Hacı Behram b. Abdullah		Mehmed b. Hüseyin	bir dükkan içindeki esbab	Gülfem çarşısı		Gülfem Hatun		987, 29 Cumaziyel-evvel		
52	61a-1	Süleyman b. Mahmud		Yunus b. Mustafa	kahvehane üstünde sundurma	Gülfem çarşısı	240			988, evahir şaban	bey-i bas	
52	106b-2	Şerbetçi Sefer b. Abdullah	--- -Kefçe mahallesi	Şerbetçi İbrahim b. Abdi (müteveffa)	dükkan içindeki 85 paye ... ve tas ve sair şerbetçi malzemeleri ile	Gülfem suki	12.400			989		Şerbetçi İbrahim'in vasisi Hasan b. Habib
57	34b-1	Abdurrahman b. Hasan		Süleyman b. Abdurrahman	latif evleri demekle maruf	Mamure mahallesi	12.000			993, evasıt rabiülevvel		Gülfem mütevellisind en 20.000 akçeye almıştır. Fakat 12.000 akçeye
61	95a-2	şahinciler zümresinden Mehmed b. Cafer	Üsküdar'dan- --	Baki Bey b.Ahmed (Üsküdar'dardaki imaretin önceki emini)	mülk dükkan	Gülfem çarşısı	10.000			992, muharrem		
61	118a-1	Mahmud Bey b. Kasım	İstanbul- ---	İlyas Bey b. Abdullah	bir bab dükkan bir börekçi fırını ve şerbetçi dükkanını levazımlarıyla birlikte	Gülfem çarşısı	9.000	Cebecibaşı Vakfı		993, 3 rabiülevvel		
<u>61</u>	175a-1	Memi b. Şaban	Gülfem m.- ---	İlyas Bey b. Abdülmenan (Dergah-ı Ali kapıcılarından) ve Babüssaade Ağası ... Ağa ... hazretleri	1 kıta tarla	Üsküdar'da meczumlar kurbunda	8.000			993, evasıt ramazan	tefviz	bu tarla ortaklaşa alınmıştır.

Tablo 2 : Çarşıdaki Satışların Listesi

61	293b-6	Arabacı Veli b. Mustafa		Mehmed b. Cafer	ahır ve müstemil olan odalar ve dükkanların nısf-1 şayiası	gülfem çarşısı	19.000					
81	143b-1	Ali bey ibn Hüdaverdi	Silahdaran kazası-	el-Hac Mustafa b. Hasan el-cerrah?çırak?	2 bab dükkan	Gülfem çarşısı	12.000	Ahmed Çelebi Vakfı		999		
84	36a-8	Mustafa b. Mehmed		Mustafa b. Abdullah el-cündi	1 bab dükkan	Gülfem çarşısı	6.000	Ahmed Çelebi Vakfı	köprü üzerinde			mütevelli onayı ile
88	12a-6	Ahmed Çelebi b. Mehmed		Hasan b. El-Hac Yusuf	3 bab vakıf kahvehane ve içindeki kazgani ve sair alat esbabı ile	Gülfem çarşısı	16.000	Ahmed Çelebi Vakfı		1003, Şevval	tefviz	mütevelli onayı ile
100	31a-3	Üsküdar subaşı ve mal gayibi beytül-mal emini Yunus Bey b. Abdullah		Mehmed Bey b. Ahmed nam racil	1 bab semerci dükkanı	Gülfem sukı	12.000			1008	bey-i bas	

Tablo 3 : Çarşıdaki kiralarn listesi

defter no	sayfa no	kiraya veren	mahallesi	kiralayan	kiralanan	Vakfı	yeri	icare-i muaccele	icare-i müeccele	tarihi	kiralama türü
26	53a-2	Gülfem camii mütevellisi Veli b. Ali	Gülfem Hatun- Gülfem Hatun	Debbag Hacı Haydar b. Abdullah	vakfa bağlı arz-ı haliye	Gülfem Hatun	gülfem vakfının haremî civarında		80 akçe (yıllığı)	971/1563	icare-i vahide
32	122b-4	Gülfem imareti mütevellisi es-seyyid Ali b. Said	Gülfem Hatun - --	Ahmed b. Abdullah	bir bab dükân	Gülfem Hatun	gülfem imaretine bağlı	10 sikke altın/1.200 akçe	20 akçe	977	icareteyn
32	122a-1	Gülfem imareti mütevellisi Seyyid Ali b. Seyyid Mehmed	Gülfem Hatun - --	Ali b. Hüseyin	bir bab dükkan	Gülfem Hatun	gülfem imaretine bağlı	20 sikke altın/ 2.400 akçe	22 akçe	977	icareteyn
32	136b-2	Gülfem imareti mütevellisi Seyyid Ali b. Seyyid	Gülfem Hatun - --	Mustafa b. Kasım	vakıf dükkanı	Gülfem Hatun			30 akçe	976	icare-i vahide
35	75b-2	vakıf mütevellisi?	Ahmed Çelebi -	İznik Mehmed b. Hasan	Hamid Efendi Hanı	Hamid Efendi Vakfı	Gülfem çarşısı	78 altın/9.360 akçe		978	icareteyn
35	162b-2	Gülfem vakfı mütevellisi Fazlullah Davud b. Mehmed	Gülfem Hatun - --	Ramazan	bir bab dükkan	Gülfem Hatun	Gülfem çarşısı	...	20 akçe (aylık) günlük 1 akçe	979	icareteyn
37	58a-5	Ahmed bey b. Abdullah		Sefer b. Hasan	bir bab dükkan		Gülfem Hatun çarşısı		300 akçe-yıllık	979	icare-i vahide
38	62b-3	Gülfem Hatun mütevellisi Fazlı Çelebi b. İsa		Mehmed b. Hac Behram	bir dükkan	Gülfem Hatun	Gülfem hatun çarşısı			980	icare-i vahide?
48	47b-2	Ahmed Bey b. Abdullah el-cündi	Gülfem Hatun - --	Receb	Bostanlık civarında iki aded oda	Hamza Fakih	Gülfem mahallesi	20 filori (1 yıllığı) 1.100 akçe		986	icare-i vahide
48	61a-3	Yusuf b. Abdi	Kefçe - ---	vakıf kaymakam mütevellisi Ferhad b. Abdi	han	Cebeci başı	Gülfem çarşısı	30 filori (1 yıllığı) 1.650 akçe		987	icare-i vahide
51	14b-2	El-Hac Mustafa b. Hasan	- Hamza Fakih	El-Hac Mirza b. Mehmed	ahır ve fevkani 9 adet odaları ve önünde 3 bab dükkan		Gülfem çarşısı	6.000 akçe	6 filori (aylık?) 385 akçe	987	icareteyn
57	11a-3	Vakıf cabisi Hüseyin b. Veliyyüddin	Gülfem Hatun - --	Musa b. Veli nam nazır	bir menzilin iç avlusu	Gülfem Hatun	Mamure m.		45 akçe (aylık) toplam 540 akçe yıllık	991	icare-i vahide
61	35b-5	Vakıf mütevellisi Kurd b. Beşir		Sefer b. Abdullah	dükkan	Hasan Ağa	Gülfem çarşısı	1.000	1 akçe (günlük)	991, cemaziyel-evvel	icareteyn
61	37a-3	Vakıf mütevellisi Kurd b. Beşir		Hızır b. Abdullah	dükkan	Hasan Ağa	Gülfem çarşısı	1.000	1 akçe (günlük)	991, cemaziyel-evvel	icareteyn
61	146a-2	Vakıf mütevellisi Hürrem Bey b. Abdullah		... b. Mustafa	hakani üç bab dükkan ve üstünde 50 bab odasıyla	Hamid Efendi	Gülfem çarşısı	2.000		993	icar-i vahide
61	239a-5	Vakıf mütevellisi Yusuf b. Budak		Ahmed b. Kaya	bir bab Berber dükkanı	Selman Ağa	Gülfem çarşısı köprü kurbunda	2.000	1 akçe (günlük)	994	icareteyn
61	244b-1	Vakıf mütevellisi Yusuf Çelebi b. Budak		Ahmed b. İnan	dükkan	Selman Ağa	Gülfem çarşısı köprü üzerinde	1.000	1 akçe (günlük)	994	icareteyn
78	56b-4	Hürrem b. Abdullah		Hrito Veledi Dimona	bir bab dükkan	Hasan Ağa	Gülfem çarşısı		3 akçe (günlük)	993	icare-i vahide

Tablo 3 : Çarşıdaki kiralarn listesi

81	36a-6	Ahmed Bey Abdullah		Mustafa b. Ahmed	dükkan		Gülfem çarşısı		8 akçe (günlük) 5 yıllığına?	999	icar-i vahide
81	69b-3	Mustafa b. Ahmed		Ahmed b. ---	şerbetçi dükkânı		Gülfem çarşısı		106 akçe (aylık) 5 akçe (günlük)- 6 aylık için	999, evayıl-i ramazan	icar-i vahide
84	41b-3	vakıf mütevellisi Süleyman b. Memi adlı berber	Hasan Ağa - ---	Hüseyin ...	dükkan	el-Hac Mustafa (şahıs vakfı)	gülfem çarşısı	1.000	2.5 akçe (günlük)- 30 yıllık	999	icareteyn
84	58b-1	Vakıf kaymakam mütevellisi Halife b. Mahmud		Musa b. Hasan	dükkan	Ahmed Çelebi	Gülfem çarşısı	600	25 akçe-aylık		icareteyn
92	6a-2	el-Hac Hüseyin b. Veliyyüddin		Kuyumcu Hrito veledi Zeyro	kuyumcu dükkânı (Valide Sultan vakfı)	Valide Sultan	Gülfem çarşısı		65 akçe kira- yarım hissesini	1004, 6 rabiülevvel	icare-i vahide
92	88a-5	Bazarbaşı Mirza Pazarbaşı İbn İbrahim		Istamad veledi Toma	bakkal dükkânı, alat ve esbabı ve bir mahzeni ile beraber	Medine- i Münevvere	Gülfem çarşısı	5.000	4. akeç (günlük)	1004	icareteyn

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Üsküdar Şer‘iyye Sicilleri

12/42b-5, 48b-1, 78/8.

15/8b-1, 15b-5, 18a-7, 59b-1, 65b-876, 78b-1, 82a/2, 116b/1, 137b/3, 137b/3, 146b-3, 156b/2, 176b/2.

16/10a-3, 10/98.

22/4b-5, 64b-4, 71b-3, 80a-1, 90b-1, 92b-5, 95b-4, 113a-7, 158b-6.

25/15a-121, 39a-1.

26/3a-5, 17a-7, 17a-3, 18b-1, 20a/2, 21b/4, 33a-1, 53a/2, 64a/1, 68a/2, 68b/1, 73b-4, 94b/2.

27/13b-6, 18b-5, 20a-4, 34b-1, 43b-5, 52a-1, 60a-2, 66b-1, 66b-2, 67a-1, 67b-1, 98b-2, 105a-3, 122a-1, 122a-2, 142b-1.

29/10b-2, 39a-1, 47a-2, 48a-1, 55a-1, 64b-2, 73a-2, 161a-7, 186b-1.

30/3b-3, 54b-2, 136-7.

32/2a-4, 14b-2, 27a-6, 52a-2, 92b-2, 100a-1, 122a-1, 122b-4, 130b-3, 136b-2, 143b-1, 160a-2, 167a-1, 167a-2, 201b-3, 218b-2, 229b-1.

35/4b-1, 24a-4, 45b-2, 46b-3, 47b-3, 50a-2, 54a-1, 56a-1, 61a-2, 66b-5, 75b-2, 85b-3, 88a-1, 92a-2, 103a-1, 109a-2, 110a-3, 111a-1, 111a-4, 111a-6, 112b-2, 113a-5, 115a-5, 117a-1, 144b-5, 145b-3, 146b-2, 152a-1, 156b-2, 162b-2, 162b-3, 163b-1, 164b-2.

37/11a-2, 14b-3, 14b-4, 17a-6, 17b-1, 18a-2, 18b-1, 23a-6, 24a-2, 30a-3, 31a-3, 58a-5, 102a-2, 111b-3, 158a-5, 170b-2

38/43a-1, 46b-3, 48b-2, 57a-1, 62b-3, 72a-3, 86a-1, 106a-2, 108b-3

39/7a-1, 19b-2.

43/1a-1, 6a-2, 19b-1, 35b-2, 45b-1, 70b-1, 93b-3, 97a-3, 110a-3, 172a-5.

45/29a-1, 32a-4, 34a-3, 36b-1.

46/79a-2, 100a-4, 147a-2, 152b-2, 171a-3, 173a-3.
48/11a-1, 40b-3, 47b-2, 61a-3, 107a-3, 107a-4.
49/20a-1, 27b-1, 54b-3.
50/17a-4, 21a-1.
51/7a-3, 14b/101, 17a-123, 39a-321, 35b-290.
52/15b-2, 61a-1, 106b-2.
57/6b-4, 11a-3, 34b-1, 37a-3, 40a-2.
60/1b-3.
61/16b-3, 18b-3, 19a-3, 22b-3, 23b-5, 33a-1, 35b-5, 37a-3, 71b-3, 86a-3, 86a-4, 95a-2,
103a-6, 105b-1, 108a-2, 109b-2, 112a-4, 118a-1, 133a-9, 146a-2, 155b-4,
158b-3, 160b-2, 166b-2, 167b-4, 175a-1, 196b-4, 206b-1, 239a-5, 244b-1,
293b-6.
69/43b-1, 43b-2, 43b-3, 43b-4, 52b-3, 52b-4, 89a-3, 101a-2.
76/3a-2.
78/9a-2, 12a-1, 14b-1, 56b-4, 62b-1.
81/13b-5, 16b-3, 36a-5, 36a-6 ve 7, 69b-3, 122b-4, 123a-3, 143b-1.
84/14a-3, 36a-8, 41b-3, 58b-1, 74a-1, 104a-5.
85/23a-3.
88/12a-6, 14a-4.
92/6a-2, 7b-4, 35b-4, 36a-1, 36a-6, 38b-3, 39a-1, 88a-5, 86b-5, 90b-2, 90b-4.
94/10b-2, 36b-6.
95/53a-4, 96a-3.
96/8b-3, 11b-7, 55b-3, 93b-4, 97a-4.
100/19a-7, 31a-3, 44a-4, 76b-3, 76b-4, 99a-3, 100b-1, 112b-5.

İKİNCİL KAYNAKLAR

- Agmon, Iris, *Family & Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, America: Syracuse University Press, 2005.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Haz. Ali Himmet Berkî, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1959.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yay. Cavid Baysun, 2. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986
- Akdağ, Mustafa, *Celali İsyanları (1550–1603)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453–1559)*, c. II, İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.
- Akgündüz, Ahmed, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, c. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Akın, Nur, “Ev”, *DİA*, c. XI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Aktan, Ali, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Tereke Kayıtları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1738–1749)”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16–17 Nisan 1998)*, Kayseri: Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Akyılmaz, Gül, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, c. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınevi, 2002.
- Altınay, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Altınay, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1987.

- Altındal, Meral, *Osmanlı'da Kadın*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994.
- Araz, Yahya, “Kadınlar, Toplum ve Hukuk 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar”, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, Sayı: 6, Güz 2007 – Kış 2008.
- Asaî Dal Mehmed Çelebi (Bey, Paşa), *Şecaatname [tıpkıbasım]: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578–1585)*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007.
- Aydın, M. Akif, “Kadın” *DİA*, c. XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Aydın, M. Akif, “Köle”, *DİA*, c. XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Aydın, M. Akif, *İslâm–Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1996.
- Aydın, Mehmet Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî‘ Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l–Cevâmi ‘(İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî–Sivil Mi‘marî Yapıları)*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Balcı, İsrâfil, “Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. VI, sayı 4, 2006.
- Barkan, Ö. Lütfi, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, c. XXXIV, Sayı: 136, Ankara, 1970.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545–1659)”, *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. III, Sayı: 5–6, 1966.
- Barkan, Ömer Lütfi, - Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1970.
- Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul, 2005.
- Behar, Cem, “Kasap İlyas Mahallesi: İstanbul’un Bir Mahallesinin Sosyal ve Demografik Portresi: 1546–1885”, *İstanbul Araştırmaları*, Sayı: 4, 1998.
- Berki, Şakir, “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 9, 1971.

- Beydilli, Kemal, “İmam”, *DİA*, c. XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Beydilli, Kemal, “Stephan Gerlach’ın Rûznâme’sinde İstanbul”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs – 1 Haziran 1988: Bildiriler*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.
- Beydilli, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Huku-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. IV, İstanbul: Bilmen Yayınevi, [t.y].
- Cansever, Turgut, “Osmanlı Evi”, *Yeni Türkiye, 701 Osmanlı Özel Sayısı*, c. VI, Sayı: 34, Temmuz–Ağustos 2000.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yayınlayan: Cavid Baysun, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.
- Cezar, Mustafa, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985.
- Cezar, Yavuz, “Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail – Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, c. XXXXI, Sayı: 161, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.
- Cihan, Ahmet - Doğan, İlyas, “Osmanlı Toplumsal Yapı ve Sivil Toplum”, *Türkler*, c. X, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002.
- Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, 2. Baskı, Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1988.
- Çadircı, Musa, “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşim*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, [t.y.].
- Çeker, Orhan, “Kız”, *DİA*, c. XXV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 541–542.
- Çetin, Osman, “Bursa Şer’iye Sicillerine Göre Anadolu’nun İslamlaşması Sürecinde İhtidaların Yeri ve Bazı İhtida Kayıtlarının Düşündürdükleri”, *Tarih ve Toplum*, c. XIII, Sayı: 73, İstanbul, 1990.
- Çiftçi, Cafer, *Bursa’da Vakıfların Sosyo–Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004.
- Dankoff, Robert, “Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı”, Çev. Nasuh Uslu, *Türkler*, c. X, Ankara 2002.

- David, Géza, “The Age of Unmarried Male Children in the Tahrir Defters (Notes on the Coefficient)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. XXXI, Sayı: 3, Budapest, 1977.
- Demirel, Ömer, *II. Mahmut Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- Doğan, Aydın Işık, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi, 1977.
- Doğan, İsmail, *Osmanlı Ailesi –Sosyolojik Bir Yaklaşım–*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. V, Sayı: 5, 2003/2.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaların Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1988.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Türk Evi: Osmanlı Dönemi*, c. I, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1984.
- Elisséeff, Nikita, “Fiziki Plan”, *İslam Şehri*, editör: R. B. Serjeant, Çev. Elif Topçugil, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Emecen, Feridun, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Ergenç, Özer, “Ahi Loncalarının Bursa'nın Kent Dokusuna Etkisi”, *Bursa'nın Kentsel ve Mimarî Gelişimi*, Ed. Cafer Çiftçi, Bursa: Osmangazi Belediyesi, 2007.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. IV, İstanbul, 1984.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrinde Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, İstanbul, 1979.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

- Ergin, Osman, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- Erses, Selma Mine, “Mahalle Kimliği”, *İstanbul*, Sayı: 40, İstanbul, Ocak 2002.
- Erşahin, Seyfettin, “Osmanlı’da Vakıf – Esnaf İlişkisi Üzerine”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. XXXXIII, Sayı: 4, Ankara, Ekim-Kasım-Aralık 2007.
- Erten, Hayri, “XVII–XVIII Yüzyıl Konya’da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru”, *Türk–İslam Medeniyeti: Akademik Araştırmalar Dergisi*, Konya Özel Sayısı, Sayı: 5, Konya 2008.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 9. kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Eyice, Semavi, “Gülfem Hatun Camii”, *DİA*, c. XIV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Eyice, Semavi, “İlk Osmanlı Devrinin Dini–İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXIII, Sayı: 1–2, 1963.
- Faroqhi, Suraiya, *Batı ve Orta Anadolu’da Şehirleşme ve Ticaret (1520–1630)*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1980.
- Faroqhi, Suraiya, “Bursa’da Cinayet: Bir Cui Bono Vakası”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [t.y.].
- Faroqhi, Suraiya, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth Century Ankara and Kayseri*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Faroqhi, Suraiya, *Stories of Ottoman Men and Women*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, yay. haz. Ekrem Çakıroğlu, Çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

- Gara, Eleni, “Marrying in Seventeenth-Century Mostar”, *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: toward a social and economic history: Studies in honor of John C. Alexander*, Ed. Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sariyannis, İstanbul: The Isis Pres, 2007.
- Gerber, Haim, “Position of Women in Ottoman Bursa, 1600–1700”, *International Journal of Middle East Studies*, America, 1980, vol. 12, sayı: 3.
- Gökçen, İbrahim, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar: Hicri 954–1060*, İstanbul: CHP Manisa Halk Evi Yayınları, 1946.
- Göyünç, Nejat, “Osmanlı Belgelerinde Konut Terminolojisi”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Ed. Yıldız Sey, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [t.y.].
- Güneş, Ahmed, “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar’ın Mahalleleri ve Nüfusu”, *Üsküdar Sempozyumu I, 23–25 Mayıs 2003 Bildiriler*, c. I, İstanbul, 2004.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV–XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. II, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001.
- Hızlı, Mefail, *Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*, 2. Baskı, Bursa: Rahmet Yayınları, 1995.
- Imber, Colin, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Çev. Nemciye Alpay, Ed: Madeline C. Zilfi, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Imber, Colin, *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- İbrahim Halebî, *Mevkûfât: Mülteka Tercümesi*, c. II, şerheden: Mehmed Mevkûfâtî, sad. Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1983.
- İlgürel, Mücteba, “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11–15 Ekim 1976: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İnalcık, Halil, “İstanbul: An Islamic City”, *Journal of Islamic Studies*, c. I, 1990.

- İpşirli, Mehmet, “Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Vakıf Evleri (Müştemilat, Tamir, Kira, Satış)”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri: 29 Mayıs – 1 Haziran 1988*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1989.
- Jennings, Ronald C., “The Legal Position of Women in Kayseri, a Large Ottoman City, 1590-1630”, *Studies on Otoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri*, Cyprus and Trabzon, İstanbul: The Isis Press, 1999.
- Jennings, Ronald C., “Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640”, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri*, Cyprus and Trabzon, İstanbul: The Isis Press, 1999.
- Jennings, Ronald C., “The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts”, *Studia Islamica*, Paris, 1975.
- Jennings, Ronald C., “Kadı, Court, and Legal Procedure in 17th Century Otoman Kayseri”, *Studia Islamica*, Paris, 1978.
- Kabacalı, Alpay, *Gençmişten Günümüze İstanbul*, İstanbul: Denizbank, 2003.
- Kahraman, Seyit Ali, Galitekin, Ahmet Nezh, Dadaş, Cevdet (haz.), *İlmiyye Sâlnâmesi: Birinci defa: Osmanlı İlmiye Teşkilâtı ve Şeyhülislâmlar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku 3: Hususi Hukuk*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1986.
- Karataş, Ali İhsan, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, *İstem*, c. V, Sayı: 9, Konya, 2007.
- Karpuz, Haşim, “Türk Evi, Osmanlı Evi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı, c. VI, Sayı: 34, Temmuz–Ağustos 2000.
- Kepeci, Kamil, *Tarih Lugati*, [y.y.], Tan Matbaası, 1952.
- Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, c. I, İstanbul: Türk Yeşilay Cemiyeti, 1976.
- Kortantamer, Tunca, “17. Yüzyıl Şairi Atâyî’nin Hamse’sinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Görüntüsü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. I, İstanbul, 1983.

- Kuban, Doğan, “Mahalleler: Osmanlı Dönemi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.
- Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839–1876)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1998.
- Kurt, İsmail, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Kurt, Yılmaz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İhtida Hareketinin Onomastik Açısından İncelenmesi”, *Kafalı Armağanı*, Ankara: Akçağ yayınları, 2002.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Müezzin”, *DİA*, c. XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadî Yapısı*, İstanbul: Tavas Köy ve Belediyelere Hizmet Götürme Birliği Yayınları, 2002.
- Levi, Giovanni, “On Microhistory”, *New Perspectives on Historical Writing*, Peter Burke (ed.), Oxford & Cambridge: Polity Press, 1995.
- Lewis, Bernard, *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, Çev. Ömer Faruk Birpınar, İstanbul, 2006.
- Lewis, Raphaela, *Osmanlı Türkiye’sinde Gündelik Hayat (Adetler ve Gelenekler)*, Çev. Mefkûre Poroy, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1973.
- Lowry, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi: 1461–1583*, Çev. Demet ve Heath Lowry, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1998.
- Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, c. I, Ankara: V Yayınları, 1986.
- Mantran, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1991.
- Mehmed Raif, *Mir’at-ı İstanbul*, c. I, Haz: Günay Kut, Hatice Aynur, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, 1996.
- Menekşe, Ömer, *XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, (Danışman: Ali Bardakoğlu).
- Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, İstanbul: Asır Matbaası ve Kütüphanesi, 1317.

- Muir, Edward, "Introduction: Observing Trifles", *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, Ed. Edward Muir ve Guido Ruggiero, Baltimore and London: the John Hopkins University Press, 1991.
- Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, c. I, Haz. Mehmed İpşirli, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.
- Nev'izâde Ataulah Efendi, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, Haz. Tunca Kortantamer, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1997.
- Okçuoğlu, Tarkan, "Gülfem Hatun Camii", *DBİA*, c. III, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Orhonlu, Cengiz, "Şehir Mimarları", *Türkler*, c. X, Ankara, 2002.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Derleyen: Salih Özbaran, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Ortaylı, İlber, Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, c. I, İstanbul, 1980.
- Özcan, Abdülkadir, "Kapıcı", *DİA*, c. XXIV, İstanbul: Türkikye Diyanet Vakfı, 2001.
- Özcan, Tahsin, "Osmanlılar: Dini Hayat", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Özcan, Tahsin, *(Klasik Dönem) Osmanlı İmarat Sisteminin İktisadi İşleyişi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1991.
- Özcan, Tahsin, "Muhallefat", *DİA*, c. XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- Özcan, Tahsin, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife: Bilimsel Birikim*, c. I, Bahar 2001.
- Özcan, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Özçelik, Selahittin, "Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)", *OTAM*, Sayı: 11, Ankara, 2000.
- Özdeğer, Hüseyin, *1463–1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1988.
- Özgen, Mutlu, "Geçmişimizi Anlamalı Kılan Mekânlar: Osmanlı Kentinde 'Mahalle'", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 2006.

- Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.
- Öztürk, Said, “Tereke Defterlerine göre XVII. Asırda İstanbul’da Aile Nüfusu, Servet Yapısı ve Dağılımı”, *İstanbul Araştırmaları*, c. III, İstanbul, Ekim 1997.
- Öztürk, Said, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo–Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, 2. Baskı, Ankara: M.E. B, 1971.
- Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700–1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Pay, Salih, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa: Eği–San Yayınları, 1996.
- Pierce, Leslie P., *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Sahillioğlu, Halil, “Zaviye”, *İA*, c. XIII, İstanbul: Milli Eği–tim Bakanlığı, 1986.
- Sahillioğlu, Halil, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Para Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: [y.y.], 1958.
- Sâî Mustafa Çelebi, *Tezkiretü’l–Bünyân ve Tezkiretü’l–Ebniye (Yapılar Kitabı)*, Haz: Hayati Develi, Samih Rıfat, İstanbul: Koçbank Yayınları, 2002.
- Sak, İzzet, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhala’a (18. Yüzyıl Konya Şer’iye Sicillerine Göre)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Konya, 2004.
- Sakaoğlu, Necdet, “Bekâr Odaları”, *DBİA*, c. II, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Sakin, Orhan, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, İstanbul: Kitabevi, 2002.
- Salakides, Georgios “Women in the Kadı Sicilleri of Yenişehir (Larissa) in the Middle of the Seventeenth Century”, *Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman society and culture, Festschrift Hans Georg Majer*, vol. 1, İstanbul: Simurg Kitabevi, 2002.
- Sancaklı, Nusret, *Marmara Bölgesi Depremleri (M.Ö: 427 – M. S. 1912)*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004.
- Sarıtaş, Süheyla, Emine Yoran, “Bursa’da Bir Sanat Köprüsü: “İrgandı””, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 170, İstanbul, 2007.

- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Sezgin, Tülay, “Üsküdar’daki Hatun Türbeleri”, *Üsküdar Sempozyumu I: 23–25 Mayıs 2003 Bildiriler*, c. II, Ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Emre Bilgili, Kemal Kahraman, Celil Güngör, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004.
- Su, Kamil, “Gülfem, Öteki adıyla Gülgün Hatun’un Manisa’daki Vakıf ve Hayırları”, *I. Mesir Konferansları, 20–30 Nisan 1982*, Manisa: Manisa Turizm Derneği Yayınları.
- Tak, Ekrem, *1513–1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler, Üsküdar Sempozyumu: 3–5 Kasım Bildiriler*, c. IV, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007.
- Tamdoğan-Abel, Işık, “Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye’sine “Bizim Mahalle”, *İstanbul*, Sayı: 40, İstanbul, 2002.
- Tamdoğan, Işık, “Atı Alan Üsküdar’ı Geçti ya da 18. Yüzyılda Üsküdar’da Şiddet ve Hareketlilik İlişkisi”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-19. Yüzyıllar*, Der. Noémi Lévy, Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, [t.y.].
- Tanışık, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri*, c. II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1945.
- Tanman, M. Baha, “Mimar Sinan Hamamı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994.
- Taş, Hülya, *Ankara’nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Taşkömür, Himmet, “Osmanlı Mahallesinde Beşeri Münasebetler”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I*, c. I, ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul: İlke Yayınları, 1996.
- Tekin, Yaşar, *Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Ta’zîr Suç ve Cezaları (1179/1765)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ali Bardakoğlu, İstanbul, 1995.
- Toledano Ehud R., *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840–1890*, New Jersey: Princeton University Press, 1982.
- Toprak, Zafer, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar 1914–1933”, *Tarih ve Toplum*, c. VII, Sayı: 39, İstanbul 1987.
- Turan, Osman, “Selçuk Devri Vakfiyeleri”, *Belleten*, c. XI, Sayı: 41.

- Türkay, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde Ev Yapımına ve Çevreye Verilen Önem”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 59, Aralık 2001.
- Uluçay, M. Çağatay, *Haremden Mektuplar*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1956.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar*, c. II, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Ülken, Hilmi Ziya, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 9, Ankara, 1971.
- Varlık, M. Çetin, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı*, Erzurum, 1980.
- Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, İstanbul: Risale Yayinevi, 1994.
- Weber, Max *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, Çev. Musa Ceylan, Editör: Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, 1. baskı, İstanbul: Bakış Yayınları, 2000.
- Yaran, Rahmi, “Kardeş”, *DİA*, c. XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Yayın Kurulu (C. E. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis and Ch. Pellat), “Mahalle”, *The Encyclopaedia of Islam*, c. V, New Edition, Leiden, 1979.
- Yediyıldız, Asım, *Şer’iye Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Yapı*, Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Yel, Ali Murat, Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Mahalle”, *DİA*, c. XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Yerasimos, Stefanos, “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, *Soframız Nur, Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Çev: Zeynep Yelçe, İstanbul: Kitap Yayinevi, 2006.
- Yıldız, Kenan, *Üsküdar’ın Sosyal ve İktisadi Hayatı ile İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (954–980 / 1547–1573)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2005.

- Yıldız, M. Cengiz, “Türk Kùltür Tarihinde Kahve ve Kahvehane”, *Tùrkler*, c. X, Ankara 2002.
- Yılmaz Koca, Kadriye, *Osmanlı ’da Kadın ve İktisat*, Ankara: Beyan Yayınları, 1998.
- Fariba Zarinebaf-Shahr, “Osmanlı Kadınları ve 18. Yùzyılda Adalet Arama Geleneği”, *Modernleşmenin Eşğinde Osmanlı Kadınları*, Ed.: Madeline C. Zilfi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Ze’evi, Dror, *Kudùs: 17. Yùzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Ze’evi, Dror, “Women in 17th Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspectives”, *International Journal Middle East Studies*, America, 27, 1 (1995).